

Журнал

СОЦІОСФЕРА

Наукове видання України.
Національний авіаційний університет.

Київ – 2018

УДК 316.32.93 (082)

Соціосфера, науковий журнал. – К. : НАУ, 2018. – №1. – 112 с.

Описані результати наукових досліджень у галузі соціології та політології.

Розглянуті питання соціогуманітарних дисциплін, акцентовано увагу на нових соціологічних дисциплінах, досліджуються проблеми соціологізації, професіоналізації молоді та студентства, аналізуються шляхи гарантування безпеки України, пропонуються нові погляди на висвітлення політичних подій, розроблені рекомендації оптимізації освітньої реформи в сучасній Україні.

Для наукових працівників, викладачів, студентів, які займаються питаннями соціології та політології.

Головний редактор: *Хомерікі Олена Андріївна*, завідувач кафедри соціології та політології Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, доктор соціологічних наук, професор

Відповідальний секретар: *Семенець-Орлова Інна Андріївна*, доцент кафедри соціології та політології Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, кандидат політичних наук

Редакційна колегія:

Дікова-Фаворська Олена Михайлівна, завідувач кафедри управління професійною освітою Навчально-наукового інституту неперервної освіти, доктор соціологічних наук, професор

Шуст Наталія Борисівна, професор кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового Юридичного інституту, доктор соціологічних наук, професор

Афонін Едуард Андрійович, професор кафедри публічної політики та політичної аналітики Національної академії державного управління при Президентові України, доктор соціологічних наук, професор

Мартинюк Ігор Орестович, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник

Яковенко Юрій Іванович, професор кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, професор

Романенко Юрій Вікторович, професор кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, професор

Разик Ришард, професор Університету ім. Марії Кюрі Складовської (Люблін, Польща), доктор соціологічних наук

Титаренко Лариса Григорівна, професор кафедри соціології Білоруського державного університету (м. Мінськ, Республіка Білорусь), доктор соціологічних наук, професор

Чупрій Леонід Васильович, професор кафедри соціології та політології Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, доктор політичних наук, доцент

Лясота Людмила Іванівна, доцент кафедри соціології та політології Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, кандидат політичних наук, доцент

Тащенко Анна Юріївна, викладач кафедри соціології та політології Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, кандидат соціологічних наук

Стригуль Марина Василівна, доцент кафедри соціології та політології Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, кандидат соціологічних наук

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Національного авіаційного університету
(витяг із протоколу засідання Вченої ради від 19 грудня 2018 р. № 9)

Зареєстровано Міністерством юстиції України.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.

Серія КВ №23117-12957Р від 5 січня 2018 року.

Адреса редакції: 03058, Київ, пр-т Космонавта Комарова, 1, НАУ.

Тел. (044)406-71-53, e-mail: sociosfera@ukr.net

Міністерство освіти і науки України
Національний авіаційний університет

СОЦІОСФЕРА

Науковий журнал

№1, 2018

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

О. Khomeriki, M. Strygul. CONCEPT OF THE HIGHER EDUCATION UNDER SOCIOCULTURAL ANALYSIS: OBJECTIVATING METHODOLOGY FOR SOCIOLOGICAL MICROANALYSIS.....	5
В. С. Корнілов. КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ТА ОСНОВНІ ФОРМИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ АВІАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	14
Ю. Ю. Медведєва. МОДЕРНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПРАВОСЛАВ'Я, КАТОЛИЦИЗМУ ТА ПРОТЕСТАНТИЗМУ В УКРАЇНІ: ПРОЕКТ ПРОГРАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	25
О. І. Пархоменко. ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: МІЖ ТОЛЕРАНТНІСТЮ І МАТРІАРХАТОМ.....	32
І. О. Святненко. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В КУЛЬТУРІ ОРТОДОКСАЛЬНОГО ТА МОДЕРНІСТСЬКОГО ЮДАЇЗМУ.....	39
А. Ю. Ташенко. ВІДРІЗНИТИ НЕМОЖЛИВО ОТОТОЖНИТИ: «ЧОЛОВІЧИЙ» ТА «ЖІНОЧИЙ» СПОСІБ МИСЛЕННЯ У ВЕЛИКОМУ МІСТІ.....	48
І. Г. Шаповал. СІМ'Я ТА ЇЇ САМОВИЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	66

ПОЛІТОЛОГІЯ

Н. Г. Ісхакова СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....	76
А. Б. Рагімова ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ОСНОВА ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ.....	82
І. А. Семенець-Орлова ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	90
Л. В. Чупрій ОПТИМІЗАЦІЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	103

УДК 316.422 : 378.1

Хомерікі Олена Андріївна
Завідувач кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету

Хомерики Елена Андреевна
Заведующая кафедрой социологии и политологии
Национального авиационного университета

Khomeriki Olena Andriivna
Head of Sociology and Political Science Department of
the National Aviation University

Стригуль Марина Василівна

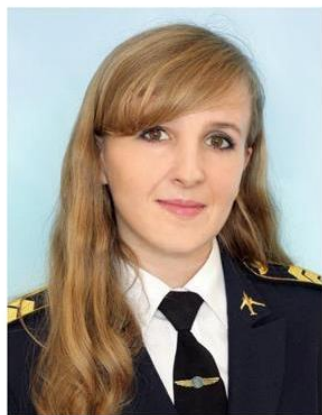
Доцент кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету

Стригуль Марина Васильевна

Доцент кафедры социологии и политологии
Национального авиационного университета

Strygul Marina Vasilivna

Associate Professor of Sociology and Political Science
Department of the National Aviation University

CONCEPT OF THE HIGHER EDUCATION UNDER SOCIOCULTURAL ANALYSIS: OBJECTIVATING METHODOLOGY FOR SOCIOLOGICAL MICROANALYSIS

Abstract. The concept of higher education in the perspective of socio-cultural analysis is analyzed and the methodology for sociological microanalysis is substantiated. It is noted that the sociocultural approach deserves attention among the diversity of culturological approaches to the analysis of higher education. It is analyzed the particular element of higher education: the history of universities, their institutional links, the structure, functioning of higher education institutions in a particular social, cultural and national environment, the structure of university knowledge, etc. Under such conditions, the analysis of higher education as a cultural phenomenon in the realities of the global cosmopolitan environment is much more complicated.

Key words: higher education, system of education, socio-cultural approach, culture, cultural interaction.

КОНЦЕПТ ВИЩОЇ ОСВІТИ В РАКУРСІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АНАЛІЗУ: ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДЛЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО МАКРОАНАЛІЗУ

Анотація: Проаналізовано концепт вищої освіти в ракурсі соціокультурного аналізу та обґрунтовано методологію для соціологічного мікроаналізу. Зазначено, що соціокультурний підхід заслуговує уваги серед розмаїття культурологічних підходів до аналізу вищої освіти. За допомогою його здійснено аналіз певного окремого елемента вищої освіти: історії університетів, їхні інституціональні зв'язки, структуру, функціонування вищих навчальних закладів у певному соціальному, культурному та національному середовищі, структуру університетського знання тощо. За таких умов аналіз вищої освіти як культурного феномену в реаліях глобального космополітичного середовища значно ускладнюється.

Ключові слова: вища освіта, система освіти, соціокультурний підхід, культура, культурна взаємодія.

Problem solving in general and its connection with important scientific and practical tasks. Before proceeding with objectivation of involving sociocultural approach and evaluating its potential, we should mention that for the past decade the range of approaches to higher education research has been expanded. There have been attempts of using postmodern philosophical and sociological discourses for analyzing modern innovation processes in education (diversification of cultural environment of universities, multicultural and cosmopolitan character of the modern social world, introduction of global information technologies into higher education).

The gender approach has gained great popularity; it is oriented at studying gender differentiation in the organizational structure of educational institutions and in the process of higher education in general. There are appearing attempts of quintessentializing positions of symbolic interactionism, sociolinguistics, semantics, semiotics and other directions into creating a sociocommunicative approach to education. There is developing a notion of higher education as a sociocode enabling to consider education as a complex cultural and historical process ‘within the framework of which mosaics, thin layers of the evolving cultural forms of experience succession had been accumulating’[12].

Analysis of recent publications on the issues and the allocation of previously unsolved parts of the general problem. Among the diverse culturological approach to analyzing higher education, the sociocultural approach is worth of thorough studies. In many countries, the policultural character of higher education is objectivated by the whole range of allied theories:

- theory of educational multiculturalism by M. Walzer;
- theory of complex cultural approach by V. Tishkov;
- theory of multicultural education by H. Dmytriiev;
- theory of multiethnic education by J. Banks;
- theory of multicultural education by Y. Pai and R. Lussier;
- theory of a school of the dialogue of cultures by V. Bibler;
- theory of policulturalism in education by A. Rean and N. Bordovska;
- theory of policultural education by Z. Malkov, V. Makaiev, L. Suprunova;
- theory of liberal pluralism in education by B. Williams;
- theory of upbringing a converted human by V. Semenov;
- theory of global education by A. Kodzhasparov etc.

Indeed, the main thesis of the sociocultural approach constitutes an idea that, similar to other social institutions, education is following from the wider structural element of social space – from culture. The culture-shaping factor is initial in regard to the social one and structures the latter in accordance with the immanently imbedded sociocultural matrix (S. Kirdina), sociogenetic code (E. Abramian) and ‘charismatic contents’ (S. Eisenstadt).

Formulating the purpose of the study. The aim is to analyze the concept of higher education in terms of socio-cultural analysis and to justify the methodology for sociological macroanalysis.

Presentation of the main results and their justification.

Within its concepts, the school of cultural studies considers higher education as a certain model of culture corresponding with the needs of society, ideas of the opened and unified nature of educational space and consciousness humanization. Each of these approaches presumes the analysis of a certain separate element of higher education: history of universities, their institutional connections, structure, operation of higher educational institutions in a certain social, cultural and national environment, structure of university knowledge, etc. Under such conditions, analyzing

higher education as a cultural phenomenon within the realia of global cosmopolitan environment is getting much more complicated.

The sphere of culture, the sphere of senses – values – norms is a form of existence or reality different from inorganic and organic forms of existence. The component of sense is defining whether this phenomenon can be considered sociocultural (superorganic).

P. Sorokin points out the interconditionality of the two components – cultural and social – announcing that any social group is a phenomenon of culture and vice versa – a phenomenon of culture is a social phenomenon. Hence, in human empirical sociocultural world, the categories of ‘cultural’ and ‘social’ are indivisible [12].

Furthermore, P. Sorokin notices the selectivity inherent in any cultural system or organized group – only several external elements get perceived, the other are ignored. If the perceived elements do not comply with the system, they must change themselves. The more significant heterogeneity is, the stronger these changes must be; if the difference is too big, the element is not perceived at all. The scholar believes that the important social groups recurring in time and space to produce a dramatic influence on other social groups, individuals and on the historical progress of mankind and the sociocultural world in general. The nature of cultural contents of such groups – either one-dimensional or polidimensional – defines their classification into ‘unilateral’ or ‘multilateral’ [11, p. 84].

P. Sorokin notices the inner differentiated contradictory character of the individual’s general culture. Not integrated completely into the single cause-sense system, but introduced into coexistence of many cultural systems, the general culture was considered by him as the smallest cultural area. These systems can be involved in harmonious, neutral or contradictory relations.

The factor of such disintegration was explained P. Sorokin the following way: in the modern differentiated stratified world, most individuals enter different groups of their own free will or under compulsion. Among all the groups the individual belongs to, there are several inter-antagonistic; therefore, different ‘egos’ of the individual cause conflicts and contradictions hindering the complete integration of the personality.

P. Sorokin objectivated the need in a broader approach to the essence and dynamics of social culture which class analysis can’t allow. The scholar was sure that, under the conditions of modern industrial society, possession of production means has lost its chief importance. Therefore, the difference between strata is caused not by class structure, but culture, education, living conditions, religion and psychological features [11].

Thus, introducing the main concepts of integral sociology connected in particular with the problems of social and cultural systems in their structural and dynamic aspects, P. Sorokin emphasized that, apart from inorganic phenomena containing only a physical-chemical component and organic phenomena containing two components – physical and vital, sociocultural or superorganic phenomena possess a ‘non-material’ (symbolic) component of sense covering its physical and ‘vital’.

K. Mannheim sided with P. Sorokin and defended cultural sense-oriented position in his papers. He argues that the purpose of education lies not solely in delivering knowledge to individuals and monitoring its digestion, but also in providing the opportunity to change the nature of those who study by means of this knowledge. Education contains a whole array of institutional, social and philosophical values focused on affecting the way of life and thinking of a personality. All development stages of the contents of the notion of ‘education’, its evolution from broad to narrow sense of its understanding can be observed through the example of the history of existence of school

as a social institution. According to K. Mannheim, society itself defines the goals of education which are to be studied and analyzed. Whereas education is one of the tools of influence on the individual assisting in the creation of a personality in compliance with the social needs of a certain society. In views of this, relations between education and society were reconsidered within the framework of a broad concept.

According to the research conducted by K. Mannheim, education in its broad sense consists of not only the very process of upbringing and training that takes place between a teacher and a student, but also on the organization of training and school discipline. The main agent of education is society the individual exists in, and school is viewed as one of the components of this society. Society itself produces a great influence on the individual since its education agents include family, church, social services, mass media. However, the biggest influence comes from the agents which are prevailing in the group the personality belongs to. Their ideas and standards serve as an example for the individual since the culture of this group, its objectives, interpersonal attitudes and connection with the society itself are of educational significance [9].

Successful fulfillment of educational goals presupposes existence of two major agents – school and family, and the issue of their combining is urgent. Using the case of the transformation of the ethical upbringing concept, we will examine the way interaction of society and school through its influence on education itself has led to the integral concept of the school curriculum.

Earlier, ‘when morale itself was considered an independent part of the life of the society, we thought we were giving credit to it through including religious or ethical upbringing to the curriculum. Today we know that such inclusion remains ineffective until religious or ethical upbringing is connected with other parts of the school curriculum. Formation of character is influenced by everything we learn and even more by the way we learn’.

‘Summing it all up, the ideal model of training a human would constitute taking into account its whole life history and numerous social factors affecting it alongside with school. Such training is integral as for two aspects: a) as a result of integration of school activity and the activity of other social institutions, b) as a result of the corresponding integrity of personality’[9].

According to K. Mannheim, the principal specificity of the sociological approach to studying education lies in emphasizing the social nature of educational objectives and pedagogic techniques. Research of historical and social conditionality of training objectives and contents constitutes one of the central topics in educational sociology. The distinctive feature of the sociological approach to education is its interpreting education as an integral component of the historical dynamics of the development of society and social worldview. To confirm this thesis, K. Mannheim addresses the classification of educational types introduced by M. Weber.

Within this context, a sociological examination of education possesses both academic value and practical significance. Education sociology provides methodological opportunities for better understanding the central issues of the modern historical period and for defining relevant educational objectives. Thus, education sociology performs two tasks: developing a special education theory and defining adequate interpretation of the objectives of a certain educational practice.

The works by K. Mannheim are close to interpreting education as an integral social process, as a tool of influence on human behaviour, means of social control; they emphasize the strategic ultimate goal of education – i.e. formation of a well-rounded and high-toned personality. From this aspect, the most interesting for us are the results of research conducted by N. Luhmann who studied the problems of education democratization. According to him, the social system of education is a ‘system of upbringing’ (Erziehungssystem). This system is interesting due to containing inclusive development

of individuals and their cultural reflection in society from the position of interactive technology in education. The notion of 'education' (Bildung) by N. Luhmann is the form responsible for recognition of upbringing as a system with its inherent environment [9]. The contents of this form unfolds in the process of sociocultural evolution. Following N. Luhmann's logic, one should not use the terms 'education system' or 'socialization', but 'system of upbringing'. The object of N. Luhmann's analysis is not socialization as it is typical of research in the field of education sociology, but upbringing itself.

According to N. Luhmann, both upbringing and socialization can be considered as mechanisms of development and formation of a personality [7, c. 30]; still, he does not deny that the mentioned mechanisms might differ. The educative idea serves as a symbol of the integrity of upbringing, and personality socialization occurs directly within the consciousness of an individual – specifically in his/her closed operating system of self-reproduction or autopoiesis. Therefore, within the reflection process, individuals shape their own contingency formula, and upbringing creates the contingency formula within the general sense of the notion of 'education' (Bildung).

N. Luhmann's concept contains a set of tools for examining the process of upbringing in education, provides the opportunity to define its relation to socialization, the degree of influence on individuals from different institutions and to study the phenomenon of succession reproduction. Thus, N. Luhmann proves that culture and education determine each other and constitute the integral parts of the single unity crossing in actual pedagogic practices and social existence of every individual. Hence, focusing not on the technical details of media form succession, one might state with confidence that the interpretation of processes of socialization and upbringing introduced by N. Luhmann can be accepted as a whole for further research of education [9].

Proceeding from the personality-group level to the level of social, institutional practices, we address the theory of 'cultural reconversion of capital' in foreign sociological education – particularly in the European one which is logically continuing the development of sociocultural approach within most of its aspects.

The French sociologists P. Bourdieu and J. Passeron are the most prominent representatives of this approach; they claimed that, by means of the ideology of inherited abilities, the system of education conceals the fact that family and school as mechanisms of 'cultural reconversion of capital' turn social and economic domination into cultural and personal preference.

P. Bourdieu and J. Passeron argue that school takes the signs of cultural difference for its own while it has to deal with cultural upbringing. With the help of character and means of use of cultural values, it is possible to define the cultural difference of spacing. Culture itself transforms into capital and becomes a tool of social mobility and academic achievements of symbolic violence. 'This capital, – P. Bourdieu writes – is a consequence, an assured product of the cumulative effect of cultural transmission which is provided by family and school'. Family and school have an ability to both define it and interstrengthen or enterprise it.

According to P. Bourdieu, academic titles, academic statuses, degrees, diplomas denote the recognition of personal talent and legalize social position as prevailing and ruling. Hence, talent and social position stand at the same level. School becomes a mechanism of translation and performs the function of legalizing cultural capital.

P. Bourdieu mentioned that, by means of training certificates, statuses and academic titles, the system of education estimates the measure of family, cultural conversion of social position and simultaneously 'defines' or 'does not define' cultural capital legitimacy. Education system can't be the reason for different forms of social inequality, cultural in particular, since the system itself does

not produce any cultural capital. School of all levels has not monopolized production of spiritual capital – school only has the right to classify it.

According to P. Bourdieu, modern capitalist society has the only one method of social reproduction, which can vividly describe it – that is educational reproduction being social reproduction through reproducing the structure of distributing cultural capital between social classes [12].

Affiliation of the system of education with the structures of bureaucratic state defines specific features of its functions. The state takes an active part in the symbolic fight for imposing legitimized institutionalization of the world. It is the differentiated society where state produces and reproduces tools of constructing social reality – i.e. creating social hierarchies.

Despite the fact that the concept of ‘cultural reconversion of capital’ generally emphasizes the institutional relations between the institute of education and society, considering it as a moderator of stratification processes, its important statement announces understanding disposition and the dynamics of capitals, and definition of symbolic capital as such. It is worth mentioning that, according to P. Bourdieu, relations of symbolic power reproduce objective power relations. There is a homology between the field of ideological production and the field of class struggle – i.e. structural relation. This principle allows detecting and analyzing functions of the system of education as one of the important tools responsible for carrying out the symbolic struggle.

We are interested in the works by P. Bourdieu since they provide a precise description of a connection between culture and education from poststructuralistic perspective. Taking into account this interconnection, one must address the very notion of cultural unity; moreover, modern sociology has already derived a definition of this phenomenon. Indeed, analyzing the concept of ‘ethos of culture’, R. Benedict focuses on the originality of every separate culture regarding the unique arrangement of its structural components in a certain configuration; however, at the same time the issue of defining the basis component remains open. Moreover, the concept of ‘ethos of culture’ fails to explain the mechanism of continuous self-regeneration of structure within the dynamics of interrelations and interactions with other cultures defining only a certain, though unique, structural composition of every separate culture.

Indeed, researchers used to focus on defining the ‘sacral core’ of culture as a certain consolidating factor which affects all elements of culture through producing identity of sign-symbol codes; there were endeavoring to single out a certain combination of features as markers of every separate complex of social institutions and collective beliefs that would indicate their affiliation with a certain culture.

This ‘cultural core’ provides stabilization of society through consolidating communities within the processes of social collective construction of social reality and determines the dynamics of sociocultural processes. Those who research this issue find the interaction and integrity of the general system of society and the subsystem of culture to be a well-established fact; they also introduced approaches to cultural unity as a factor of society integrity and a mechanism of community consolidation at different levels of scientific-theoretical analysis.

Modern psychologists O. Donchenko and Y. Romanenko introduced their own model of societal psyche of society which demonstrates among other things specificity of the education system of society. This concept offers an original societal psyche model of a ‘fractal archetype’, i.e. ‘...an extrapersonal system, a product of historical-cultural path of the community and an integral quality of social medium connoting an aggregate of partners which constitute a basis for self-organizational processes in society’[6].

Particularly, Y. Romanenko and O. Donchenko point out that ‘...societal psyche as an integral quality of the social medium is a certain realm which provides individuals with everything preformed they need to survive and to gain later the vital inner structure, the inner guarantor of their individuality. Social medium and individuals perform some kind of exchange of subjective values. Within the process of this creative exchange, a personality develops its own, unique option among the large number of others; society obtains confirmation or objection of its own legacy and suitability of this legacy to survive under new historical conditions’. Therefore, ‘the structural-functional model of a societal psyche archetype is an attempt to reconstruct conscious and so far unconscious structures of psychosocial background where human life creative activity takes place’. The closest sociological notions to the psychological term ‘societal psyche’ are ‘central culture zone’ and ‘worldview’[10].

We should mention that the sociological term ‘central culture zone’ was introduced by E. Shils while analyzing the phenomenon of ‘centre of culture’ and ‘centre of society’. In respect to this, E. Shils states: ‘it is the “centre” that regulates symbols, values, beliefs. It is the centre because it has borders and does not reduce. The centre defines nature of the sacral in every society. It presents a structure of activity (functionality), role and institutionality within a certain framework of institutions. It constitutes those roles and beliefs that are basic for the society [13].

Creating his own concept of society, S. Eisenstadt borrowed the term ‘central culture zone’ and used it for denoting the aggregate of general worldview fundamentals, and interpreted it as a ‘... view on the most important problems of human existence and their role in the cultural tradition and also the problems of social and cultural order, definition of relative importance of different measurements of human existence and their role for cultural and political identity’.

According to E. Shils and S. Eisenstadt, a central culture zone is basically a central value system corresponding to the ‘immanent need of humans to be involved in something transcendent’. The scholars adhere to the opinion that the notions of ‘societal psyche’, ‘matrix’, ‘sociocode’ are actually represented within the field of the central cultural zone, and the actual ‘central zone’ is ‘a source of cultural symbols and establishes the method of their arrangement’ [13].

In that context, Y. Romanenko, when assessing the norm-macrosociological paradigm of sense production, mentions that ‘senses develop as condensates of social experience typification; they are compulsory for individuals belonging to the society, integration subsystem, social class, social field, automatic system or social network. The emphasis of the research moves onto ascertainment of the fact of compulsive socialization, of the general conservative character of sense formation mechanisms within the aspect of humans choosing certain value guiding lines in their own life activities, of the prevalent significance of sense reception and reproduction over development and creation’.

Therefore, a central culture zone is a component of the systemic and large-scale process – cultural tradition – a structural element of culture; in its turn, operation of the cultural tradition results in the contents of social practices at all the social institutions. Within this research, there is a need in a thorough examination of the concept defining strategic direction of the system at education and activities of high school institutions.

Sociology distinguishes different forms of social institutions: usual, real and of own ideal image; S. Eisenstadt calls them symbolic or charismatic; using psychological terms, one can call them ‘I-concepts’. These very forms are related to the contents of a creative part of tradition as one of the inner mechanisms determining the motion of cultural tradition directed at reproducing symbolic ideal meanings defined in a certain way. Such motion causes transformations resulting in the continuous search for adequate models. Thus, at the symbolic and structural levels of social life, the creative part is usually directly connected to the expansion: ‘At the structural level, expansion is expressed as an

attempt to change the borders of groups, organizations and social systems through interaction between these borders and possibilities of developing new resources and new levels of structural differentiation. At the symbolic level, it is represented in combining the possibilities of extension, rationalization and development of new measurings of human existence and new aspects of the existing measurements’.

Hence, two functions of culture – order maintains an order changing – are two sides of one medal (cultural tradition). There is no functional contradiction between them; both of them are integral parts of the symbolic sphere of social system. ‘Potential of changes and transformations is not random or external regarding culture. It is immanently inherent in the interaction of culture and social structure representing a twin element of social order construction’. While explaining the last thesis, we should emphasize that for S. Eisenstadt social institutions, always exist in two forms: as organized structures and as structures opened for achieving new own goals, ideal senses, meanings.

We will only add that, in their turn, these functions are determined by the inner structure of tradition, i.e. by specific features of its structural organization as containing:

- a ‘central culture zone’ as a symbolic matrix, a cultural core comprising of ‘charismatic contents’ (S. Eisenstadt) or ‘border notions’ (H. Rickert);
- two single-rank components of tradition – creative one and conservative one, which are in constant functional conflict, and that reflects the dynamics of the process stated and represents a mechanism of cultural tradition self-motion.

The process of interaction with the environment, i.e. with other cultures of every separate cultural tradition as a mutineer and dynamic process being an element of the frame mechanism of cultural system operation in general, is quite complicated for a certain society. Its relevance for scientific analysis follows from the phenomena of ‘cultural colonization’ of under-developed countries by the industrial world resulting from the domination of the principle of ‘cultural universalism’. Based on a hypertrophied evolutionist paradigm of globalization and cultural ethnocentrism of the industrial world, ‘cultural universalism’ itself has become a foundation for the practical fulfillment of the modernization doctrine, i.e. Westernization and Americanization of the world space. Nevertheless, societies under pressure of the ‘cultural colonization’ keep their ethnic culture. This resistance is explained by the fact that these cultures are based on the process of cultural tradition that provides sufficient flexibility of the cultural organism and minimizes cultural losses. In particular, the key role in this process belongs to the creative part of a tradition which allows to selectively assimilate new cultural forms considering their unacceptability or compliance with the contents of ‘charismatic’ sphere or with constants of the ‘culture core’ localized in the ‘central culture zone’ (according to S. Eisenstadt’s terminology). The mentioned selectivity is observed in all spheres of social life; particularly it considers the basic social institutions including the institution of education.

Hence, creative aspect of tradition results in selective diffusion from the charismatic sphere to the structural sphere of models invented by culture.

At the next stage, the structural sphere sees further stereotypization and industrialization of the above mentioned models due to the conservative factor of tradition. We should note that it is impossible to reproduce innovations, i.e. models invented by culture, in their integrity since their institutionalization is usually affected by counteraction processes related to succession of diverse social groups different cultural models (styles) and with the phenomenon of culture distribution – with processes of identification and the fact of existence of a certain social structure [12]. Therefore, between different modification of the single tradition or, as E. Shils mentioned, ‘...different variations

on a certain cultural topic', there is a constant struggle. Developing this thesis, S. Eisenstadt claims that '...transformation of religious and cultural beliefs in laws or norms of social order occurs due to the activity of creators of social reconstruction projects who form competing or collaborating elite groups which operation covers not only the sphere of power' [2, p. 21]. Hence, cultural tradition determines space structuration and extends functions of central culture zone through its own functioning.

Conclusions of the research. Finally, we should state that, within the framework of the sociocultural paradigm, analysis of the system of education can't occur without studying the whole amount of multilinear sociocultural processes of different directions which constitute the living existence of a specific society as a separate culture based on a certain cultural tradition – a unique matrix, sociocode. The sustaining impact of modern world-scale globalization processes, society produces an adequate response to it through transforming the system of own basic social institutions including higher education [201].

Comparative combination of the international research of structures, systemic and institutional specificity of diverse national higher education systems and of historical analysis creates an opportunity to use it for comparing synchronic and diachronic approaches. On one hand, examining education system synchronically and diachronically is a method of defining the state of higher education; on the other hand, it means research on its functional structure oriented at particular cultural values and objectives.

Список використаних джерел:

1. Boudon R. La place du desordre: Critique destheories du changemen't social / R. Boudon. – Paris, 1985. – 99 p.
2. Luhmann N. Das Erziehungssystem der Gesellschaft / N. Luhmann, D. Lenzen. – F/M., 2002. – 157 p.
3. Mannheim K. Wissenssoziologie / K. Mannheim. – London : Sage, 1964. – 186 p.
4. Айзенштадт Ш. Конструктивные элементы великих революций: культура, социальная структура, история и человеческая деятельность [Текст] / Ш. Айзенштадт // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Т. 1. – № 2. – С. 17–25.
5. Бенедикт Р. Психологические типы в культурах Юго-Запада США [Текст] / Р. Бенедикт // Антология исследований культуры. – М. : Университетская книга, 1997. – Т. 1. – № 2. – С. 57–67.
6. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика [Текст] / О. Донченко. – К. : Либідь, 2001. – 234 с.
7. Луман Н. Медиа-коммуникации [Текст] / Н. Луман ; [пер. с нем. А. Глухов, О. Никифоров]. – М. : Ольга, 2005. – 574 с.
8. Мангейм К. Диагноз нашего времени [Текст] / К. Мангейм. – М. : Олимп, 1994. – 233 с.
9. Мангейм К. Избранное: Социология культуры [Текст] / К. Мангейм. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2000. – 306 с.
10. Романенко Ю.В. Смыслопродуктування в соціальних системах [Текст] / Ю.В. Романенко. – К. : Е та Е, 2005. – 274 с.
11. Сорокин П. Соціальна і культурна динаміка [Текст] / П. Сорокин. – М. : Республика, 1992. – 504 с.
12. Чепак В.В. Теоретико-методологічні засади становлення і розвитку соціології освіти [Текст] : [монографія] / В.В. Чепак // Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Геопринт, 2011. – 304 с.
13. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический поход [Текст] / Э. Шилз // Американская социология: перспективы, проблемы, методы. – М. : Прогресс, 1972. – С. 341–359.

References:

1. Boudon, R. (1985) "La place du desordre: Critique destheories du changemen't social", Paris, pp. 99
2. Luhmann, N. (2002) "Das Erziehungssystem der Gesellschaft", F/M., pp. 157
3. Mannheim, K. (1964) "Wissensoziologie", London, pp. 186
4. Ajzenshtadt, Sh. (1993), "Konstruktivnye jelementy velikih revoljucij: kul'tura, social'naja struktura, istorija i chelovecheskaja dejatel'nost", *Teorija i istorija jekonomicheskijh i social'nyh institutov i system*, vol 1 (2)
5. Benedikt, R. (1997) "Psihologicheskie tipy v kul'turah Jugo-Zapada SShA", *Antologija issledovanij kul'tury*, vol 1 (2)
6. Chepak, V. (2011) "Teoretiko-metodologichni zasadi stanovlennja i rozvitku sociologii osviti", *Nac. un-t im. Tarasa Shevchenka*
7. Donchenko, O. (2001) "Arhetipi social'nogo zhittja i politika", Libid'
8. Luman, N. (2005) "Media-kommunikacii", Ol'ga, pp. 422.
9. Mangejm, K. (1994) "Diagnoz nashego vremeni". Moskow, Ol'm, pp.324.
10. Mangejm, K. (2000) "Izbrannoe: Sociologija kul'tury", SPb. Universitetskaja kniga, pp. 324.
11. Romanenko, Ju. (2005) "Smisloprodukovannja v social'nih sistemah" Kyiv. E ta E.
12. Shilz, Je. (1972) "Obshhestvo i obshhestva: makrosociologicheskij pohod", *Amerikanskaja sociologija: perspektivy, problemy, metody*. pp. 341–359.
13. Sorokin, P. (1992) "Social'na i kul'turna dinamika". Moskow, Respublika, pp. 384.

УДК 316(045)62.378.15

Корнілов Володимир Степанович
Кандидат психологічних наук, С.Н.С
Доцент кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету
Корнилов Владимир Степанович
Кандидат психологических наук, С.Н.С
Доцент кафедры социологии и политологии
Национального авиационного университета
Kornilov Vladimir Stepanovich
Candidate of Psychological Sciences, SNS
Associate Professor of the Department of
Sociology and Political Science National Aviation University

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ТА ОСНОВНІ ФОРМИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ АвіАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація: визначено, що комплексний, сукупний вплив на процеси дисциплінарної соціалізації суб'єктів авіаційної діяльності здійснюють її зміст та характер. Вони тісно пов'язані з рівнем їх морального розвитку, який характеризується неоднорідністю та суперечливістю форм, що його представляють. Уточнена системи критеріїв, підходів щодо визначення типів та рівнів дисциплінарної соціалізації особистості авіаційного фахівця. Це - якісні та кількісні показники розвитку психологічних і моральних явищ: рівень моральності, вихованості, типологія поведінки залежно від ступеня інтеріорізації психологічних та моральних якостей, їх інтенсивність, частота, характер, підстави прояву, стійкість, ступінь мінливості, інтенсивності прояву при зміні внутрішніх та зовнішніх умов

Послідовне застосування даних показників до дослідження авіаційної дисципліни дозволяє дати найбільш повну, адекватну оцінку даному явищу лише за умови, якщо вдасться об'єднати між собою для аналізу одержану інформацію. І не просто об'єднати, а знайти логіку

взаємозв'язку, взаємозалежності різноманітних елементів авіаційної дисципліни, розробити методіку її аналізу як цілісної системи, що поєднує об'єктивні та суб'єктивні характеристики.

Запропоновані підходи до дослідження і аналізу стану дисциплінарних явищ дозволять враховувати при їх оцінці, прогнозуванні, здійсненні процесів соціологічного забезпечення всю сукупність ціннісно-нормативних і поведінкових компонентів, які складають основу дисциплінарного розвитку суб'єктів авіаційної діяльності.

Ключові слова: дисциплінарна соціалізація особистості авіаційного фахівця, типи та рівні дисциплінарної соціалізації, критерії оцінки, основні форми дисциплінарної соціалізації

CRITERIA FOR EVALUATION AND BASIC FORMS OF DISCIPLINARY SOCIALIZATION OF SUBJECTS OF AVIATION ACTIVITY

Problem setting. Existing development of theory and practice of sociological provision of the disciplinary component of aviation activity largely reflects the need to resolve the contradiction between command, administrative and sociological, psychological concepts used to maintain and strengthen the discipline and order in the aviation industry of Ukraine.

Eradication of vulgar approaches to ensure the disciplinary socialization of aviation specialists due to, mainly, only educational effect on their moral consciousness should be combined with the consecutive definition of the totality of moral and psychological factors in its implementation. Creation of a modern, humanist-oriented system of sociological support for the socialization of aviation personnel can be carried out only on the basis of a scientifically grounded strategy of its moral and psychological development, identification and substantiation of evaluation criteria and basic forms of disciplinary socialization of aviation activity subjects

Recent research and publications analysis. Theoretical and methodological grounds for this could be the propositions of works by Anciferova L.I., Bobneva M.I., Dyachenko M.I., Korchemy P.A., Korobeinikov M.P., Sysoev V.V., Sokolov V.M., Stolyarenko O.M. and other scientists about the patterns, mechanisms, factors that determine the professional activity.

In a way, some of the aspects of the research directions mentioned have shown itself in the writings of Antsupov O.Y., Vilyunas V.K., Gander D.V., Gnezdilov G.V., Karayani O.M., Korchemy P. A., Tatenko V.O., Yusov V.T., Yadov V.O. and others, considering approaches to understanding the problems of sociological and psychological support for various activities.

The analysis of recent publications, sources of sociological information and the practical state of affairs shows that implementation of the main directions of determining the criteria for evaluation and the basic forms of disciplinary socialization of aviation entities did not receive the necessary scientific development either at the theoretical or at the application levels. This is largely due to the unresolved certain theoretical and empirical problems.

Thus, until now, the content of the phenomenon of disciplinary socialization of the subjects of aviation activity, its structure, character of connection with social and spiritual relations of society remains unexplored to the full extent. The influence of the conditions, content and nature of aviation activity on the processes of its implementation is researched rather superficially. The analysis of the impact of existing moral practices, the whole set of spiritual and psychological characteristics and phenomena on the processes of disciplinary socialization, in most cases, usually leads only to typical, superficial conclusions. The understanding of the main types of disciplinary socialization should be deepened and clarified. Appropriate methods of diagnosis and prognosis have not been developed, adequate models, forms, means, methods of its sociological study, provision, optimization and management, etc., have not been determined.

The paper objective. Definition and substantiation of evaluation criteria and basic forms of disciplinary socialization of aviation activity subjects

Conclusions of the research. The content of most types of disciplinary socialization, in both the axiological and practical blocks, predominantly coincides. In both blocks of practically all types of disciplinary development there is some similarity. In this case, there are differences in their component composition, structure and meaning. The most typical features of disciplinary behavior of aviation personnel can be characterized as their moral and moral-volitional qualities. The degree of development of these qualities in aviation activity subjects reflecting their behavior is an important assessment indicator of the degree of their disciplinary socialization. The disciplinary behavior of aviation personnel is an indicator of not only the level of assimilation of moral and other spiritual values, but also of the mental processes, the phenomena behind them. Therefore, studying aviation discipline on the basis of this criterion allows not only to evaluate comprehensively its structural components, its level, but also to identify the relevant laws of its functioning and development. Indicators, criteria for evaluating the disciplinary socialization of the aviation specialist personality are moral, psychological and other characteristics. This is a degree of mapping of compliance and behavior to established norms. Solving the problem of combining numerous and often disparate assessment criteria, indicators of aviation discipline, development of methodological issues for its diagnosis should be carried out on the path of finding the interaction of indicators of moral, mental development levels of its subject and levels of quality, fulfillment degree of disciplinary norms, results of aviation activity, i.e., the interaction of the subjective and objective sides.

In order to clarify the mechanisms for forming the level of discipline of aviation specialists, one more stage of the study may be carried out in the future - expert and group evaluation of qualities, performance indicators of aviation personnel according to indicators and criteria of the degree of their disciplinary development (primary factors of disciplinary socialization). The next cluster analysis and the identification of homogeneous groups of the level of discipline development, which are homogeneous in their parameters, will allow the experimental confirmation of the existence of the forms of existence of the vertical structure of the aviation discipline - its "highest" (ideal), "high", "fair" and "low" levels. Performing further factor analysis (by main component method) can help to distinguish their main constellations. In their explanation, the same logic can be used as in the interpretation of factors of the second order of disciplinary socialization of aviation specialists. They can also be considered as a kind of "basic" discipline formation.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Існуючий розвиток теорії і практики соціологічного забезпечення дисциплінарної складової авіаційної діяльності багато в чому є відбиванням необхідності вирішення протиріччя між командно-адміністративними, соціологічними та психологічними концепціями, які використовуються в діяльності органів управління і виховної роботи для підтримання і зміцнення дисципліни і порядку в авіаційній галузі України. Сьогодні вкрай потрібне подолання рецидивів духовних і правових підходів, що є вираженням певних, в недостатньому ступені розвинених аспектів існуючих суспільних відносин.

Викорінення вульгарних підходів до забезпечення дисциплінарної соціалізації авіаційних фахівців за рахунок, головним чином, лише виховного впливу на їхню моральну свідомість повинно поєднатися з послідовним визначенням сукупності моральних і психологічних чинників, адекватно опосередковуючих її тенденції і її оптимальний рівень.

Створення сучасної, дійсно ефективної системи соціологічного забезпечення дисциплінарної соціалізації авіаційного персоналу може бути здійснене лише на основі стратегії його морального та психологічного розвитку, визначенні та обґрунтуванні критеріїв оцінки та основних форм дисциплінарної соціалізації суб'єктів авіаційної діяльності

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Наразі немає значних наукових праць, які б давали комплексний аналіз, визначали б та обґрунтували критерії оцінки та основні форм дисциплінарної соціалізації суб'єктів авіаційної діяльності. Теоретико-методологічними підставами для цього могли б стати положення робіт Анциферової Л.І.[1], Бобневої М.І.[2], Д'яченка М.І., Корчемного П.О. [7], Коробейнікова М.П., Сисоєва В.В., Соколова В.М. [11], Столяренка О.М. та інших вчених про закономірності, механізми, фактори, що детермінують професійну діяльність.

Певним чином, деякі з окремих напрямків дослідження, що були зазначені, знайшли прояв у працях Анцупова О.Я., Вілюнаса В.К. [3], Гандера Д.В. [4;5], Гнезділова Г.В., Караяні О.М., Корчемного П.А. [7], Татенко В.О. [12], Юсова В.Т., Ядова В.О. [10], в яких розглядаються підходи щодо осмислення проблем соціологічного та психологічного забезпечення різних видів діяльності.

Аналіз останніх публікацій, соціологічної інформації і практичного стану справ свідчить, що реалізація основних напрямків визначення критеріїв оцінки та основних форм дисциплінарної соціалізації суб'єктів авіаційної діяльності не отримала необхідної наукової розробки ні на теоретичному, ні на прикладному рівнях Багато в чому це пояснюється невіршеністю певних теоретичних і емпіричних проблем.

Так, до теперішнього часу залишається невивченим повною мірою зміст феномену дисциплінарної соціалізації суб'єктів авіаційної діяльності, її структура, характер зв'язку з соціальними і духовними відносинами суспільства. Досить поверхнево досліджено вплив умов, змісту і характеру авіаційної діяльності на процеси її здійснення. Аналіз впливу існуючої моральної практики, сукупності духовних та психологічних характеристик і явищ на процеси здійснення дисциплінарної соціалізації у більшості випадків, як правило, призводить лише до типових, поверхневих висновків. Потребують поглиблення та уточнення розуміння основних типів дисциплінарної соціалізації. Не розроблені відповідні методики її діагностики та прогнозу, не визначені адекватні моделі, форми, засоби, методи її соціологічного вивчення, забезпечення, оптимізації і управління тощо.

Формулювання мети дослідження. Визначення та обґрунтування критеріїв оцінки, основних форм дисциплінарної соціалізації суб'єктів авіаційної діяльності

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Щоб вірно судити про авіаційну дисципліну, оцінювати рівень її розвитку та специфіку, слід мати уявлення про показники, що характеризують її різні сторони. Найбільш загальним критерієм оцінки авіаційної дисципліни вважається ступінь відповідності її стану тим задачам, інтересам, які стоять перед суб'єктом авіаційної діяльності, або фактичний стан справ [4;5;7]. До критеріїв оцінки меншого ступеню абстрактності відносяться: рівень професійного навчання, ступінь виконання його планів, результати авіаційної діяльності [9;11]. У якості додаткових критеріїв оцінки авіаційної дисципліни виділяються також моральний і психологічний стан, рівень моральної зрілості авіаційних фахівців, їх мотиви, ціннісні орієнтації, організація авіаційної діяльності, стан внутрішнього порядку, кількість грубих порушень, регламентуючих норм та їх характер, знання інструкцій, статутів [1;2;10] та ін.

До критеріїв оцінки дисципліни, коли її суб'єктом, виступає особистість авіаційного фахівця, відносяться: поведінка, характер вчинків, що здійснюються, успіхи в професійній підготовці, навчанні, рівень майстерності, результати діяльності, старанність при виконанні службових обов'язків, свідомість та ступінь розвитку самодисципліни, міра самоконтролю,

самооцінки, самовідданості, володіння своїми почуттями, а також рівень розвитку мотивів і ціннісних орієнтацій та відповідальності [4;5;7;9].

Найбільш загальними вимогами до виміру і оцінки рівня розвитку авіаційної дисципліни є те, що дані процедури повинні дати адекватну оцінку кожному її структурному елементу зокрема та оцінку як системному утворенню. В основу класифікації даних рівнів можуть бути покладені визначені критерії оцінки, а також якісні та кількісні показники розвитку соціальних і моральних явищ: рівень моральності, вихованості, типологія поведінки залежно від ступеня інтеріоризації важливих психологічних та моральних якостей, їх інтенсивність (частота, характер, підстави прояву тощо), стійкість (ступінь мінливості інтенсивності прояву при зміні внутрішніх та зовнішніх умов). Але послідовне застосування даних показників до дослідження елементів авіаційної дисципліни дозволить дати найбільш повну, адекватну оцінку даному явищу лише за умови, якщо вдасться об'єднати між собою для аналізу одержану інформацію. І не просто об'єднати, а знайти логіку взаємозв'язку, взаємозалежності різноманітних елементів авіаційної дисципліни та розробити методіку її аналізу як системи, що вміщує об'єктивні та суб'єктивні характеристики [1;9;11].

Сферою реалізації дисципліни авіаційного персоналу є його поведінка. Якщо припустити, що вона виступає проявом відмінностей в їх соціальному, моральному, психологічному розвитку і що між даними рівнями та типами дисциплінарної поведінки існує прямий зв'язок, то очевидно, що шлях вирішення поставлених проблем треба шукати саме через утворення і використання моделі вивчення авіаційної дисципліни, що включає в себе оцінку типу дисциплінарної поведінки та здійснює взаємозв'язок морального, стану авіаційних фахівців та їх моральної діяльності [9;11].

В широкому значенні моральна діяльність авіаційного персоналу розуміється як сторона, аспект, присутній в усіх сферах де зачіпаються інтереси суспільства і до якого можна застосувати моральну оцінку, моральні вимоги, виходячи з існуючої системи оцінок і норм [9]. У той же час, моральна діяльність має власну структуру та специфіку. Її основними рисами є: наявність у всіх сферах авіаційної практики (моральна діяльність проявляється в основному через них); співвіднесеність моральної діяльності з існуючою системою норм і цінностей; моральна діяльність припускає не тільки направленість її суб'єкта на той чи інший об'єкт, але і певну взаємодію між ними, - дії однієї людини викликають оцінку з боку інших; моральна діяльність може мати пасивний і активний характер; утримання від дії також є проявом моральної діяльності; в моральній діяльності розрізняють як предметний, так і моральний результат, які можуть і не співпадати між собою [10].

Авіаційна дисципліна в тій чи іншій сфері виступає передусім як дисциплінарна поведінка, яка, в першу чергу, є поведінкою моральною. Вона характеризується певною сукупністю вчинків як реакцію на предметні ситуації. При її розгляді необхідно в першу чергу проаналізувати питання про співвідношення її мотивів і результатів їх вчинків. У зв'язку з цим традиційно прийнято відмічати об'єктивно-моральну (легальну) та суб'єктивно-моральну (власне моральну) поведінку. Перша є моральною за своїми об'єктивними результатами, але морально немотивованою, а друга - моральною і за результатами і за мотивами, бо повинна розглядатися саме з точки зору її усвідомлення та спрямованості на реалізацію моральних цінностей.

Моральна поведінка авіаційних фахівців представлена сукупністю поведінкових актів, в тому чи іншому ступені відповідних дисциплінарним нормам. В той же час вона є стороною в повсякденних ситуаціях та неусвідомлена, ніж усвідомлена. Це може бути пов'язане з

переважною орієнтацією в той чи інший момент на інші мотиви, а також з необхідністю швидко реагувати на ситуацію. Тут вибір рішень обумовлюється попереднім моральним досвідом суб'єктів авіаційної діяльності, а вчинки визначаються як звичний образ дій. Тому, оцінка поведінки авіаційного персоналу, з точки зору наявності моральних мотивів, є неправомірною, бо вона існує тут мов би в "знятому" вигляді. Таким чином, і дисциплінарна поведінка в звичайних ситуаціях здійснюється найчастіше у вигляді морально немотивованої і повинна оцінюватися за об'єктивними результатами авіаційної діяльності, які свідчать про інтеріорізацію моральних цінностей та дисциплінарних вимог, що пред'являються. Власне моральна чи суб'єктивно моральна поведінка здійснюється, головним чином, у нетипових, нестандартних ситуаціях і спрямована на реалізацію моральних цілей в умовах актуалізації та усвідомлення моральних мотивів [9]. З викладеного вище можна зробити висновок, що усвідомлювана та неусвідомлена дисциплінарна поведінка характеризує процес засвоєння авіаційними фахівцями моральних цінностей на рівні свідомості і на поведінковому рівні, а тому може служити критерієм оцінки їх дисциплінарного розвитку.

Здатність суб'єкта авіаційної діяльності спрямовувати свою свідомість та вчинки на досягнення певних дисциплінарних цінностей є дисциплінарною ціннісною орієнтацією. Саме вона є імперативно-оціночною підсистемою дисциплінарної свідомості, визначає спрямованість процесу дисциплінарної регуляції. Вона проявляється у мотивації, вчинках та виражає нормативну спрямованість авіаційної діяльності. Ціннісні орієнтації, таким чином, "опредмечують" вихідну "дисциплінарну" позицію. Дисциплінарні ціннісні орієнтації суб'єкта авіаційної діяльності мов би уособлюють дисциплінарну регуляцію в сукупності її індивідуальних, вольових та об'єктивних аксіологічних компонентів і, таким чином, є найважливішим компонентом загальної системи авіаційної дисципліни.

В процесі дисциплінарної поведінки ціннісні орієнтації виконують функції визначення аксіологічної основи у виборі її стратегії, вираження загальної спрямованості дисциплінарної свідомості, системогенезу складових, формування у авіаційного персоналу дисциплінарної самосвідомості та мотивації. Власне дисциплінарні орієнтації являють собою з'ясування оцінки дисциплінарних явищ через поняття, що складають моральний зміст, основи авіаційної дисципліни. Дані уявлення - це різновид духовних цінностей авіаційної організації. В них завжди можливо виділити їх аксіологічну сторону, тому що і дисциплінарна вимога, і дисциплінарна оцінка обов'язково включають певне ставлення суб'єктів діяльності до дійсності. Сукупність дисциплінарних цінностей виглядає як певним чином організована система орієнтирів поведінки, наслідуючи яку авіаційні фахівці, як правило, діють відповідним чином. Це - певний внутрішній аксіологічний каркас взаємовідносин, які існують в авіаційній практиці. Він дозволяє побачити реальну, а не тільки декларовану розстановку моральних цінностей, їх дійсну ієрархію, яка допомагає забезпечувати безперервний процес відтворення певного способу життя. Дана своєрідна матриця цінностей, яка пронизує всю духовну культуру авіаційного персоналу, виконує певні функції регуляції авіаційної діяльності [3]. При цьому, цінності виступають в системі дисциплінарної регуляції, передусім, як орієнтири поведінки і можуть існувати у формі установлень, які екстеріорізуються в однозначних типових ситуаціях і вчинках, у формі дисциплінарних норм і правил поведінки, а також уявлень про належне.

Процес засвоєння цінностей включає в себе надбання знань про них, визначення відношення до них, формування власних ідеалів і цілей, що проявляються в позиції особистості суб'єкту авіаційної діяльності, спрямованості її поведінки на досягнення цілей

при наявності відповідних внутрішньо-особистісних контрольних механізмів. Розрізняють три основних типи даних механізмів, які відповідають різним типам мотивації та поведінки. До них відноситься контрольний механізм «страху», якому відповідає інстинктивно-біологічна мотивація як орієнтація на досягнення впевненості, безпеки. Вона виражає відношення частіше всього до яких-небудь зовнішніх сил. Це - діяльність, що спрямована неморальними мотивами, а власне моральна мотивація відсутня. Контрольному механізму «сорому» відповідає специфічна культурна орієнтація на дотримання вузькогрупових інтересів. Він припускає більш високий рівень усвідомлення цінностей. Але сором також залишається елементом зовнішньої регуляції. Хоча це і внутрішнє переживання і має певний рівень усвідомлення цінностей, він не є проявом моральної мотивації та не пов'язан з досягненням власне моральних цілей. І контрольний механізм «провини» на відміну від попередніх є внутрішнім регулятором поведінки. Він означає власний суд людини над собою і є суб'єктивним переживанням. Крім того, даному контрольному механізму відповідає власне моральна мотивація [1].

Показником глибини засвоєння дисциплінарних цінностей на теоретичному рівні може служити характер мотивації, наявність або відсутність у суб'єкта авіаційної діяльності спрямованості на досягнення цілей при відповідних контрольних механізмах. Але для того, щоб цінності включилися в процес регуляції, стали його дієвим фактором, вони повинні бути засвоєні на поведінковому рівні, набути характеру звичок і навичок поведінки. Це - складний та суперечливий процес, бо соціальні фактори діють на особистість не тільки через свідомість, але і через неусвідомлений вплив, який формує особистість в цілому [4].

Розглядаючи дисциплінарні звички та навички авіаційного персоналу як "післясвідомі", необхідно виділити їх найбільш характерні риси. По-перше, інтеріоризація цінностей як звичного образу дій складається на основі їх засвоєння свідомістю особистості та є похідною від нього. По-друге, звичні форми поведінки необхідно розглядати як моральні, хоча моральні мотиви в них, як правило, і не усвідомлюються (вони були раніше обрані суб'єктом авіаційної діяльності, практично засвоєні і прийняли актуально не усвідомлювану форму). По-третє, дисциплінарні навички і звички застосовуються тільки в простих, типових ситуаціях, де звичайно немає необхідності звертатися до більш високих шарів спрямованості, і тому вони регулюють тільки визначені аспекти дисциплінарної поведінки. По-четверте, дисциплінарні звички є способом закріплення накопиченого досвіду і роблять поведінку більш стійкою і послідовною. І, по-п'яте, у взаємодії усвідомлюваного і не усвідомлюваного в інтеріоризації дисциплінарних цінностей вирішальну роль грає процес усвідомлення, бо "післясвідомі" форми засвоєння є похідними від "свідомих", функціонують під контролем свідомості та мають обмежену сферу застосування - загальні звичні ситуації [5].

Таким чином, процес засвоєння дисциплінарних цінностей можна вважати процесом їх усвідомлення та перекладу внаслідок практичного закріплення у сфері звичного образу дій. Виділеним етапам теоретичного засвоєння цінностей відповідають різноманітні етапи їх інтеріоризації на рівні поведінковому, а їх взаємне співвідношення, таким чином, може служити комплексним, "наскрізним" критерієм оцінки ступеню дисциплінарної соціалізації суб'єкта авіаційної діяльності - головного компоненту загальної системи авіаційної дисципліни навколо якого будується уся її композиція [11]. Можна виділити три таких етапи: практичне оволодіння дисциплінарним досвідом оточуючих при відсутності ціннісного відношення до нього; осмислену орієнтацію на дані ззовні дисциплінарні норми та цінності при невмінні застосовувати їх до конкретних ситуацій та власних вчинків; формування

індивідуальних дисциплінарних норм і цінностей на основі загальних, при їх застосуванні у своїй діяльності [9].

Соціальні зв'язки авіаційних фахівців об'єктивно відображуються в процесі діяльності як адекватні форми їх існування та взаємозв'язку. Дослідник авіаційної дисципліни вивчає передусім авіаційну діяльність, тому що власне вона, як субстанція, є носієм сукупності норм "власної" регуляції. Дані дисциплінарні норми закономірно виникають як відображення відповідних проявів зв'язків, відносин, поведінки авіаційного персоналу, існують в них, проходячи три основних цикли: становлення, подальший розвиток та практичне втілення (функціонування). При цьому вони беруть активну участь у здійсненні поведінкових програм, реалізуючи одночасно сукупність різноманітних функцій: вимірвальну, накопичення досвіду, критеріальну, випереджувального відображення, регулятивну, системоутворюючу тощо[5].

Перша функція є сутнісною і полягає в тому, що дисциплінарні норми виступають в якості особливих стандартів, еталонів дій, відносин та зв'язків. Друга проявляється в накопиченні різноманітних відомостей про сферу авіаційної діяльності, які являють собою сукупність даних про поведінку, що вимагається. Критеріальна функція дисциплінарних норм полягає в можливості оцінці всіх елементів авіаційної діяльності в плані їх відповідності чи невідповідності параметрам, що вимагаються. Функція випереджаючого відображення виступає у вигляді своєрідного "конструювання" за допомогою норм способу майбутньої діяльності та відносин її суб'єктів. Сутність регулятивної функції полягає в тому, що дисциплінарні норми мов би "регламентують" весь процес авіаційної діяльності та відносин авіаційних фахівців відповідно змісту її вимог. І, нарешті, системоутворююча (системозабезпечуюча) функція дисциплінарних норм полягає в систематичному відтворенні ними системно-структурних і функціональних взаємозв'язків, взаємозалежностей всіх елементів авіаційної діяльності [7]. Тобто, за допомогою дисциплінарних норм авіаційна організація формує, оцінює, підтримує, захищає, відтворює необхідний та відповідний її природі тип спілкування, дисциплінарної свідомості та поведінки.

Процес засвоєння суб'єктом авіаційної діяльності дисциплінарних норм в найбільш загальному вигляді може бути пояснений як вироблення у нього зв'язків між тими чи іншими явищами, предметами, відносинами, знаками, з одного боку, та певними структурами, в яких "кодується" нормативна інформація, з другого боку. На основі корелятивності соціальної і біологічної пам'яті і в наслідок їх взаємодії в свідомості суб'єкта формується норма образ. В результаті норми авіаційної дисципліни стають мов би елементом психіки, набувають особистісного змісту, стають нормами, внутрішніми структурними компонентами та виконують одночасно і функції мотиву діяльності, і основи для оцінок і самооцінок. При цьому кожна дисциплінарна норма є обмеженою своїми операціональними і функціональними межами. Вона багаторазово відтворюється, бере участь не тільки в забезпеченні стандартів, стилів дисциплінарної поведінки, адаптації її форм, але і у формуванні таких регулятивних механізмів як обов'язок, совість, честь, гідність тощо. Тобто, інтеріоризація норм авіаційної дисципліни в кінці кінців призводить немов би до їх абстрагування від "предметності" на рівні явища і до переходу до деякої "всезагальності" на рівні якостей суб'єкту авіаційної діяльності.

Авіаційні фахівці в процесі своєї поведінки, стосунків в тій чи іншій мірі екстеріоризують дисциплінарні норми. В ході даної "об'єктивізації" рекомендовані моделі поведінки піддаються корекції, змінам, відчують на собі специфічний вплив з боку дисциплінарних норм малої групи, соціально-психологічних явищ авіаційного підрозділу. В результаті

формується своєрідна дисциплінарна "структура", що іманентна сукупність умов та факторів, які її детермінують, і адекватна офіційній нормативній парадигмі авіаційної організації.

Авіаційна дисципліна становить соціопсихологічну систему, що не дорівнює сумі своїх елементів і має певну структуру. Властивості її моральних і психологічних елементів визначаються їх місцем в структурі, бо саме ускладнення, диференціація і трансформація останньої є процесом розвитку відміченої системи. Розуміння структури авіаційної дисципліни як сукупності утворень, що відтворюються в ході моральних і психічних процесів, протікають в часі та безперервно змінюються, приводить до висновку про можливість її розгляду, в свою чергу, як базового утворення, найпростішої форми, вихідного поняття ("клітинки") авіаційної дисципліни, що має властивості об'єктивності, суттєвості, самовідтворення і внутрішньої суперечливості. Це забезпечує її розвиток, на основі якого будуються і здійснюються дисциплінарні явища.

У зв'язку з тим, що основним комплексним критерієм оцінки дисциплінарних процесів є міра узгодженості між об'єктивними і суб'єктивними показниками (тобто між духовними утвореннями і реальною поведінкою суб'єкта авіаційної діяльності), то і відмічене вище "базове утворення" повинно включати в себе в якості основних компонентів, з одного боку, дисциплінарні мотиви, норми, ціннісні орієнтації, а з іншого - дисциплінарну поведінку. Тому, відмічені явища є аніщо інше, як відбивання співвідношення між засвоєнням на теоретичному та практичному рівнях дисциплінарних норм. Вони є своєрідними "моделями дисциплінарної поведінки" і крапкою відліку в вимірі як об'єктивних, так і суб'єктивних показників дисциплінарної соціалізації авіаційного персоналу, мірою усвідомлення та виконання ним суспільних вимог.

Наявність багатьох рівнів системи авіаційної дисципліни, зв'язаних ієрархічними відносинами, приводить до розуміння необхідності переходу від глибинних структур до більш загальних, тобто до їх трансформації. Аналіз змісту і подальша спроба групування, об'єднання основних вимог, норм, принципів, що регламентують життя і діяльність авіаційних фахівців привела до формування гіпотез щодо їхньої структури. Послідувача експериментальна перевірка даних припущень за допомогою факторного аналізу [6], їх корекція і пояснення дозволили сформулювати остаточне уявлення про фактори дисциплінарної соціалізації першого порядку. Це - чинники, що одержали свою назву, виходячи з аналізу і оцінки змісту їх структурних елементів: "обов'язок"; "патріотизм"; "морально-вольові якості"; "активність"; "дисциплінованість"; "пильність"; "чесність"; "відповідальність"; "працьовитість"; "скромність"; "вимогливість"; "совість"; "честь"; "гідність"; "товариськість"; "гуманність у відносинах між людьми". Саме дані фактори були визначені в якості найпростіших і разом з тим головних форм вихідного поняття як суб'єктивної (аксіологічної), так і об'єктивної (практичної) складових дисциплінарної соціалізації суб'єкта авіаційної діяльності.

В процесі вияву однорідних груп суб'єктів дисциплінарного розвитку, пошуку однотипних за своїми параметрами "кластерів" різновидів дисциплінарної соціалізації, функціонального перетворення ознак, дискримінантного аналізу і статистичного розпізнавання було одержане практичне підтвердження існування різноманітних типів дисциплінарної соціалізації. Це передусім:

1. Тип «недостатньої дисциплінарної соціалізації як на аксіологічному, так і на практичному рівнях»;

2. Тип «недостатньої в великій мірі дисциплінарної соціалізації на аксіологічному рівні при деякому практичному оволодінні досвідом дисциплінарної поведінки», тобто при певному практичному дисциплінарному розвитку ;

3. Тип в тій чи іншій мірі усвідомленої орієнтації на дисциплінарні цінності, тобто аксіологічної дисциплінарної соціалізації при невмінні засто-совувати їх до власних вчинків («недостатньої практичної дисциплінарної соціалізації»)

4. Тип «достатньої аксіологічної і практичної дисциплінарної соціалізації»

Здійснення подальшого факторного аналізу[6;8] (засобом головних компонент) дозволило виділити чинники другого порядку обох сфер всіх чотирьох типів дисциплінарної соціалізації. Їх первинні фактори об'єдналися і в аксіологічному, і в практичному блоках у три основних вторинних фактори: “деонтологічний”, “спільності” і “культури”.

Висновки та перспективи подальших досліджень Зміст факторів другого порядку більшості типів дисциплінарної соціалізації як в аксіологічному, так і в практичному блоках переважно співпадають. Особливо це характерно для перших вторинних блоків. Частіше всього домінантами в них є такі первинні фактори як "совість", "обов'язок" і "дисциплінованість", що свідчить про їх стійкість. Має місце великий ступінь збігу і практично всіх інших компонентів кореляційних плеяд вторинних факторів. Крім того, в обох блоках практично всіх типів дисциплінарного розвитку є деяка подібність других і третіх факторів. Проте, при цьому, є розбіжності в їх компонентному складі, структурі і значенні. Пояснення цього необхідно робити, виходячи з принципів гетерохтонності, нерівномірності і достатності процесів системогенезу дисциплінарної діяльності.

Найбільш типові риси дисциплінарної поведінки авіаційного персоналу, як правило, характеризуються як їх моральні і морально-вольові якості. В них не міститься конкретної вказівки на те, які дії потрібно здійснювати, а в узагальненій формі характеризуються певні сторони поведінки. Ступінь їх розвитку у суб'єктів авіаційної діяльності є важливим показником оцінки ступеню дисциплінарної соціалізації. Дисциплінарна поведінка авіаційного персоналу є показником не тільки рівня засвоєння моральних та інших духовних цінностей, але і психічних процесів, явищ, що стоять за ними. Тому вивчення авіаційної дисципліни на базі даного критерію дозволяє не тільки комплексно оцінювати її структурні компоненти, рівень, але і виявляти відповідні закономірності її функціонування та розвитку.

Таким чином, основними показниками, критеріями оцінки дисциплінарної соціалізації особистості авіаційного фахівця є, в першу чергу, її моральні та психологічні характеристики, а також ступінь відповідності її поведінки установленим нормам. Вирішення проблеми об'єднання багаточисельних критеріїв оцінки, індикаторів авіаційної дисципліни, розробка методичних питань її діагностики повинні здійснюватися на шляху пошуку взаємозв'язку показників рівнів морального, психічного розвитку її суб'єкта і рівнів якості, ступеня виконання ним дисциплінарних норм, результатів авіаційної діяльності, тобто взаємозв'язку суб'єктивної та об'єктивної сторін.

З метою з'ясування механізмів формування рівня дисциплінованості авіаційних фахівців в подальшому може бути здійснений ще один етап дослідження,- проведення експертної та групової оцінки якостей, показників діяльності авіаційного персоналу за індикаторами і критеріями ступеня їх дисциплінарного розвитку (первинними факторами дисциплінарної соціалізації). Наступний кластерний аналіз і виявлення однорідних за своїми параметрами груп рівня розвитку дисциплінованості дасть можливість експериментального підтвердження

наявності форм існування вертикальної структури авіаційної дисципліни - її “найвищого” (ідеального), “високого”, “задовільного” і “низького” рівнів.

Здійснення подальшого факторного аналізу (методом головних компонент) дозволить виділити їхні основні плеяди. При їх поясненні може бути використана така ж логіка, як і при інтерпретації факторів другого порядку дисциплінарної соціалізації авіаційних фахівців. Вони ж, напевно, зможуть також в подальшому розглядатися в якості свого роду “базового” утворення дисциплінованості.

Список використаних джерел:

1. Анцыферова Л. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследования Лоуренса Колберга и его школы) [Текст] / Л. Анцыферова // Психол. Журнал.- 1999.- Т.20.-№ 3.- С. 5-7
2. Бобнева М. Социальные нормы и регуляция поведения [Текст] / М. Бобнева. – М.- Наука.- 1978. – 311с.
3. Вилюнас В. Психологические механизмы мотивации человека [Текст] / В. Вилюнас – М.- МГУ.- 1990. – 285с.
4. Гандер Д. Теория и практика психологического обеспечения летного обучения [Текст] / Д. Гандер – Волгоград.- 1984.-317с.
5. Гандер Д. Психологическое обеспечение летного обучения: теория и практика [Текст] / Д. Гандер. – М.- Наука - 1997. – 301с
6. Иберла К. Факторный анализ [Текст] / К. Иберла / Пер. с нем. В.М. Ивановой. - М.- Статистика - 1980. - 398 с.
7. Корчемный П.. Психология летного обучения [Текст] / П. Корчемный - М.- Воениздат.- 1986.-136с.
8. Математика в социологии [Текст] / Под ред. Л. Аганбегяна и Ф. Бородкина. – М. – Мир. - 1977.- 550 с.
9. Методология этических исследований [Текст] / Отв.ред Л. Архангельский - М.- Наука.- 1982. - 382 с.
10. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности .[Текст] / Под ред В. Ядова. – Л.- Наука - 1979. – 264 с
11. Соколов В. Социология нравственного развития личности [Текст] / В. Соколов. - М.- Политиздат.- 1986 - 239 с.
12. Татенко В. Психология в субъектном измерении [Текст] / В. Татенко. – К.- Просвіта - 1996. – 404 с.

References:

1. Antsyferova, L.(1999), Relationship of moral consciousness with the moral behavior of a person (based on the research of Lawrence Kohlberg and his school) // *Psihol. Journal.*, vol. 20, N. 3, pp. 5-7.
2. Bobneva, M.(1978), Social norms and behavioral regulation, Moscow, Nauka, 311p.
3. Vilyunas, V/(1990), Psychological mechanisms of human motivation, Moscow. Moscow State University, 285p.
4. Gander, D.(1984), Theory and practice of psychological support of flight training. - Volgograd, 317p.
5. Gander, D.(1997), Psychological support of flight training: theory and practice:. - Moscow, Nauka , 301p
6. Iberla, K.(1980) Factor analysis. / Transl. with him. V.M. Ivanovo. - Moscow: Statistics, 398 p.
7. Korchemny, P.(1986), Psychology of flight training. Moscow: Military Publishing, 136p.
8. Mathematics in sociology.(1977) Ed. L.G. Aganbegyan and F.M. Borodkina. - Moscow: Publishing house The World, 550 p.
9. Methodology of ethical research, (1982) / L. Arkhangelsky – Moscow, Nauka, 382 p.

10. Self-regulation and prediction of social behavior of a person,(1979) / Ed. V.Yadova, Leningrad, Nauka, 264 p
11. Sokolov, V.(1986). Sociology of moral development of personality. - Moscow: Politizdat, 239 p.
12.Tatenko, V.(1996). Psychology in the subject dimension, Kiev, Prosvita, 404 p

УДК 316.74:2(075.8)

Медведева Юлія Юріївна
Кандидат соціологічних наук, докторант денної форми
навчання кафедри соціології та політології Національного
авіаційного університету
Медведева Юлия Юрьевна
Кандидат социологических наук, докторант дневной формы
обучения кафедры социологии и политологии Национального
авиационного университета
Medvedieva Iuliia Iuriivna

Candidate of Sociological Sciences, Doctoral candidate at the
Department of Sociology and Political Science of the National Aviation University in Kiev

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПРАВОСЛАВ'Я, КАТОЛИЦИЗМУ ТА ПРОТЕСТАНТИЗМУ В УКРАЇНІ: ПРОЕКТ ПРОГРАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація: статтю присвячено побудові програми емпіричного дослідження, присвяченого аналізу модернізаційних і контрмодернізаційних аспектів трьох традиційних для України конфесій – православ'я, католицизму і протестантизму. В емпіричному дослідженні авторка здійснюватиме верифікацію і фальсифікацію двох ключових гіпотез, які впливають із положень теорії азійського способу виробництва, специфікованої відносно української соціально-релігійної реальності. Дослідження має на меті, по-перше, довести, що інституційна архітектура відносин церкви і держави, в якій державно-олігархічне розпорядження власністю фактично мінімізує інститут приватної власності, унеможливує виконання церквою функцій ціннісно-стандартизуючого оновлення свідомості пастви, що впливає як із всебічної залежності церкви від держави, так і самої релігії від політики і влади. По-друге, в дослідженні планується довести або спростувати положення, у відповідності із яким підлеглисть носіїв ціннісної свідомості інструментальним щодо неї політичним інституціям мінімізує можливості соціальної модернізації українського суспільства у зв'язку із обмеженням такого важливого складника соціальної ціннісної раціональності, як релігійна етика. Така обмеженість може створювати передумови для множинних корупційних практик і фактичного відриву інструментальної політичної дії від правосвідомості і моралі, що загалом знижує ефективність та дієвість соціальних реформ в напрямку руху до ринкового суспільства, демократії та соціальної держави європейського зразка.

Ключові слова: модернізація, контрмодернізація, православ'я, греко-католицизм, протестантизм, азійський спосіб виробництва.

MODERNIZATIONAL ASPECTS OF ORTHODOXY, CATHOLICISM AND PROTESTANTISM IN UKRAINE: EMPIRICAL STUDY PROGRAM DRAFT

Author's summary. The article is devoted to the construction of an empirical research program devoted to the analysis of the modernization / counter-modernization aspects of the three traditional confessions of Ukraine - Orthodoxy, Catholicism and Protestantism. In an empirical study, the author will perform verification / falsification of two key hypotheses stemming from the

provisions of the theory of the Asian mode of production, specified in relation to the Ukrainian socio-religious reality.

The purpose of the study is to construct an analytical and explanatory model of manifestations of modernization and counter-modernization components in the moral and ethical doctrines of Orthodoxy, Catholicism and Protestantism.

The empirical basis of dissertational research is the results of conducted sociological research of three subgroups of the sample, namely:

a) a survey of respondents of the Catholic faith (age from 18 to 65 years) (n = 90: stratified sample, monitored signs: "gender", "age", "confessional identity", error \pm 2.1%, probabilistic reliability - 95,45%);

b) a survey of respondents of the Orthodox faith (age from 18 to 65 years) (n = 560: stratified sample, monitored signs: "gender", "age", "confessional identity", error \pm 2.2%, probabilistic reliability - 96,55%);

c) a survey of respondents from the Protestant faith (the signs are: "gender", "age", "confessional identity", error \pm 2.2%, probabilistic reliability - 96.55%).

Methods of collecting sociological information. As methods of research, various types of questionnaire method were chosen, in particular: anonymous and secondary analysis of the results of empirical sociological research.

Conclusions. The study aims, first, to prove that the institutional architectonics of church-state relations in which the state-oligarchic disposal of property actually minimizes the institution of private property makes it impossible for the church to perform the functions of a value-standardizing renewal of the consciousness of the flock, which results both from the all-round dependence of the church on state, and religion itself from politics and power.

Secondly, the study plans to prove or disprove the situation, according to which the subordination of the holders of value consciousness to instrumental by it political institutions minimizes the opportunities for social modernization of Ukrainian society in connection with the restriction of such an important component of social value rationality as religious ethics. Such a limitation can create the prerequisites for multiple corruption practices and the actual detachment of instrumental political action from legal awareness and morals, in general reduces the effectiveness and effectiveness of social reforms towards a market society, democracy and a social state of the European pattern.

Key words: modernization, counter-modernization, Orthodoxy, Greek Catholicism, Protestantism, Asian way of production.

Постановка проблеми. В попередніх публікаціях авторки йшлося про те, що в традиційних релігіях (до яких авторкою було зараховано в тому числі українське православ'я та греко-католицизм) є наявними контрмодернізаційні ментальні програми, які на рівні ціннісної свідомості сприяють фактичному знеціненню діяльності, яка змістовно співпадає із накопиченням та розширеним відтворенням капіталу. Остання обставина стосується як фінансово-економічного, соціального, так і культурно-духовного капіталу. На основі пілотажних досліджень авторка отримала підстави для побудови програми емпіричного дослідження. В результаті цього дослідження заплановано верифікувати гіпотезу щодо переважно контрмодернізаційної спрямованості православ'я через переважання в останньому культурних компонент традиційного суспільства та азійського способу виробництва. Саме останній стає фактичним демотивуючим чинником щодо накопичення та примноження

капіталу за рахунок збереження (в прихованій формі) елементів доіндустріальних соціальних систем, які фактично загальмовують процеси буржуазного класоутворення, не припускаючи появи громадянського суспільства за супутніх обставин природно-ресурсної надлишковості.

Сформульоване положення не можна вважати принципово інноваційним, оскільки розробка відповідних теорій здійснювалася як в працях К. Маркса, так і К.-А. Віттфогеля. У Маркса відповідні ідеї сформульовано в «Економіко-філософських рукописах 1844 р.», у К.-А. Віттфогеля – в його праці «Східний деспотизм».

Розробка програми емпіричного дослідження традиційних релігійних конфесій України в аспекті їх контрмодернізаційного потенціалу буде впливати із двох ключових положень теорій зазначених авторів.

1) форми власності держави, що виступає як вища і за своїм походженням надприродна громада по відношенню до локальних громад, фактично унеможливають появу церкви як автономного землевласника, що стає передумовою для всебічної залежності церкви від держави;

2) фактично одержавлена церква перестає виконувати щодо суспільства функції ціннісно-стандартизуючого інституту, що мінімізує шанси соціальної модернізації у зв'язку із обмеженням соціальної ціннісної раціональності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Контрмодернізаційні аспекти впливу держави азійського типу досліджуються в статті з урахуванням праць К. Маркса, К.-А. Віттфогеля та М. Вебера [1; 8; 12]. Додатково авторка спирається на праці П. Гайденко, Т. Глебова, М. Грушевського, А. Колодного, Ю. Левади, В. Любащенко, М. Мчедлова, П. Сорокіна [2; 3-7; 9-11].

Згідно з теорією азійського способу виробництва К. Маркса, держава, щоб підтримати свою претензію бути власником земель і відчужувати частину робочої сили і продукту локальних громад, має вдаватися до сили або до загрози сили, або досягати їх згоди з релігійних чи інших причин. Експлуатація локальних груп державою ґрунтується, перш за все, на механізмах і силах позаекономічного походження. В економіці цього типу локальних груп і факт того, що податки і данина в значній частині стягується натурою (за сучасних умов – готівковими або ж паперовими грошима), а не в грошовій формі, гальмує розвиток ринкових відносин. Складником азійського способу виробництва є важливі міста, які виступають «топосами» обміну місцевого надлишкового продукту на продукти іноземного виробництва. Ключові стани перебувають на службі у держави і фактично контролюються нею, утворюючи елемент соціальної структури з більш низьким статусом, аніж у священників, яке є частиною бюрократії, та самої бюрократії [8, с. 41-174].

Згідно теорії східного деспотизму К.-А. Віттфогеля, класова боротьба є тією формою прояву соціальних антагонізмів, яку може собі дозволити суспільство, яке ґрунтується на власності, на відміну від суспільств, які ґрунтуються на владних відносинах. В суспільствах, які ґрунтуються на владних відносинах, класи є узалежненими цими владними відносинами, а тому не є соціальними групами, спроможними до змагання, через самозбереження вертикалі бюрократичної піраміди [12, с. 12-156]. Автор доводить (чим його концепція є актуальною і для українського суспільства), що бюрократія в азійських суспільствах є згуртованим організмом, який відрізняється не тільки від сучасної буржуазії, але також і від феодальної знаті. Бюрократія, включаючи церкву, організує себе проти населення як постійно діючий і централізований «апарат». Цей тип апаратної держави, в якому її очільник є верховним лідером, структурно відрізняється від класичної феодальної ієрархії лордів, чий очільник

(монарх) був лише «першим серед рівних», і буржуазії, яка визнає бюрократію лише як клас найманих менеджерів.

Згідно теорії соціальної раціональності М. Вебера, цілераціональна соціальна дія потребує ціннісно-раціональної легітимації. Тому будь-яка цілераціональна підприємницька діяльність має бути ціннісно-раціонально обгрунтованою та легітимованою за рахунок релігійної етики, що Вебер показує на прикладах лютеранства, кальвінізму, конфуціанства та інших промодернізаційних та контрмодернізаційних релігій в своїй роботі «Господарство і суспільство» [1, с. 345-389].

Метою статті є побудова програми емпіричного дослідження присвяченого аналізу модернізаційних та контрмодернізаційних аспектів трьох традиційних для України конфесій – православ'я, католицизму і протестантизму.

Виклад основного матеріалу. Проблема емпіричного дослідження полягає в протиріччі між потребою визначення модернізаційних та контрмодернізаційних складників морально-етичних доктрин ключових релігійних конфесій України та дефіцитом спеціальних досліджень, які були б присвяченими детальній розробці означеної проблеми. Об'єкт дослідження – морально-етичні доктрини православ'я, католицизму і протестантизму. Предмет дослідження – модернізаційні та контрмодернізаційні складники морально-етичних доктрин православ'я, католицизму і протестантизму. Мета дослідження – побудова аналітично-пояснювальної моделі виявів модернізаційних та контрмодернізаційних складників в морально-етичних доктринах православ'я, католицизму і протестантизму. Робочі гіпотези дослідження:

1) у ставленні до грошей і капіталу у православних і католиків переважають мінімалістська, кумуляціоністська та аскетична стратегії ставлення до грошей та прибутків, у протестантів – меркантилістська та бізнес-орієнтована стратегії;

2) серед типів релігійних світоглядів, які визначають наближеність віруючого до ідеалів, норм та цінностей модернізації, у православних і католиків переважають дійсний та сцієнтично-конвенціоналістський, у протестантів – ортодоксально-фундаменталістський та ортодоксально-креаціоністський типи світоглядів;

3) в ставленні віруючого до добробуту і праці у православних і католиків переважатимуть, скоріше, компромісне ставлення, гедоністичне ставлення та ставлення з позиції належної оцінки праці, у протестантів – аскетичне, мінімалістське та спірітуалістське ставлення;

4) в стратегіях розпорядження надлишками капіталу у православних і католиків переважатимуть, скоріше, консьюмеристська та накопичувальна, у протестантів – бізнес-орієнтована стратегії;

5) у протестантів переважатиме скоріше модернізаційне, у православних і католиків – контрмодернізаційне ставлення до релігії/економіки/політики;

6) респонденти з модерно-орієнтованою релігійною свідомістю високоімовірно виявлятимуть схильність до вибору професійних груп, пов'язаних із виконанням інтелектуальної праці в сфері послуг (освіта, ІТ-технології, наука, архітектура тощо) та з сільським господарством (агротехнології, селянська праця тощо), в той час як респонденти з традиційною релігійною свідомістю високоімовірно частіше обиратимуть професійні групи, пов'язані з приватним бізнесом та підприємництвом (економісти, фінансисти, банкіри тощо) та професії, пов'язані з державною владою та управлінням (юристи, держслужбовці тощо).

Завдання емпіричного дослідження:

1) визначити стратегії ставлення до грошей і капіталу в контексті морально-етичних доктрин православ'я, католицизму у представників трьох зазначених конфесій в Україні;

2) пояснити переважання типів релігійних світоглядів, які визначають наближеність віруючого до ідеалів, норм та цінностей модернізації у представників трьох зазначених конфесій в Україні;

3) проаналізувати та пояснити різне ставлення до праці та етику праці у представників трьох зазначених конфесій в Україні;

4) проаналізувати та пояснити передумови формування відповідних стратегій розпорядження надлишками капіталу, виходячи з морально-етичних доктрин православ'я, католицизму і протестантизму в Україні;

5) з'ясувати чинники модернізаційного та контрмодернізаційного ставлення у представників трьох конфесій до релігії/економіки/політики;

6) проаналізувати та пояснити диспозиції професійного вибору в контексті морально-етичних доктрин православ'я, католицизму і протестантизму та відповідних груп віруючих.

Теоретична інтерпретація та емпірична операціоналізація основних понять дослідження презентована в Табл. 1.

Таблиця 1. Визначення основних складових предмету дослідження

Поняття	Теоретичне визначення	Емпіричне визначення
1. Стратегії ставлення до грошей і капіталу	Сукупність поведінкових програм, які визначають моделі розпорядження особи приналежними їй фінансово-майновими ресурсами	а) мінімалістська (грошей і прибутку має вистачати лише на задоволення первинних вітальних потреб); б) кумуляціоністська (стратегія накопичення заощаджень, яка припускає наявність фінансових та майнових залишків); в) бізнес-орієнтована (стратегія, яка припускає наявність як заощаджень, так і надлишкових коштів для ведення бізнесу); г) меркантилістська бізнес-орієнтована (стратегія, яка припускає не лише наявність заощаджень і надлишкових коштів для ведення бізнесу); д) аскетична (яка припускає ухилення від бізнес-активності та будь якого опікування питаннями грошей та прибутків)
2. Визначення співвідношення релігії і науки	Тип релігійного світогляду, який визначає наближеність /віддаленість віруючого до ідеалів, норм та цінностей модернізації	а) ортодоксально-фундаменталістський – респондент припускає, що наукове і релігійне знання виявляються повністю несумісними; б) дійстичний – респондент припускає, що наукове і релігійне знання виявляються частково сумісними; в) сцієнтично-конвенціоналістський – респондент припускає, що наукове і релігійне знання виявляються повністю сумісними; г) сцієнтистський – респондент припускає, що наукове знання має вищий статус у порівнянні із релігійним знанням; д) ортодоксально-креаціоністський – респондент припускає, що релігійне знання має вищий статус у порівнянні із науковим знанням
3. Сенс життя в аспекті співвідношення добробуту /задоволення та праці /винагороди	Сукупність життєвих сенсів, які визначають ставлення віруючого до добробуту і праці	а) аскетичне ставлення (респондент приймає настанову щодо підлегості задоволення добробуту); б) компромісне ставлення (респондент припускає можливість поєднання задоволення із добробутом); в) гедоністичне ставлення (респондент не припускає добробуту без можливості задоволення); г) ставлення з позиції належної оцінки праці (респондент потребує праці за гідну винагороду);

		д) мінімалістське ставлення (респондент потребує праці за будь-яку винагороду); е) спірітуалістське ставлення (респондент припускає можливість здійснення праці без винагороди за наявності вищого духовного сенсу)
4. Стратегії розпорядження прибутком (оцінка готовності до ризику)	Моделі розпорядження надлишками капіталу в аспекті їх витрачання, кумуляції, примноження	а) консьюмеристська стратегія (надлишки витрачаються на особисте споживання); б) накопичувальна стратегія (надлишки віддаються банківським установам під відсотки); в) бізнес-орієнтована стратегія (надлишки використовуються для ведення бізнесу)
5. Активності щодо співвідношення держави, церкви, бізнесу та релігійної етики	Модернізаційні /контрмодернізаційні установки щодо релігії/економіки/політики	Індикатори модернізаційного ставлення до релігії/економіки/політики: - респондент вважає за необхідне щоденне читання Біблії; - респондент вважає за необхідне обов'язкове відвідування церкви; - респондент вважає за припустиме сумісність віри в трансцендентне із накопиченням капіталу - респондент віддає перевагу легітимним способам над тіншовими способами отримання доходу (прибутку)
6. Професійні переваги	Диспозиції професійного вибору, які кореспондують із модернізаційними /контрмодернізаційними установками щодо релігії/економіки/політики	- Професії, пов'язані з приватним бізнесом та підприємництвом (економісти, фінансисти, банкіри тощо); - Професії, пов'язані з державною владою та управлінням (юристи, держслужбовці тощо); - Професії, пов'язані з виконанням обслуговуючої праці в сфері послуг (перукарі, масажисти, манікюрниці, візажисти, дизайнери тощо); - Професії, пов'язані з виконанням інтелектуальної праці в сфері послуг (освіта, ІТ-технології, наука, архітектура тощо); - Професії, пов'язані з промисловістю та ручною працею (слюсарі, токарі, муляри, будівельники тощо); - Професії, пов'язані з сільським господарством (агротехнології, селянська праця тощо)

Емпірична база емпіричного дослідження – результати проведених соціологічних досліджень трьох підгруп вибірки, а саме:

а) анкетне опитування респондентів католицького віросповідання (віком від 18 до 65 років) (n = 90: стратифікована вибірка; контрольовані ознаки: «стать», «вік», «конфесійна приналежність»; похибка $\pm 2,1\%$, надійна ймовірність – 95,45%);

б) анкетне опитування респондентів православного віросповідання (віком від 18 до 65 років) (n = 560: стратифікована вибірка; контрольовані ознаки: «стать», «вік», «конфесійна приналежність»; похибка $\pm 2,2\%$, надійна ймовірність – 96,55%);

в) анкетне опитування респондентів протестантського віросповідання (віком від 18 до 65 років) (n = 60; контрольовані ознаки: «стать», «вік», «конфесійна приналежність»; похибка $\pm 2,2\%$, надійна ймовірність – 96,55%).

В якості методів дослідження було обрано різні види опитувального методу, зокрема: анкетування та вторинний аналіз результатів емпіричних соціологічних досліджень.

Висновки. Емпіричне дослідження, для якого був розроблений проект програми, має на меті, по-перше, довести, що інституційна архітектура відносин церкви і держави, в якій державно-олігархічне розпорядження власністю фактично мінімізує інститут приватної власності, унеможливує виконання церквою функцій ціннісно-стандартизуючого оновлення свідомості пастви, що впливає як із всебічної залежності церкви від держави, так і самої

релігії від політики і влади. По-друге, в дослідженні планується довести або спростувати положення, у відповідності із яким підлеглість носіїв ціннісної свідомості інструментальним щодо неї політичним інституціям мінімізує можливості соціальної модернізації українського суспільства у зв'язку із обмеженням такого важливого складника соціальної ціннісної раціональності, як релігійна етика. Така обмеженість може створювати передумови для множинних корупційних практик і фактичного відриву інструментальної політичної дії від правосвідомості і моралі, що загалом знижує ефективність та дієвість соціальних реформ в напрямку руху до ринкового суспільства, демократії та соціальної держави європейського зразка.

Список використаних джерел

1. Вебер М. Наука как призвание и профессия [Текст] / М. Вебер // Самосознание европейской культуры XX века. Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М.: Мир, 1991. – С. 114-167.
2. Гайденоко П. П. Христианство и генезис новоевропейского естествознания [Текст] / П.П. Гайденоко // Философско-религиозные истоки науки. – М.: Госполитиздат, 1972. – С. 88-97.
3. Глебова Т. Н. Психологический портрет религиозности в Америке [Текст] / Т.Н. Глебова. – М.: Российский православный университет им. Св. апостола И. Богослова, 2005. – 424 с.
4. Грушевський М. Духовна Україна: Збірник творів [Текст] / М. Грушевський. – К.: Либідь, 1994. – 560 с.
5. Історія релігії в Україні [Текст]: У 10 т. / ред. кол.: А. Колодний та ін. – Т. 10: Релігія і церква років незалежності / За ред. А. Колодного. – Київ-Дрогобич: Коло, 2003. – 613 с.
6. Левада Ю. А. Социальная природа религии [Текст] / Ю. Левада. – М.: Госполитиздат, 1965. – 188 с.
7. Любашенко В. І. Протестантизм в Україні: генеза, структура, місце в соціокультурних процесах [Текст]: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.11 / В.І. Любашенко. – К., 1998. – 424 с.
8. Маркс К. Экономико-философские рукописи [Электронный ресурс] / К. Маркс. Полн.собр.соч., т.42, с. 41-174.- Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/marxk01/index.htm>
9. Мчедлов М. П. Новый тип верующего на пороге третьего тысячелетия [Текст] / М.П. Мчедлов // Исторический вестник. – 2000. – № 9-10. – С. 88-98.
10. Мчедлов М. П. О социальном портрете современного верующего [Текст] / М.П. Мчедлов, Ю.А. Гаврилов, А.Г. Шевченко // Социс. – 2002. – № 7. – С. 22-29.
11. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений [Текст] / П.А. Сорокин; [пер. с англ., коммент. и статья В. В. Сапова]. – СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного Института, 2000. – 1056 с.
12. Wittfogel K. A. Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power. Yale University Press, New Haven, 1957. – 335 p.

References:

1. Veber, M. (1991), *Nauka kak prizvanie i professija* [Science as a vocation and profession], Mir, Moscow, Russia.
2. Gajdenko, P. P. (1972), *Hristianstvo i genezis novoevropskogo estestvoznaniija* [Christianity and the genesis of modern European natural science], Gospolitizdat, Moscow, Russia.
3. Glebova, T. N. (2005), *Psihologicheskij portret religioznosti v Amerike* [The psychological portrait of religiosity in America], Rossijskij pravoslavnyj universitet im. Sv. apostola I. Bogoslova, Moscow, Russia.
4. Hrushevs'kyj, M. (1994), *Dukhovna Ukraina: Zbirnyk tvoriv* [Spiritual Ukraine: Collection of works], Lybid', Kyiv, Ukraine.

5. *Istoriia religii v Ukraini: U 10 t. T. 10: Relihiia i tserkva rokiv nezalezhnosti (za red. A. Kolodnoho)* (2003) [The history of religion in Ukraine: in 10 vol. Vol. 10: Religion and Church of the years of independence (Ed. A. Kolodny)], Kolo, Kyiv-Drohobych, Ukraine.
6. Levada, Ju. (1965), *Social'naja priroda religii* [The social nature of religion], Gospolitizdat, Moscow, Russia.
7. Ljubashhenko, V. I. (1998), "Protestantism in Ukraine: genesis, structure, place in socio-cultural processes", Abstract of Doctoral dissertation, Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Philosophy named after G. Skovoroda (Department of Religious Studies), Kyiv, Ukraine.
8. Marks, K. (1844), "Economic and philosophical manuscripts" [Online], available at: <http://psylib.org.ua/books/marxk01/index.htm>
9. Mchedlov, M. P. (2000), "A new type of believer on the eve of the third millennium", *Istoricheskij vestnik*, vol. 9-10, pp. 88–98.
10. Mchedlov, M. P. Gavrilov, Ju.A. and Shevchenko, A. G. (2002), "On the social portrait of a modern believer", *Socis*, vol. 7, pp. 22–29.
11. Sorokin, P. A. (2000), *Social'naja i kul'turnaja dinamika: Issledovanie izmenenij v bol'shih sistemah iskusstva, istiny, jetiki, prava i obshhestvennyh otnoshenij* [Social and Cultural Dynamics: Investigating Changes in Large Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Public Relations], Izd-vo Russkogo Hristianskogo gumanitarnogo Instituta, St. Petersburg, Russia.
12. Wittfogel, K.-A. (1957), *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, Yale University Press, New Haven, USA.

УДК 316.4

Пархоменко Олег Іванович,
аспірант заочної форми навчання кафедри соціології, прикладної психології та соціальної
роботи Класичного приватного університету

Пархоменко Олег Іванович,
аспірант заочної форми навчання кафедри соціології, прикладної психології та
соціальної роботи Класичного приватного університету

Parkhomenko Oleg Ivanovich,
Post-graduate student correspondence course of the Department of Sociology, Applied Psychology
and Social Work, Classic Private University

ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: МІЖ ТОЛЕРАНТНІСТЮ І МАТРІАРХАТОМ

Анотація: статтю присвячено проблемі гендерної толерантності як альтернативи прихованому гендерному расизму. Автор в результаті проведеного аналізу приходять до висновку про те, що точка зору О. Кісь містить слушні твердження щодо формального статусу жінок, у відповідності до яких останні не мають достатньої на погляд автора влади над чоловіками. Зважаючи на ту обставину, що наше суспільство формально має патріархальну структуру (начебто матриархату не може бути в принципі), і виходячи з принципу гендерної рівності, в багатьох сферах суспільного життя жінки постають формально-дискримінованими. Такими сферами, де виявляються маркери формальної дискримінованості, є процедура прийняття на роботу і розміри оплати праці, що є нижчими, ніж у чоловіків. З цього дійсно випливають дещо менші можливості зробити кар'єру, що є пов'язаним з об'єктивними чинниками (вагітність, народження дитини і догляд за нею). Виконання материнських функцій призводить до втрати професійних навичок і після виходу з відпустки по догляду за дитиною і потребує певного часу на їх відновлення, що впливає на конкурентоспроможність з іншими

кандидатами на ринку праці. В той же час, автор вважає, що О. Кісь дещо проігноровано неформальні маркери влади, якими володіє жінка в українському суспільстві.

Ключові слова: гендерна толерантність, гендерний расизм, гендерна культура, гендерний дискурс, гендерні ролі.

TRANSFORMATION OF GENDER RELATIONS IN UKRAINE: BETWEEN TOLERANCE AND MATRYARCHATE

Abstract: the article is devoted to the problem of gender tolerance as an alternative to hidden gender racism. As a result of the analysis, the author comes to the conclusion that O. Kis's point of view contains a valid statement concerning the formal status of women, according to which the latter do not have sufficient power over men in the author's opinion. Considering the fact that our society has formally a patriarchal structure (like matriarchy cannot be in principle) and, in accordance with principle of gender equality, women rise as formally discriminated in many spheres of public life. Such areas where markers of formal discrimination are identified are the procedure for hiring and wage rates that are lower than for men. And this really causes a slightly smaller opportunity to make a career, which is related to objective factors (pregnancy, childbirth and care of it). The performance of maternal functions leads to the loss of professional skills after leaving care leave for the child and requires some time to restore them, which affects competitiveness compared to other candidates in the labor market. At the same time, the author believes that O. Kis' ignores some of the informal power markers possessed by a woman in Ukrainian society.

Key words: gender tolerance, gender racism, gender culture, gender discourse, gender roles.

Постановка наукової проблеми. Дослідження можливого і належного впливу принципу толерантності на процес формування адекватних сучасним реаліям гендерних символів і їх інтерпретацій в українській культурі виявляє цікавий факт взаємозв'язку сучасного етапу глибоких змін в суспільно-політичному та духовному житті, які проходить Україна, і виникнення в зв'язку з цим конфліктів «старих» (колишніх соціальних інститутів, законів, традицій) і елементів «нових» соціальних інституцій.

У гендерному аспекті цей конфлікт здобуває вираження в укорінених (архаїчних) поняттях про мужність і жіночість, які вступають в протиріччя з новими культурними ідеалами, які ґрунтуються на досяжності життєвих прагнень, які не є обмеженими рамками статі. Це виявляє себе в образах сучасної масової культури та ЗМІ, які справляють серйозний вплив на суспільну та індивідуальну свідомість. Серед домінуючих типів гендерних ролей репрезентацій в сучасному українському суспільстві виступають: «неотрадиціоналістський», «гедоністичний» і «ліберальний». Дослідницький інтерес стосується виявлення ступеня впливу принципу толерантності на їх формування, відтворення та одночасне вимушене співіснування, враховуючи мінливі соціокультурні умови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. І. Бахофен в своїй класичній праці, присвяченій материнському праву, відзначає, що гінєкократична культура в першу чергу має нести на собі цей відбиток, є внутрішні підстави жіночої природи, її глибоке, повне передчуттів осягнення божества, яке, сплавляючись з почуттям любові, і в найдикіші часи давало жінці, особливо матері, виключно дієву релігійну силу. Автор зауважує, що піднесення жінки над чоловіком викликає подив через суперечність розподілу фізичної сили між статями. Діючі закони природи дозволяють передавати гендерну владу найсильнішому. І якщо вона переходить до жінок, то це означає, що в справу вступили інші сторони людської природи. Дослідник наголошує на

іраціональності генікократії та матернолатрії як інституцій, які справляли великий вплив як на чоловіків, так на освіту і культуру всього народу, завдяки тому що «жіночий дух є спрямованим до надприродного, божественного, непідвладного закономірності і дивного» [1].

О. Кісь намагається полемізувати з еволюціоністами, які, мовляв, не змогли довести теорію матріархату, оскільки, за словами авторки, «антропологам і етнографам так і не вдалось віднайти жодного суспільства, де б жіноча стать була престижнішою за чоловічу, а самі жінки посідали верхні щабелі соціальної ієрархічної драбини, мали легітимні владні повноваження чи вирішальний голос у прийнятті загальносуспільних рішень. Про матріархат майже забули і він тихо нидів на загумінках науки» [4].

Найцікавіше, що доволі одностороннє (позитивістськи-раціоналістичне) мислення самої авторки дозволяє їй робити висновок про те, що якщо жінки не є представленими в законодавчому органі країни або ж не мають легітимних повноважень, то вони не мають влади як такої!

Твердження це, вочевидь, потребує істотнішого обґрунтування, аніж просте посилення на «відсутність матріархату» і «патріархату як релігії гноблення».

Можна до певної міри погодитись із авторкою в тому, що унаочнення гендерних асиметрій в Україні є доволі помітним в політиці. І це, по суті, виступає одним з найважливіших закидів авторки щодо інтолерантності сучасного гендерного порядку, який не відповідає стратегії становлення громадянського суспільства. Причому багатьма чоловіками і жінками означені явища дискримінації не пов'язуються із тіньовим впливом жінок політиків на чоловіків-політиків, а припускають суто формалістичне уявлення про те, що якщо жінкам відводиться другорядна роль в складі органів влади, то це і є та сама дискримінація, яка не піддається жодному сумніву.

Водночас авторка дещо ігнорує гендерний тренд зміни соціально-політичних і економічних умов, що обумовлює зміни не тільки гендерних стандартів і цінностей життя жінок. Адже зміна соціокультурних умов тягне за собою і зміну чоловіків. Прискорене руйнування традиційної системи гендерного поділу праці в виробничих відносинах; втрата чоловіками колишньої монополії на публічну владу; еволюція шлюбно-сімейних відносин в сторону рівності подружжя та заміни поняття батьківської влади батьківським авторитетом – усе це змінює уявлення чоловіків про самих себе [10, с. 66].

Подібні гендерні трансформації авторка ототожнює з маскулінізацією жіночого типу особистості (вказуючи на те, що це також патріархат), не враховуючи при цьому того, що паралельно із маскулінізацією жінок відбувається формування пасивно-фемінного типу особистості у чоловіків. Більше того, якщо враховувати, що цей тип гендерної організації характеру, як стверджує Ю. Романенко, вже є домінантним в українському суспільстві, то додаткова фемінізація чоловіків може бути ще більш небезпечною [11].

Зайвий радикалізм дослідниці виявляється в тому, що в її статті мова йде не про перетворення жінок на чоловіків і навпаки, а про зняття нормативних заборон і обмежень в ім'я свободи особистості і раціоналізму, що дозволить проявитися індивідуальним властивостям особистості, не обов'язково пов'язаних зі статтю. Крім того, авторка дещо змішує ідею рівності з поняттям «однаковості», що в гендерному відношенні виглядає дещо утопічним.

Цілі статті та постановка завдань. Метою статті є визначення впливу різних гендерних дискурсів на концептуалізацію гендерного расизму та толерантності. Завданнями статті, у зв'язку із окресленою метою, є визначення гендерних дискурсів та окреслення

ключових напрямків їх впливу на зростання гендерної толерантності/інтолерантності, що складає предмет полеміки із О. Кісь [4].

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі гендерної толерантності як альтернативи прихованому гендерному расизму.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Звернення до «традиції» в українському суспільстві містить гендерні експектації щодо «природного» призначення чоловіків і жінок, гендерно-диференційованого поділу праці, влади, доступу до ресурсів суспільства. При цьому чоловікам пропонується домінуюче, а жінкам підлегле становище (на перевагах контракту «домашньої господині»), за чоловіком залишається гендерно-рольовий набір єдиного і успішного годувальника сім'ї. Але здатність в ринкових умовах виконувати функції єдиного і успішного годувальника сім'ї вдається далеко не всім чоловікам. Те саме стосується також рольового набору покірливої, повністю залежної від чоловіка домогосподарки, яка навряд чи влаштує сучасну українську жінку [3, 5-6].

Проте, масова культура і реклама, повторюючи традиційні образи, нехай і в оновленому форматі, але в самих різних варіаціях, працює на посилення консервативних гендерних стереотипів і сприяє на рівні суспільної свідомості закріпленню ієрархії і нерівності за ознакою статі. Але в той же час традиціоналістські стереотипи, володіючи безумовною стійкістю, містять в собі культурний фенотип, транслуючи досвід попередніх поколінь. Однак, оскільки вони є побудованими на прихованих гендерних ієрархіях матріархального змісту, то вони не відповідають реаліям часу і потребують глибокого переосмислення з метою гармонізації взаємин чоловіків і жінок в інституціональному та міжособистісному спілкуванні [2, с. 20-111].

Про що йдеться? Йдеться саме про неформальну та тіньову владу українського жіноцтва, яка впливає із неписаної аксіоматики соціальної моралі та міфологізованої буденної свідомості.

Так, наприклад, для судових органів за прийняття рішення щодо залишення дитини з батьком або з матір'ю (за наявності рівного права на виховання дитини) українське судочинство в лічених випадках схиляється в бік залишення дитини з батьком. Не можна було б визнати, що функції виховання та соціалізації дитини є такими вже факультативними в системі гендерної та соціальної влади. А якщо ці функції є ще й фактично унормованими на рівні чинного сімейного законодавства, то чи можуть бути ще які-небудь сильніші важелі впливу на чоловіків?

Нині дуже впливовою для посилення українського матріархату є гедоністична гендерна репрезентація образів жінок, яка просувається ЗМІ і активно формує нову гендерну картину світу, справляючи особливо потужний вплив на молоде покоління. Як продукт західної постіндустріальної культури, ця стратегія бере за основу символічний гендерний ряд, в якому задоволення жінки чоловіком стає культурним еталоном [8].

Але питання: чи не містить українська гендерна культура вже наявні гедоністичні стратегії, орієнтовані на послуговування чоловіками як інструментами задоволення жінок? Це є вірним як щодо радянської, так і пострадянської гендерної культури в Україні.

В публікаціях І. О. Святненка [7-9] з цього приводу містяться посилання на цікаві приклади з гендерного повсякдення. Автор констатує, що роль чоловіків у змішаних компаніях (таких, що складаються з чоловіків і жінок) автоматично означає взяття на себе чоловіками як мінімум двох ролей: ролі спонсора проектів відпочинку/споживання жінок та

ролі емьюзера (розважальника-тамади), який має забезпечувати соціокультурні розваги жіночої частини неформальної групи.

Найважливішу роль в подібному спілкуванні відіграють маніпуляції сексуальністю і матеріальними статками, які розглядаються як головні механізми і дозволяють жінкам маніпулювати чоловіками. При цьому йдеться про такі способи використання жінками знаків сексуальної уваги, адресація яких чоловіками неминуче втягує останніх в гендерну гру за першість і вищість в очах жінок. Зрозумілим є те, що ґрунтовані на стереотипах псевдомужності і псевдо-жіночності гендерні ігри призводять до відчуження між статями і міжгендерного розшарування, що занурює суспільство в стан перманентного конфлікту.

На тлі вже наявної у жіноцтва міфологізованості їхніх образів а також влади у сфері встановлення стандартів соціальної моралі, на думку автора, консьюмеристський дискурс задоволення жіноцтва ще більше посилює інтолерантність. Він є надзвичайно небезпечним ще і тим, що в умовах вже наявного матріархального сексизму закликає жінок сприймати чоловіків (поруч з вже наявним їх сприйняттям як годувальників-спонсорів) як засіб для досягнення споживацько-гедоністичних цілей у сфері психічної експлуатації [2, с.70-100].

Іншими словами, маючи перманентне незадоволення щодо рівня матеріальних статків, сама стратегія, на думку автора, призводить до ще більшого невдоволення чоловіками та посилення морального пресингу на них з усіма можливими щодо особистості чоловіка деградаційними наслідками.

Не менш конфліктогенним є ліберальний гендерний дискурс, який є супутнім егалітарній культурі рівності статей і передбачає зміни в гендерній структурі. Рівністю в такому дискурсі розуміється як рівність прав і можливостей, так і рівність результатів, що передбачає усунення бар'єрів на шляху вільного доступу до суспільних ресурсів чоловіків і жінок.

Ліберальний гендерний дискурс, побудований на принципі толерантності, демонструє ідею, що жінки мають рівні з чоловіками права і можуть орієнтуватися на різні ролі, ставати професіоналами або домогосподарками відповідно до свого вибору. При цьому соціальний контракт жінки як «працюючої матері» (який виник ще в соціалістичний період) трансформується в контракт «професійної жінки», головним орієнтиром якого є професійні досягнення.

Отже, еталонними образами для наслідування у жінок стають самостійні, сильні, інтелектуальні, талановиті, успішні жінки.

Водночас, зацентровування на бажаності подібних сценаріїв самореалізації для українського жіноцтва говорить про те, що вони є нібито недосяжними на рівні чинного законодавства України, що не відповідає дійсності. Навіть побіжний аналіз чинної законодавчої бази під поглядом найприскіпливішого цензора не зміг би відшукати в діючих законах норми, які в будь-якій сфері обмежували б права жінок.

Тому вимоги щодо рівності за її фактичної наявності означають не вимоги щодо рівності, а вимоги щодо привілеїв, себто, запит на конструювання гендерно-асиметричних норм, в яких жінкам надавалися б певні преференції у порівнянні з чоловіками. Більше того, і від чоловіків в умовах ринкової економіки вимагається енергія, ініціатива, незалежність, цілеспрямованість. Тобто, на перший план виходять андрогінні особистісні якості і життєві стратегії, які є однаково цінними і для чоловіків, і для жінок. Але андрогінія сама по собі виключає гендерні преференції.

Тому розмивання гендерних кордонів, яке є спрямованим на утвердження нібито не існуючої гендерної рівності, потребує в сучасних умовах граничного напруження

особистісних якостей, підприємливості та професіоналізму, і тому має далекосяжні соціальні наслідки. Подібна претензійність, яка є далекою від гендерного егалітаризму, призводить до зниження рівня взаєморозуміння і емоційної близькості у українських чоловіків і жінок, що в підсумку призводить до відчуження між статями.

Роль толерантності в цьому випадку набуває найвищої істотності. Вона стає водночас і умовою формування сучасної гендерної культури, яка ґрунтується на внутрішній готовності людей приймати рівність гендерних відмінностей, і внутрішнім чинником конституювання гендерних ідеалів та символів, які спрямовують гендерну поведінку у векторі мінімізації конфлікту традиційних і нових канонів в образах чоловіків і жінок.

Формування культури гендерної рівності є тривалим процесом, який стосується глибинних шарів суспільної та індивідуальної свідомості, який передбачає глибокі зміни в гендерному життєустрої. Але ми приходимо до висновку, що ліберальний тип гендерної культури, незважаючи на свою умовність і тимчасову приналежність до формування типу культурних гендерних символів (на відміну від стійких традиційних), у своїй спрямованості не веде до подолання прихованих гендерних асиметрій в українському суспільстві.

Це є пов'язаним зокрема з тим, що владу над чоловіком жінка отримує завдяки маніпулятивним способам, які не відображаються в законодавстві, не усвідомлюються переважною більшістю чоловіків і за своєю суттю є міфологізованими. Наприклад, жінки – «слабка стать», і з цього випливає, що жінкам необхідно допомагати, поступатися дорогою, місцем, оплачувати за неї рахунок в кафе, ресторані, пригощаючи її за свій рахунок і т.д.

Чоловіки виховані в такій системі координат, навіть не задумуються на цим станом речей і вважають його за константу. Тобто, можна дійти висновку про те, що влада жінок над чоловіками неформально утримується за допомогою міфологізації відносин чоловічих обов'язків перед жінкою і активною експлуатацією цих міфів жінкою задля утримання і навіть розширення контролю над чоловіками

Таким чином, особливістю гендерних відносин в Україні є те, що «модернізація згори», посилюючи основи вже усталеного матриархату, детермінує виникнення гендерних конфліктів на тлі міксування модернізованих образів американської гендерної культури і архаїчних соціальних уявлень та соціальних відносин.

Не можна не враховувати той факт, що головним суб'єктом і носієм соціального панування в умовах звичного для України гендерного порядку в більшій мірі залишаються жінки, соціальний стан, діяльність, життєві стратегії є преферованішими в чинному законодавстві (соціальному, сімейному, кримінальному і т.п.) значно радикальніше, ніж звичайні чоловічі права. Оскільки процес американізації гендерної культури радикалізує також індивідуальну і колективну гендерну самосвідомість, то нашарування фемінізму на матриархальний сексизм та ідеологію прихованої жіночої надцінності породжує доволі небезпечні гібриди у сфері гендерної ідеології.

Ідеологія «переходу до ринку» виправдовує значні соціальні витрати, які супроводжують ринкові реформи, і, висуваючи ринкову раціональність і ефективність в якості основних пріоритетів, створює додаткові можливості для того, щоб розглядати погіршення становища жінок у сфері зайнятості та зниження їх соціальної захищеності як небажане, а всі витрати перекладати на плечі чоловіків, вважаючи їх неминучими для досягнення прогресу ринкової економіки.

Не випадково, що соціально-економічна модернізація в Україні сприяє створенню системи цінностей, в центрі якої перебуває ідея особистого успіху, яка є нібито незалежною

від статевої сегрегації. І ця «нова» культура, яка сприймається чоловіками і жінками з вікової когорти молодих поколінь, мало сприяє вибудовуванню життєвих стратегій, які характеризуються адаптацією до соціальної кризи і розширенням меж життєвого вибору.

Тому на цьому тлі в гендерній свідомості часто виникає проблема подвійного стандарту: з одного боку толерантне ставлення до гендерної рівності в різних сферах економічного і політичного життя, доступність професійної кар'єри та світу бізнесу для жінок, заснованих на стратегії егалітарних гендерних відносин. З іншого боку – утвердження під гаслами гендерної рівності ще більш жорсткого порядку гендерного домінування жінок. І цей порядок включає вже не лише і без того значну тіньову владу, але і привілеї політико-економічного формату та придушення жалюгідних залишків маскуліних цінностей і моделей поведінки.

Висновки. Точка зору О. Кісь містить слушні твердження, щодо формального статусу жінок, у відповідності до яких останні не мають достатньої на погляд автора влади над чоловіками. Зважаючи на ту обставину, що наше суспільство формально має патріархальну структуру, (начебто матріархату не може бути в принципі), і виходячи з принципу гендерної рівності, в багатьох сферах суспільного життя жінки постають формально-дискримінованими. Такими сферами, де виявляються маркери формальної дискримінованості, є процедура прийняття на роботу і розміри оплати праці, які є нижчими, ніж у чоловіків. З цього дійсно випливають дещо менші можливості зробити кар'єру, що є пов'язаним з об'єктивними чинниками, (вагітність, народження дитини і догляд за нею). Виконання материнських функцій призводить до втрати професійних навичок і після виходу з відпустки по догляду за дитиною потребує певного часу на їх відновлення, що впливає на конкурентоспроможність порівняно з іншими кандидатами на ринку праці. В той же час авторкою дещо проігноровано неформальні маркери влади, якими володіє жінка в українському суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Бахофен И. Материнское право [Электронный ресурс] / И. Бахофен // Классики мирового религиоведения. Антология. – М.: «Канон+», 1996. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/klass/04.php
2. Ерасов Б. С. Социальная культурология [Текст] / Б. С. Ерасов. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 591 с.
3. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні [Текст] / Н. І. Здоровега. – К.: Наукова думка, 1974. – 160 с.
4. Кісь О. Кого оберігає берегиня, або матріархат як чоловічий винахід [Електронний ресурс] / О. Кісь // «Я» (Інформаційно-освітнє видання). – 2006. – № 4(16). – С. 11-16 – Режим доступу: <http://krona.org.ua/oksana-kis-kogo-oberiga-bereginya.html>
5. Кривоший О. П. Жінка в історії запорізького козацтва [Текст] / О. П. Кривоший // Жінки України: сучасний стан і перспективи: міжнар. наук.-практ. конф., 20-24 червня 1995 р.: тези доповідей. – К, 1995. – С. 45-47.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Дохристиянські вірування українського народу [Текст] / І. Огієнко. – Вінніпег: Волинь, 1981. – 424 с.
7. Святненко І. О. Гендерна культура як соціологічний концепт: до постановки проблеми [Текст] / І. О. Святненко // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – 2015. – 10/1 (126) – С. 103-109.
8. Святненко І. О. Культурно-ціннісні складники української гендерної культури в соціосистемологічному вимірі [Текст] / І. О. Святненко // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – 2015. – 12/1 (128). – С. 86-91.
9. Святненко І. О. Візуальний символізм матріархально-кібелічних образів в міфологічних репрезентаціях гендерної культури [Текст] / І. О. Святненко // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – 2016. – 5(133). – С. 76-82.

10. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности [Текст] / М. Фуко; [пер. с фр., ком. и послесловие С. Табачниковой]. – М.: Касталь, 1996. – 447 с.
11. Этническая идентичность: социосистемологическое измерение геополитики [Текст] / ред.-коорд. Романенко Ю. В., Зоська Я. В., Медведева Ю. Ю., Святненко И. А., Туленков Н. В., Хомерики Е. А. – К.: Меркьюри-Подолье, 2016. – 369 с.

References:

1. Bahofen, I. (1996), *Materinskoje pravo* [Mother right], «Kanon+», Moscow, Russia. http://www.gumer.info/bogoslov_buks/relig/klass/04.php
2. Erasov, B. S. (1995), *Social'naja kul'turologija* [Social Culturology], Aspekt Press, Moscow, Russia.
3. Zdoroveha, N. I. (1974), *Narysy narodnoi vesil'noi obriadovosti na Ukraini* [Essays on folk wedding ceremonies in Ukraine], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
4. Kis', O. (2006), “Whom protects the berehynia, or matriarchy as a male invention”, «Ya» (*Informatsijno-osvitnie vydannia*), vol. 4(16), pp. 11–16.
5. Kryvosyuj, O. P. (1995), “A woman in the history of Zaporozhye Cossacks”, *Mizhnar. nauk.-prakt. konf.: tezy dopovidej* [International science-practice Conf.: Abstracts of reports], Zhinky Ukrainy: suchasnyj stan i perspektyvy [Women of Ukraine: Current Situation and Prospects], Kyiv, Ukraine, June 20-24, pp. 45–47.
6. Ohiienko, I. (Mytropolyt Ilarion) (1981), *Dokhrystyians'ki viruvannia ukrains'koho narodu* [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people], Vinnipeh, Volyn', Ukraine.
7. Sviatnenko, I. O. (2015), “Gender culture as a sociological concept: to the problem”, *Naukovo-teoretychnyj i hromads'ko-politychnyj al'manakh «Hrani»*, vol. 10/1 (126), pp. 103–109.
8. Sviatnenko, I. O. (2015), “Cultural and Values Components of Ukrainian Gender Culture in Socio-Systematic Dimension”, *Naukovo-teoretychnyj i hromads'ko-politychnyj al'manakh «Hrani»*, vol. 12/1 (128), pp. 86–91.
9. Sviatnenko, I. O. (2016), “Visual symbolism of matriarchal-kibelic images in the mythological representations of gender culture”, *Naukovo-teoretychnyj i hromads'ko-politychnyj al'manakh «Hrani»*, vol. 5(133), pp. 76–82.
10. Fuko, M. (1996), *Volja k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksual'nosti* [The will to truth: beyond knowledge, power and sexuality], Kastal, Moscow, Russia.
11. Romanenko, Yu. V. Zos'ka, Ja. V. Medvedeva, Ju. Ju. Svjatnenko, I. A. Tulenkov, N. V. and Homeriki, E. A. (2016), *Jetnicheskaja identichnost': sociosistemologicheskoe izmerenie geopolitiki* [Ethnic identity: the socio-systemological dimension of geopolitics], Merkyuri-podole, Kyiv, Ukraine.

УДК 316.012

Святненко Иван Александрович,
докторант денної форми навчання кафедри соціології, соціальної роботи та практичної
психології Класичного приватного університету

Святненко Иван Александрович,
докторант дневной формы обучения кафедры социологии, социальной работы и
практической психологии Классического приватного университета

Svyatnenko Ivan Aleksandrovich,
full-time doctoral student of Sociology, Social Work and Applied Psychology
Classic Private University

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В КУЛЬТУРІ ОРТОДОКСАЛЬНОГО ТА МОДЕРНІСТСЬКОГО ЮДАЇЗМУ

Анотація: статтю присвячено проблемі співвідношення ортодоксально-традиційних та модерністських засад в гендерній культурі юдаїзму. Підводячи підсумки проведеного

дослідження, автор відзначає, що гендерні відносини в конкретній релігійній громаді багато в чому залежать від гендерної системи суспільства країни перебування. Гендерний режим релігійної громади запозичує моделі гендерно-статевих відносин, спілкування, зразків поведінки. Провідниками запозичень і їх адаптерами нерідко стають самі члени громади. Безпосередньо через їх практики і через практики їх сімей відбувається іноваціонування громад, їх гендерної ідеології і релігійних інституцій. Вищеперераховані практики включають в себе поняття релігійної і світської ідентичностей, сексуальності, влади, релігійної і світської освіти і інші категорії, які є безпосередньо пов'язаними з поняттями гендеру і гендерних відносин. При цьому особливості гендерного позиціонування істотно різняться в патріархальній та егалітарній гендерній культурах. Гендерна ідентичність юдеїв в патріархальних культурах припускає міксування релігійних та світських уявлень про гендерні ролі. Позиціонування патріархально-релігійного укладу стикається з практиками в повсякденному житті. Найбільш помітним це перетинання стає в сексуальному житті, кар'єрній активності і сімейних стратегіях жінок. Протиріччя між гендерним позиціонуванням і практиками нерідко веде до виникнення почуття провини у членів юдейських громад в патріархальних гендерних культурах суспільства оточення, яке стає частиною їх гендерної ідентичності. У той же час значна кількість практик, не схвалюваних юдаїзмом, знаходять підтримку в гендерних культурах патріархальних суспільств, що веде до розуміння цих практик як легітимних і в рамках релігійних громад. Це твердження стосується, зокрема, індивідуальних практик вивчення жінками священних текстів. В суспільствах з егалітарною гендерною культурою гендерної етнічно-релігійної ідентичності представникам ортодоксального юдаїзму є мало властивими патріархальні уявлення про жіночі ролі. Протягом останніх десятиліть їх гендерна ідентичність в контексті релігійності і поза нею розвивалася більш односпрямовано. Навіть у дуже релігійних жінок поняття релігії є слабо пов'язаним з поняттями патріархату і підлеглим становищем жінок. Результати цих змін є помітними при реалізації індивідуальних світських і релігійних практик жінками-членами громад. Спільною рисою гендерної ідентичності жінок як в патріархальних, так і в егалітарних гендерних культурах стає визначення себе як сильної статі на противагу традиційним гендерним стереотипам щодо жіночої слабкості.

Ключові слова: гендерна культура, юдаїзм, гендерна культура юдаїзму, гендерна культура ортодоксального юдаїзму, гендерна культура модерністського юдаїзму.

GENDER STEREOTYPES IN THE CULTURE OF ORTHODOXAL AND MODERNIST JUDAICA

Abstracts: the article deals with the relation of traditional orthodox and modernist principles of gender culture of Judaism. Summing up the results of study, the author notes that the gender relations in a particular religious community are largely dependent on the gender system of the host society. The gender regime of religious community adopts a model of gender sexual relations, communication, behavior patterns. Conductors borrowing and adapters are often themselves members of community. Directly through their practices and their families it's going the innovatization of communities, their gender ideology and religious institutions.

The above practices include the concept of religious and secular identity, sexuality, power, religious and secular education, and other categories, which are directly related to the concepts of gender and gender relations. In this particular gender positioning differ considerably in patriarchal and egalitarian gender culture. Gender identity of Jews in patriarchal cultures involves mixing religious and secular conceptions of gender roles. Positioning patriarchal and religious way of life is

faced with the practices of everyday life. Most notable is the intersection becomes a sexual life, career and family activity women strategies.

Contradictions between gender positioning and practices often leads to feelings of guilt of the members of the Jewish communities in the patriarchal gender cultures surrounding society, which becomes part of their gender identity. At the same time, a significant amount of practice is not condoned by Judaism, finding support in the gender culture of patriarchal societies, leads to understanding of these practices are legitimate and within religious communities. This statement applies, in particular, practices of individual study of sacred texts by women.

In societies with egalitarian gender culture patriarchal notions about women's roles aren't mostly inherent to bearers of religious identity of representatives of Orthodox Judaism. In recent decades, their gender identity in the context of religion and it is developing a one-directional. Even in very religious women the concept of religion is weakly associated with the notions of patriarchy and the subordination of women. The results of these changes are visible in the implementation of individual secular and religious practices of communities of women members. A common feature of gender identity of women in patriarchal, and in egalitarian gender culture is to determine itself as the stronger sex, as opposed to traditional gender stereotypes about women's weakness.

Keywords: gender culture, Judaism, Jewish culture, gender, gender culture of Orthodox Judaism, gender culture modernist Judaism

Постановка наукової проблеми. Процеси зростання релігійності населення пов'язані і зі зміною гендерного вектору релігій. Одним із наслідків цього зростання стає посилення патріархальних, матріархальних або біархатних тенденцій в гендерній культурі. Це твердження стосується в тому числі і традиційного юдаїзму.

Однак процеси глобалізації, секуляризації, розвитку інформаційного простору, взаємодії культур і релігій впливають на консервативні релігійні інститути і на трансформацію традиційних цінностей, вносячи певні зміни в гендерне позиціонування чоловіків та жінок в релігійних спільнотах. Юдаїзм, поруч з іншими релігіями, виявляє налаштованість на зміну гендерних фреймів в етичних настановах.

Значна частина сучасних зарубіжних наукових досліджень, присвячених юдаїзму, визначають гендерний аспект як один з найважливіших для розуміння особливостей цієї релігії. Гендерна проблематика утворює сегменти перетину з релігійною та культурною ідентичністю, асиміляцією і акультурацією єврейства, побуту громади, збереження і реформації богослужіння, екзегези, статусу євреїв в сучасності і в минулому. В україномовній соціологічній літературі, при наявності фрагментарного інтересу до гендерної проблематики, з одного боку, і до вивчення юдаїзму – з іншого, дослідження, присвячені проблемам гендерних відносин в сучасному юдаїзмі, утворюють «поодинокі острівці».

Вивчення гендерних трансформацій в сучасних релігійних практиках вимагає соціологічного підходу, який набуває все більшого поширення в сучасних гендерних студіях. Нині має місце тренд поглибленого міждисциплінарного вивчення різних соціальних і культурних інститутів, пов'язаних з гендерними складниками релігій, в якому є презентованими антропологічні, соціологічні та феноменологічні методи дослідження.

Цілі статті та постановка завдань. Метою статті є побудова описово-аналітичної схеми гендерної культури юдаїзму ортодоксального та модерністського типу. Завданнями статті, у зв'язку із визначеною метою, є: а) побудова описово-аналітичної схеми гендерної культури юдаїзму ортодоксального типу; б) побудова описово-аналітичної схеми гендерної

культури юдаїзму модерністського типу; в) порівняння стратегій гендерного позиціонування в гендерних культурах ортодоксального та модерністського типів.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі співвідношення ортодоксально-традиційних та модерністських засад в гендерній культурі юдаїзму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Дослідження гендерної культури юдаїзму за їх теоретико-методологічним вектором та гендерно-ідеологічною спрямованістю резонно класифікувати на дві групи:

1) ортодоксальні дослідження, орієнтовані на розуміння гендерної культури юдаїзму як традиціоналістської ціннісної системи, що виражає настанови Галахи та теологічні аргументи, зорієнтовані на Тору. Праці традиціоналістів часто є як інтелектуальною відповіддю та реакцією на виклики фемінізму, так і вираженням гендерної ідеології ортодоксального патріархату. В працях ортодоксально-орієнтованих дослідників відбувається ідеалізація жінок в їх традиційних соціогендерних ролях матері та породіллі та має місце жорстка інтелектуальна опозиція і деструктивна критика фемінізму як токсину традиціоналістського соціального порядку. До прихильників гендерного традиціоналізму в юдейській гендерній культурі можна віднести Дж. Пласкоу, Т. Хартман, М. Кауфман, М.Мейзельман, І. Телушкіна [9-13];

2) модерністські та ліберальні гендерні студії в російськомовній літературі з тематики та проблематики гендерної культури, які є представленими в працях І. Жеребкіної, І. Кона, А. Кука, з англomовних авторів – Дж.-Б. Воловельського, Е. Гіденса [7-8]. Ліберальні гендеристи звертають увагу на трансформацію традиційних гендерних ролей та необхідність пристосування патріархату, а то і його деконструкції, на користь новітнім трендам емансипації жіноцтва та ідеології гендерного егалітаризму [2, 4, 5, 14].

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Гендерне позиціонування чоловіків та жінок в ортодоксальному юдаїзмі можна визначити як асиметричне, патріархальне, маскулінократичне. Жінка в юдейському законодавстві і традиційному юдаїзмі є позиціонованою як узалежнений (переважно – інфантильний та чуттєво-мінливий) об'єкт, який потребує постійного контролю та опіки з боку батька та чоловіка. Ці уявлення є пов'язаними, перш з все, з оцінкою жіночої сексуальності, яка сприймається як «інша».

Гендерний статус жінки-єврейки в релігійній громаді залежить не тільки від релігійних норм і правил, встановлених в ній, а й від зовнішніх чинників, наприклад, таких як гендерна система суспільства, в якому існує громада. У сучасну епоху гендерний статус жінки відрізняється від громади до громади. Найбільші зміни в гендерному статусі жінки відбулися в реформістському і консервативному напрямках юдаїзму, який припускає гендерний егалітаризм, себто, позицію офіційної рівності з чоловіками.

Офіційна позиція ортодоксального юдаїзму, таким чином, виражає консерватизм патріархального типу. Проте відносини між гендерною системою суспільства перебування юдейської громади і гендерним режимом громади впливають на ортодоксальний юдаїзм і поступово змінюють його як релігійний інститут. Зміни починаються на рівні соціальних практик і норм. Далі відбуваються зміни індивідуальних релігійних практик, потім трансформації досягають практик громади в цілому, і створюються нові гендерні норми, які, в свою чергу, можуть сприяти формуванню нових релігійних практик і навіть ритуалів.

Трансформація гендерних відносин в ортодоксальному юдаїзмі відбувається в тих суспільствах, де ідеї гендерного егалітаризму (ідеологія рівності статей) є інтегрованими в гендерну систему (наприклад, в суспільствах Північної Європи). Але і в тих соціумах, де відбуваються різноспрямовані процеси інтеграції та опору цим ідеям (наприклад, в РФ) в ортодоксальних громадах є помітними зміни в індивідуальних і неофіційних релігійних практиках, інституті сім'ї та материнства, правилах етикету і освітньої системи, ритуалів, служби, релігійних і секулярних владних взаємин.

Важливу роль у змінах гендерної культури юдаїзму відіграє реінтерпретація наявних правил і норм релігійних інститутів у відповідності з нормами і правилами гендерної системи суспільства перебування єврейської громади. Реінтерпретація є тим інтенсивнішою, чим більшою самостійністю володіє член громади і чим більш секуляризованою є його релігійна свідомість, яка уможливорює самостійний вибір індивіда, його творчі можливості, адаптивність. Коли юдаїзм перестає бути етноспецифічною ознакою є самостійним вибором індивіда, його творчі можливості зростають, і він здатний адаптувати релігійні приписи до своїх потреб і вподобань. Для цієї адаптації індивід використовує як ресурси (норми і практики), що діють в рамках гендерної системи, так і внутрішні ресурси релігії, її доктрини і культу. Описані трансформації практик взаємопов'язані зі зміною свідомості чоловіків та жінок – членів громади, які можуть привести в майбутньому ще до більш глибоких змін всередині релігійного інституту.

Аналізуючи процеси асиміляції, дослідники нерідко визначають ці процеси як негативні для релігійних і національних меншин. Асиміляція часто описується як розчинення національної або релігійної групи в більш значній за розміром групі населення. У випадку з обома громадами ми можемо спостерігати протилежний результати. Громади стають більше. Зростає кількість віруючих. Релігійна свідомість членів громад зміцнюється. Громади розвивають мережеві зв'язки та освітню систему. Всі ці процеси суперечать поняттям секуляризації і асиміляції в звичному сенсі цих понять.

Водночас зростає рівень дотримання заповідей, не пов'язаних із гендерними приписами. Члени громад є суворішими в дотриманні приписів пов'язаних з суботою, святами, кошерною їжею, що є пов'язаним із гендерною десекуляризацією. Важливе місце займають і процеси зміцнення релігійної ідентичності, як в гендерному, так і в інших вимірах. В представленому в огляді емпіричних досліджень матеріалі респонденти самоідентифікують себе як ортодоксальних юдеїв, а свій спосіб життя визначають як ортодоксальний. Вони пишаються своїм становищем, національністю і віросповіданням. Релігійна ідентичність стає все більш помітною і усвідомлюваною.

Таким чином, описані тенденції мають не так багато спільного з асиміляцією або секуляризацією гендерних преференцій юдаїзму. Вони є скоріше адаптаціями юдейських релігійних інститутів (специфічної гендерної ідеології юдаїзму) до гендерних систем суспільств, в яких перебуває юдейська громада.

Прихильники модерністської версії юдаїзму є схильними до вибіркового ставлення до заповідей як чоловіків, так і жінок, які самі обирають пріоритети серед заповідей, які здаються важливими для виконання. Таким чином, члени юдейських громад, які є прихильниками модерністського юдаїзму, виступають не тільки об'єктами, але і суб'єктами чогось нового, маючи свої вимоги і бажаючи реалізувати свободу вибору. Вирішуючи проблему суперечності між системними настановами, вимогами ортодоксальної етики, і власними бажаннями, модерністи є здатними на реінтерпретацію релігійного закону або на його пряме неприйняття.

У цьому випадку модерністи виправдовують свою практику, як загальноприйнятну і ту, що схвалюється в рамках гендерної системи і гендерного дисплею. Навіть позиціонуючи себе дискурсивно як прихильників тієї чи іншої релігійної норми, модерністи можуть суперечити їй в своїх індивідуальних практиках. Все це свідчить про те, що коли юдаїзм стає самостійним вибором індивіда, схильність до гендерних іновацій зростає, і відбувається адаптація ортодоксальних нормативно-етичних приписів гендерної ідеології до потреб і вподобань поточних ситуацій.

Починаючи з найдавніших часів, жінка в юдейській гендерній культурі позиціонується як об'єкт, що є, безумовно, пов'язаним з жіночою сексуальністю і дітородною функцією. Жіноча сексуальність в Торі і Талмуді є представленою як дещо демонізований елемент: з одного боку, вона визнається пасивною, а з іншого – дуже небезпечною і такою, що потребує постійного контролю [11, с.60].

Ця часто незрозуміла для чоловіків сексуальність одночасно являла собою і перетворену в товар цінність, яку можна було купити і продати. Сексуальність жінки визначає її статус як об'єкта права власності, стаючи, водночас, її головним внеском в сім'ю. Згодом підлегле становище жінки істотним чином зміцнилося. Його обґрунтування базується на авторитеті Торі, що в традиційному юдаїзмі веде до розуміння встановленого поділу гендерно-статевих ролей як порядку, відповідного Божественному Закону, щодо якого порушення гендерно-статевих поділу розглядається як релігійно-етичний гріх.

З підлеглим становищем жінки і її сексуальністю пов'язані і численні обмеження, які покладаються на жінок за виконання релігійних приписів. До їх числа відносяться і найбільш почесні заповіді, зокрема: носіння таліту і ціцит, накладення тфіллін. Оскільки юдейська громада є фундованою на ієрархічному принципі дотримання заповідей (чим ретельніше індивід виконує заповіді, тим вищим є його статус), то звільнення жінки веде до позбавлення її багатьох прав і привілеїв. Це має відношення як до громадянських прав, так і до релігійних.

Водночас, жінкам наказано виконувати специфічні жіночі заповіді, символічний сенс яких є менш почесним, ніж сенс чоловічих заповідей. Жіночі заповіді є пов'язаними з домашньою сферою і жіночою сексуальністю, обмежуючи сферу релігійної реалізації жінки рамками приватного життя. Жіночі заповіді є нагадуванням про гріховність і недосконалість жіночої натури, в той час як чоловічі ведуть до закріплення статусу чоловіка як більш досконалої і гідної істоти.

Опис жінки і її позиції в Галасі – це, перш за все, опис об'єкту стороннім спостерігачем, який не до кінця розуміє, що він описує. З цим непорозумінням пов'язані численні стереотипи, які наповнюють Галаху і представляють жінку, як нерозумну, невмілу, балакучу і ледачу істоту. Жінки, в свою чергу, позбавляються права слова для свого виправдання. Розуміння чоловіками жіночої природи як недосконалої і навіть сповненої вадами, так само як її сексуалізація, означають створення численних механізмів гендерного контролю жіночої поведінки і сутності.

Значна частина обмежень, покладених на жінку в період формування Галах і образи жінки в Торі, мають вплив і на сучасність. І сьогодні жінка в традиційному юдаїзмі є звільненою від виконання найважливіших заповідей, позбавленою офіційної влади і відокремленою від публічної сфери. У той же час в домашній сфері, в яку жінка вписана релігійними правилами, виникає комплекс ритуалів і символів, який можна позначити як «маленька традиція» на протигагу «великій» чоловічій традиції. Маленька традиція, на

відміну від великої, є орієнтованою на жінок, на їх потреби і особливості духовності. Вона може не збігатися і суперечити великій традиції, але залишається легітимною [6, с. 65-66].

Водночас, кажучи про місце і роль жінки в сучасному юдаїзмі в будь-якому з його напрямків, ми не можемо зробити однозначних висновків. Процеси, які сьогодні відбуваються в гендерному вимірі юдаїзму, можна позначити як дуже різноманітні і навіть суперечливі. Жінка минулого й її положення в громаді і юдаїзмі дуже сильно відрізняється від становища сучасної жінки-єврейки. Чималу роль в цих змінах відіграв феміністський рух і його боротьба за жіночі права, так само як і загальні процеси емансипації та секуляризації, які відбуваються як в юдейській громаді, так і в її соціальному оточенні.

Говорячи про фемінізм, варто відзначити, що найбільшого успіху цей рух досягнув в реформістському і консервативному юдаїзмі. Тут жінки офіційно займають рівне становище з чоловіками, в однаковій мірі поділяючи з ним права і обов'язки. Жінки беруть участь в найважливіших церемоніях, виконують чоловічі заповіді, мають право на світську і релігійну владу в громаді. Проблеми гендерної нерівності в реформістському і консервативному русі, в основному, не є пов'язаними з релігійною доктриною юдаїзму, але є частиною гендерної проблематики суспільства в цілому [13].

Феміністський рух в ортодоксальному юдаїзмі, хоч і не досягнувши результатів, які демонструє фемінізм в інших напрямках, все ж справляє певний вплив на становище жінки в ортодоксальній громаді і релігії. Довгий час ортодоксальний юдаїзм був здатним ігнорувати спроби тиску з боку феміністок. Більш того, він редукував розвиток фемінізму як руху всередині самої ортодоксії. Але, незважаючи на всі спроби опору впливу фемінізму, останніми роками ортодоксальний юдаїзм все більше і більше потрапляє під його вплив. Цей вплив стає особливо помітним в рамках неортодоксального юдаїзму. Найвагоміші здобутки феміністського руху в ортодоксальному юдаїзмі є пов'язаними з жіночою релігійною освітою.

Під впливом суспільств перебування і активності феміністок змінюються і практики ортодоксального юдаїзму. Прикладом таких змін може послужити майже повсюдне прийняття Бат-Міцви в ортодоксальних громадах [10, с. 45]. Феміністська теологія в юдаїзмі також впливає на релігійну ситуацію та має значний потенціал для розвитку. Теологи-феміністи шукають нові шляхи для поліпшення становища жінки в традиційному юдаїзмі, як в рамках релігійної доктрини, так і поза нею. Зсув інтересів в бік теології є характерною тенденцією для релігійного єврейського фемінізму два останніх десятиліття.

У той же час традиційне визначення місця жінки й її ролі досі чинить доволі значний вплив на ортодоксальну конгрегацію в багатьох країнах діаспори та Ізраїлі. Це пов'язано і з зміцненням позиції релігії в суспільстві і з пошуками духовного визначення та ідентичності багатьох секулярних євреїв, які звертаються до ортодоксального юдаїзму [11-12].

Крім того, феміністський рух має ряд внутрішніх проблем, які негативно позначаються на результатах їх активності. По-перше, наполегливі спроби феміністських активістів і борців за права жінок щось змінити нерідко ведуть до самоізоляції ультра-ортодоксальних груп і розвитку культурного фундаменталізму. По-друге, аналізуючи роботи радикальних авторів-феміністів, ми нерідко стикаємося з спрощеним, універсалізованим образом релігійної жінки. Ця спрощеність демонструє крайнощі в сприйнятті жіночої проблеми. Ставлячись до релігії як до універсалій, феміністські дослідники нерідко залишаються байдужими і навіть сліпими по відношенню до неї.

Висновки. Підводячи підсумки проведеного дослідження, можна відзначити, що гендерні відносини в конкретній релігійній громаді багато в чому залежать від гендерної

системи суспільства країни перебування. Гендерний режим релігійної громади запозичує моделі гендерно-статевих відносин, спілкування, зразків поведінки. Провідниками запозичень та їх адаптерами нерідко стають самі члени громади. Безпосередньо через їх практики і через практики їх сімей відбувається іноваціювання громад, їх гендерної ідеології і релігійних інституцій.

Вищеперераховані практики включають в себе поняття релігійної і світської ідентичностей, сексуальності, влади, релігійної і світської освіти і інші категорії, які є безпосередньо пов'язаними з поняттями гендеру і гендерних відносин. При цьому особливості гендерного позиціонування істотно різняться в патріархальній та егалітарній гендерній культурах. Гендерна ідентичність юдеїв в патріархальних культурах припускає міксування релігійних та світських уявлень про гендерні ролі. Позиціонування патріархально-релігійного укладу стикається з практиками в повсякденному житті. Найбільш помітним це перетинання стає в сексуальному житті, кар'єрній активності і сімейних стратегіях жінок.

Протиріччя між гендерним позиціонуванням і практиками нерідко веде до виникнення почуття провини у членів юдейських громад в патріархальних гендерних культурах суспільства оточення, яке стає частиною їх гендерної ідентичності. У той же час значна кількість практик, не схвалюваних юдаїзмом, знаходять підтримку в гендерних культурах патріархальних суспільств, що веде до розуміння цих практик як легітимних і в рамках релігійних громад. Це твердження стосується, зокрема, індивідуальних практик вивчення жінками священних текстів.

В суспільствах з егалітарною гендерною культурою гендерної етнічно-релігійної ідентичності представникам ортодоксального юдаїзму є мало властивими патріархальні уявлення про жіночі ролі. Протягом останніх десятиліть їх гендерна ідентичність в контексті релігійності і поза нею розвивалася більш односпрямовано. Навіть у дуже релігійних жінок поняття релігії є слабо пов'язаним з поняттями патріархату і підлеглим становищем жінок. Результати цих змін є помітними при реалізації індивідуальних світських і релігійних практик жінками-членами громад. Спільною рисою гендерної ідентичності жінок як в патріархальних, так і в егалітарних гендерних культурах стає визначення себе як сильної статі на противагу традиційним гендерним стереотипам щодо жіночої слабкості.

Це визначення включає в себе характеристики моральної сили, стійкості, твердої сили волі. В патріархальних гендерних культурах жінки-єврейки, хоча і характеризують себе з цих позицій з гордістю, все ж можуть міркувати про сильну волю як про нестачу, який заважає їм вписатися в традиційну жіночу гендерну нішу. Водночас, сила волі і моральна сила частіше оцінюються як індивідуальні якості. Вони приписують їх собі особисто, але про жінку в цілому говорять як про слабку істоту.

В егалітарних гендерних культурах воля оцінюється респодентками як універсальна якість, яку вони приписують жінкам. Жіноча воля, яка позиціонується як рівна чоловічій, виступає аргументом в перебудові релігійних громад. Протиріччя між жіночою волею і релігійними приписами пом'якшується або зовсім усувається за рахунок підтримки зовнішнього суспільства. Тут жінки, переступивши межу індивідуальних практик, впроваджують поняття рівності і рівноправності практично в усі сфери життя громад.

Список використаних джерел:

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
2. Жеребкина И. Женское политическое бессознательное [Текст] /И. Жеребкина. – СПб.: Алетейя, 2002. – 224 с.

3. Здравомыслова Е. А. Советский этакратический гендерный порядок / Е. А. Здравомыслова, А. А. Темкина // Социальная история (ежегодник). – М.: РОСПЭН, 2003. – С. 436-463.
4. Кон И. С. Сексуальная культура в России. Клубничка на березке. [Текст] / И. С. Кон. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 448 с.
5. Кук А.-И. Философия иудаизма: Избранные статьи [Текст] / А.-И. Кук; [пер. с иврита]. – Иер, 1985. – 100 с.
6. Телушкин И. Еврейский мир: Важнейшие знания о еврейском народе, его истории и религии [Текст] / И. Телушкин. – М, 1999. – 574 с.
7. Giddens A. *Sociology: the 3rd edition*. Cambridge: Polity Press, 1997. 625 p.
8. Giddens A. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. California: University of California Press, 1986. – 402 p.
9. Hartman T., *Appropriately Subversive: Modern Mothers in Traditional Religions*. Harvard University Press, 2003. – 193 p.
10. Kaufman M. *Love, Marriage, and Family in Jewish Law and Tradition*. Northvale, NJ: Jason Aronson, 1992.
11. Meiselman M. *Jewish Woman in Jewish Law*. New York: Ktav, 1978. – 218 p.
12. Plaskow J. *Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective*. Harper SanFrancisco, 1991. – 304 p.
13. Plaskow J. *The Coming of Lilith: Essay on Feminism, Judaism and Sexual Ethics 1972-2003*, Boston: Beacon Press, 2005. – 244 p.
14. Wolowelsky Joel B, *Women, Jewish Law, and Modernity: New Opportunities in a Post-Feminist Age*. Hoboken: Ktav, 1997. – 145 p.

References:

1. Berger, P. and Lukman T. (1995), *Social'noe konstruirovanie real'nosti. Traktat po sociologii znaniya* [The Social Construction of Reality. A Treatise on Sociology of Knowledge], Medium, Moscow, Russia.
2. Zherebkina, I. (2002), *Zhenskoe politicheskoe bessoznatel'noe* [Women's political unconscious], Aletejja, St. Petersburg, Russia.
3. Zdravomyslova, E. A. and Temkina, A. A. (2003), *Sovetskij jetakraticeskij gendernyj porjadok* [Soviet ethnocratic gender order], ROSPJeN, Moscow, Russia, pp. 436-463.
4. Kon, I. S. (2005), *Seksual'naja kul'tura v Rossii. Klubnichka na berezke* [Sexual culture in Russia. Strawberry on the birch], Ajris-press, Moscow, Russia.
5. Kuk, A.-I. (1985), *Filosofija iudaizma: Izbrannye stat'i* [Philosophy of Judaism: Selected articles], Jerusalem, Israel.
6. Telushkin, I. (1999), *Evrejskij mir: Vazhnejshie znaniya o evrejskom narode, ego istorii i religii* [The Jewish world: The most important knowledge about the Jewish people, its history and religion], Moscow, Russia.
7. Giddens, A. (1997), *Sociology*, 3rd ed, Polity Press, Cambridge, UK.
8. Giddens, A. (1986), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, California, USA.
9. Hartman, T. (2003), *Appropriately Subversive: Modern Mothers in Traditional Religions*, Harvard University Press, Harvard, USA.
10. Kaufman, M. (1992), *Love, Marriage, and Family in Jewish Law and Tradition*, Jason Aronson, Northvale, NJ.
11. Meiselman, M. (1978), *Jewish Woman in Jewish Law*, Ktav, New York, USA.
12. Plaskow, J. (1991), *Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective*, Harper SanFrancisco, SanFrancisco, USA.
13. Plaskow, J. (2005), *The Coming of Lilith: Essay on Feminism, Judaism and Sexual Ethics 1972-2003*, Beacon Press, Boston, USA.
14. Wolowelsky, J. B. (1997), *Women, Jewish Law, and Modernity: New Opportunities in a Post-Feminist Age*, Ktav, Hoboken, USA.

УДК 316.74

Яковенко Алла Казимирівна
Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри
соціології та політології Національного авіаційного
університету

Яковенко Алла Казимировна
Кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры
социологии и политологии Национального авиационного
университета

Iakovenko Alla Kazymyryvna
Candidate of Sociological Sciences, Docent at the Department of
Sociology and Political Science of National Aviation University

Ташенко Анна Юріївна
Кандидат соціологічних наук, асистент кафедри соціальних
структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса
Шевченка

Ташенко Анна Юрьевна
Кандидат социологических наук, ассистент кафедры
социальных структур и социальных отношений
Киевского национального университета имени Тараса
Шевченка

Taschenko Anna Iuriivna
Candidate of Sociological Sciences, Assistant of the Department of
Social Structures and Social Relations of Kyiv National Taras
Shevchenko University

СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація: у статті з залученням даних одного репрезентативного і одного розвідкового кількісного дослідження розглянуто специфікації соціальної функції релігійної віри на прикладі різних рівнів суспільного життя в Україні. Виявлено, що досі більша частина дослідницької уваги була зосереджена на тому, як засвоюється сама віра / «релігійність» або різні цінності й норми під її впливом, в той час як соціально-функціональні наслідки вибору певної віри / «релігійності» не були охарактеризовані з необхідною детальністю. Розкрито, що релігійна віра не обов'язково пов'язана з відтворенням соціальних взаємодій традиційного характеру.

Ключові слова: релігійна віра, цінності, норми, традиції, інновації, інтеграція.

THE SOCIAL FUNCTION OF RELIGIOUS FAITH IN THE CONTEMPORARY WORLD

Problem setting. The more economically secure and intellectually developed societies feel ethically free, the more courageous young people and adolescents, even in less developed and well-off societies, claim that religion and faith are something foolish, inappropriate and inadequate in the modern world. The support of such beliefs is the results of global quantitative research. But it remains relevant to check the hypothesis about the parallel in process of further secularization at the macro-level of society and process of increasing interest in religious values in general and the values of faith in particular at the micro-level of society.

Recent research and publications analysis. Much of the research attention was focused on how faith / «religiosity» itself is assimilated, on how various values and norms are assimilated under the influence of this assimilation, and on how result of both these assimilations affects specific practices. But what R. Merton called «latent function», the integrational or disintegrational effects of

the choice of the above types of faith / «religiosity» and the specification of these effects at the different levels of social interactions weren't sufficiently disclosed.

The paper objective. The goal was to carry out another research step towards revealing how the social function of religious faith is specified by the example of different levels of social life in Ukraine – as is the case in the teenage and youth environment of modern Ukraine (analysis on the basis of representative quantitative research), as well as in the population of young, middle and senior age on the example of Kyiv (analysis based on unique intelligence quantitative research).

Conclusions of the research. The social function of religious faith in the modern world, considered by the example of Ukraine, specifies in such a way that young bearers of religious faith are, so to speak, more «responsible» for the reproduction of a much wider range of socio-integrational interactions. And the religiousness and tradition in this case are certainly synonyms, certainly not. The role of young unbelievers involves the reproduction of at least traditional interactions, but with the renewal of technical capabilities and the weakening of the general social bias against the open practice of hedonism. If to include in the analysis of a group of more senior age, then religious faith slightly changes its functional color, contributing to a greater concentration of significant social and activity efforts of its carriers «for home, for family». While non-believers are focused on integration with wider circles of individuals, and integration is more likely than on the basis of technological and technological capabilities, rather than on the basis of emotional and moral attachment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Чим більш етично вільними почуваються економічно забезпечені та інтелектуально розвинені суспільства, тим сміливіше молодь та підлітки навіть у не таких розвинених і забезпечених суспільствах заявляють про те, що релігія і віра – щось скоріше безглузде, недоречне й неадаптивне у сучасному світі. Підкріпленням для таких переконань слугують результати глобальних кількісних досліджень. Наприклад, у відомій статті Р. Лінна «Інтелект та економічний розвиток» [5] відчутним гвіздком у стопу релігії як такої стали висновки, що національний інтелект позитивно корелює з математичними й природничо-науковими досягненнями школярів (у 92% й 91% випадків відповідно), доходом на душу населення (у 60% випадків), грамотністю дорослого населення (у 65% випадків), середньою тривалістю життя (у 75% випадків) та, що для нас зараз найважливіше, кількістю атеїстично налаштованого населення (у 60% випадків). В тому ж році, що й перекладена стаття Лінна, у коло фахового наукового доробку входить не така відома й фундаментальна, але також вельми ґрунтовна і критична стаття О. Н. Кофанової «Чи є мораль релігійною? Нотатки про сучасних віруючих», де статистично доводиться, що *«вищі моральні цінності, зокрема, толерантність, виявляються важливішими, ніж релігійна приналежність»* [4, с. 97], що *«роль релігійних інститутів у підвищенні моральності населення, як бачимо, навряд чи можна вважати значною. А значить, ці інститути не зможуть виконати функцію стабілізатора суспільства в умовах кризи»* [4, с. 100] і що *«Рамки, в які людина себе ставить, визнаючи або не визнаючи приналежність до конфесії, досить широкі, оскільки дозволяють і православним, і мусульманам, і невіруючим адаптуватися в сучасних умовах практично з однаковим успіхом»* [4, с. 101]. Однак свіжіші більш специфіковані та локальні дослідження свідчать про те, що:

1) є країни, де більшість вчених паралельно з науковим поділяють і релігійний світогляд або і взагалі є куди релігійнішими за решту населення (наприклад, Турція, Індія, Тайвань) [6] – і це повертає нас до відсутності достатньої проблематизації тих 40% випадків, у яких національний інтелект та національний атеїзм не корелюють;

2) якщо абстрагуватися від професійної групи вчених на прикладі України, то слід звернути увагу на те, що припущення щодо кореляції зростання рівня освіти людини із її прихильністю до чисто наукового світогляду, а зниження рівня освіти людини з її прихильністю до релігійно-наукового і релігійного світогляду було спростованим: зі зниженням рівня освіти корелює наростання невизначеності щодо характеру свого світогляду, але аж ніяк не відмова від наукової картини світу [16, с. 137];

3) навіть в умовах домінування помірної міжконфесійної толерантності окремі групи населення потенційно адаптивніші: якщо ознакою більшої пристосованості у сучасному світі вважати більшу відкритість до близької міжконфесійної взаємодії, то парадоксально, але факт, що ця ознака вираженіша саме у найбільш релігійних людей [14]. До того ж, *«Релігія може у рівній мірі виступати джерелом інклюзії та ексклюзії, особливо якщо врахувати гендерний фактор»* [8, с. 135].

Тому залишається актуальною перевірка гіпотези з приводу паралельності процесу подальшої секуляризації на макрорівні суспільства процесу зростання інтересу до релігійних цінностей загалом і цінності віри зокрема на мікрорівні суспільства [18, с. 121], але з метою з'ясування і того, чи можуть релігія та релігійна віра бути інтеграційними силами навіть тоді, коли у їх дотриманні не обов'язково проявляють очікувану гнучкість щодо реінтерпретації традицій.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Час із початку нашого тисячоліття і до теперішнього моменту ознаменувався дослідженнями *«світської віри»* (І. Мартинюк, Н. Соболева [7, с. 41-42]), *«науково-релігійного світогляду»*, домінуючого в Україні (С. О. Щудло [16]), *«дифузної релігійності»* (О. В. Пруцкова за аналогією до «дифузної релігії» у Р. Чіпріані [10, с. 72-77]), *«еклектичної релігійності»* у Білорусії та Росії (Л. Тітаренко, Є. І. Грішаєва, О. М. Фархїтдінова, Г. П. Хазієв [2, с. 149-151]), *«бідної віри»* (Р. Р. Фазлєєва [13]), *«етноконфесійного редукаціонізму»* у Росії (Л. Б. Михайлова [9, с. 175-177]) тощо... Наукова палітра, без сумнівів, багата, однак важко погодитися з тим, що соціальне призначення всіх цих вір та релігійностей було охарактеризовано вичерпно. Щодо функціональності «світської віри» наголошувалося лише на її першості як *«соціально-психологічного механізму світоглядної»* (тут і далі підкреслено нами – А. Я., А. Т.) *самоідентифікації»* [7, с. 42]. Щодо «науково-релігійного світогляду» – на його відображенні у ціннісних орієнтаціях та впливі на пізнавальні орієнтири індивідів [16, с. 141]. Щодо «дифузної релігійності» – на *«зв'язку між релігійністю та її ціннісно-нормативними і поведінковими наслідками»* [10, с. 76]. Щодо «еклектичної релігійності» – на інкорпоруванні у світогляд релігійних та спіритуальних концептів, які включені у поширений контент сучасних книгачень і телепрограм [2, с. 149-150]. Щодо «бідної віри» – на досягненні лише *«міжконфесійного розуміння та єдності»* [13, с. 186]. Щодо «етноконфесійного редукаціонізму» – на відсутності *«змін рівня морально-етичної відповідальності у зв'язку з масовим зростанням релігійності»* [9, с. 176].

Таким чином більша частина дослідницької уваги була зосереджена на тому, як засвоюється сама віра / «релігійність», як засвоюються під впливом цього засвоєння різні цінності й норми та як результат обидвох цих засвоєнь впливає на конкретні практики, а те, що Р. Мертон називав «латентною функцією», тобто інтеграційних чи дезінтеграційних наслідків вибору вищезгаданих видів віри / «релігійності», не кажучи вже про специфікацію цих наслідків на глобальному, макро-, мезо- та мікрорівнях соціальних взаємодій, достатньо розкрито не було. Більш близькими до такого розкриття була, наприклад, Т. Калениченко [3],

яка зауважувала суперечливий характер довіри до релігійних інститутів та їх авторитетності у громадян України у ситуаціях невизначеності в залежності від того, до вирішення яких конфліктів ці інститути докладають зусилля: якщо мова про допомогу державі під час війни – релігійну підтримку вітають і визнають за основу, якщо мова про допомогу державі в регулюванні повсякденного життя – релігія, «давай до побачення». Або Н. В. Власихина, яка, роблячи огляд досліджень релігійних сімей, доречно розставляє акценти на тому, як релігійність різних членів сім'ї пов'язана з тим, як вони проявляють себе у сімейних соціальних взаємодіях і наскільки ці прояви є сприятливими для покращення як суб'єктивного відчуття благополуччя, так і об'єктивних показників на кшталт кількості розлучень [1].

Мета нашого дослідження – здійснення ще одного дослідницького кроку у напрямку розкриття того, як специфікується соціальна функція релігійної віри на прикладі різних рівнів суспільного життя в Україні – як це відбувається насамперед у підлітково-молодіжному середовищі сучасної України (аналіз на основі репрезентативного кількісного дослідження), а також у населення молодого, середнього та старшого віку на прикладі м. Києва (аналіз на основі унікального розвідкового кількісного дослідження).

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Для досягнення поставленої мети ми використовуємо, по-перше, дані з опитування «Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири», виконаного влітку 2017 р. компанією «GfK Ukraine» на замовлення Центру «Нова Європа» на основі методології дослідження «Shell Youth Study», що проводиться у Німеччині з 1953 р. Метод – особисте інтерв'ю вдома у респондента. Вибірка – 2000 респондентів у віці 14-29 років, репрезентативна населенню України цієї вікової групи за статтю, віком, регіоном проживання та розміром населеного пункту без урахування населення АР Крим та непідконтрольних територій Донецької та Луганської області, теоретична похибка не перевищує 2,2% [12; 19]. По-друге, ще ніде не презентовані результати емпіричного дослідження «Повсякденне життя у м. Києві» одного зі співавторів даної статті (А. Ю. Тащенко). Метод – напівформалізоване анкетування 409 осіб із дорослого населення м. Київ від 20 до 79 років, проведено в один етап (січень–початок березня 2016 р.). Вибірка – сформована способом доступних випадків, квотна за віком, статтю та освітою. Після відсіювання незадовільно заповнених анкет пропорція чоловіків та жінок (40,3% та 59,7% відповідно) у незначній мірі відхилялася від зафіксованої Головним управлінням статистики у м. Києві в кінці 2015 р. (46,2% і 53,8% відповідно), за віком переважали люди до 49 років, більшість опитаних мали вищу освіту (62,1%). Вдалося залучити до дослідження вагому частку людей, які не дотримуються ніякого віросповідання (24,3%), що й уможливило використання даних для нашої статті. Серед тих, хто дотримується якого-небудь віросповідання, переважали представники православних християнських конфесій (88,7%) [11, с. 122-124]. Використовуються дані з того блоку, де респондентів просили у декількох словах відповісти на відкриті питання щодо найбільш знакових предметів повсякденного досвіду «свого покоління»: зокрема, наявних вдома речей, охоче підтримуваних тем для розмов, приємних для душі занять у вільний час і притаманних рис характеру. Розповідаючи про них, респонденти розкривали і свої більш загальні когнітивно-мисленнєві структури, бо взаємодіяли вони не з «поколінням» загалом, а з конкретними людьми, з якими їх об'єднувала спільність важкозмінюваних обставин життя.

Згідно із результатами аналізу даних із першого вказаного нами вище дослідження (див. Додатки до статті, Рис. 1-26, у всіх рисунках «***» позначено наявність відмінності часток, значущої на рівні 0,001, «**» позначено наявність відмінності часток, значущої на рівні 0,01,

а «*» – наявність відмінності часток, значущої на рівні 0,05), у підлітково-молодіжному середовищі сучасної України особи, які не дотримуються ніякого віросповідання, підтримують соціальну інтеграцію через дуже цікаву тріаду, що за аналогією до відомого гасла можна сформулювати як «секс, відеоігри, сім'я». Тобто, оскільки соціальні зв'язки встановлюються і підтримуються різними шляхами, саме невіруючим потенційно набагато доступніші знайомства і переваги, що відкриваються через зміну сексуальних партнерів, ігрову участь у багатокористувацьких віртуальних світах та переважно символічну участь у житті власної родини. А отже, це потенційно набагато потужніші гравці неформальної, неофіційної і навіть тіньової сторони української соціальності, що, як би до неї не ставилися, існувала не лише в Україні і в усі епохи. Водночас у формально-офіційній стороні суспільного життя в Україні поглядам цим гравців відкрито більше недоліків буквально на усіх рівнях соціальних взаємодій – вони значно більш помірковані у ціннісному відношенні до своїх працедавців і значно частіше не довіряють і сусідам, і однокласникам, одногрупникам та колегам, і профспілкам, і волонтерським рухам, і великим компаніям, і медіа, і церкві, і великим міждержавним союзам – тож їхній критичний погляд може бути корисним задля нагального поточного виявлення слабких місць усіх цих рівнів. Що ж стосується віруючих українських підлітків та молоді, то на них тримаються насамперед такі традиційні ланки суспільного життя, як сім'я, шлюб, університет, друковані ЗМІ, великі міждержавні союзи і навіть весь світ у цілому, а також такі інноваційні ланки, як віртуальні соціальні мережі (в яких вони, на відміну від невіруючих, значно частіше сидять з метою не ігор, а читання новин і отримання інформації, електронного листування та шерінгу картинками, відео і музикою) та екологічний транспорт. До того ж, вони задають «зразково-показове» емоційно-моральне тло, будучи значно більш оптимістичними щодо майбутнього нашого суспільства і значно більш сором'язливими у розмовах про особисте життя, що у випадку нашого суспільства може бути корисним для консервації «нормальних форм» соціальності – з довірою у публічному просторі й певними кордонами у приватному – до настання «нормальних умов» задля їхнього функціонування.

Згідно із результатами аналізу даних із другого вказаного нами вище дослідження, коли молодь відбирається переважно столична, а до неї домішуються також переважно столичні представники інших вікових груп, картина дещо змінюється (див. Додатки до статті, Табл. 1-5, у всіх таблицях представлені ті категорії відповідей, популярність вибору яких перевищує 5%, «**» позначено наявність відмінності часток, значущої на рівні 0,01, а «*» – наявність відмінності часток, значущої на рівні 0,05, підкресленням виділено ті категорії, котрими відрізняється топ відповідей у віруючих та у невіруючих). В комбінації, що відповідає «середній температурі по лікарні», де знаходяться особи від 20 до 79 років, віруючі показують спосіб мислення, що, на відміну від способу мислення невіруючих, значно більше орієнтований на відтворення домашньоцентрованих взаємодій демонстративно-споживацького та меморіально-побутового характеру. Матеріальні докази власної і родинної освіченості, затребуваності та пошани, заестетизованість, стурбованість «дотичним до тіла» та перипетіями відношення людини до людини, «рожеві окуляри» щодо оточуючих – ось що залишається у соціальному світі віруючих, ніби підтверджуючи те, що бурхливість Інтернету і потужність новітніх технічних засобів комунікації для релігійних людей ще не розвернулися наповну, а певною мірою знаходяться в режимі очікування [15, с. 267]. Водночас у невіруючих все більш технологічно просунуто, більш пафосно-мобільно і більш зневажливо щодо інших

істот роду людського. Звісно, варто враховувати нерепрезентативність вибірки у розвідковому дослідженні, але декілька цікавих спостережень на майбутнє можна зауважити.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціальна функція релігійної віри у сучасному світі, розглянута на прикладі України, специфікується таким чином, що молоді носії релігійної віри є, так би мовити, більш «відповідальними» за відтворення куди більшого діапазону соціально-інтеграційних взаємодій, причому релігійність і традиційність в даному випадку – в певному сенсі синоніми, а в певному і ні. На долю молодих невіруючих осіб припадає відтворення не менш традиційних взаємодій, але в умовах оновлення технічних можливостей і послаблення загальносуспільної упередженості щодо відкритого практикування гедонізму. Якщо включати до аналізу групи більш поважного віку, то релігійна віра трохи змінює своє функціональне забарвлення, сприяючи більшій концентрації значущих соціально-діяльнісних зусиль своїх носіїв «на домі, на сім'ї», в той час як невіруючі орієнтовані на інтеграцію з ширшими колами осіб, й інтеграцію скоріше за технічно-технологічними можливостями, ніж за емоційно-моральною прив'язаністю.

Надалі, на нашу думку, слід у ширшому контексті враховувати те, на що звернув увагу Д. Ерв'є-Леже: він помітив, що в деяких суспільствах західно-європейського типу, фундованого на християнстві, в сучасних умовах віра в реінкарнацію виявляється більш конкурентноздатною, ніж віра у рай та пекло [17, с. 255-256], і подібні обставини однозначно потребують подальшої і поглибленої рефлексії. Також він наводить висновок – «сила релігійної віри прямо пропорційна рівню невпевненості, який викликаний швидкістю змін у всіх сферах суспільного життя» [17, с. 255], – що нині з доведеного і перевіреного факту перетворюється ще одну актуальну і перспективну гіпотезу, оскільки у релігійній вірі послаблюється інституційний компонент і посилюється індивідуальний, а слідом за цим індивідуалізується і «невпевненість», перетворюючись на «невпевненості», що різняться від прошарку до прошарку: «Сорокарічний бізнесмен, який закінчив престижний університет, живе у центрі Берліна і проводить третину життя в ділових поїздках, навряд чи буде «майструвати» свою особисту систему вірувань так само, як тридцятирічна прибиральниця, яка нещодавно приїхала із Карибських островів» [17, с. 258]. Виходить, що релігійна віра неунікно не тільки набуває, але й позбувається все нових і нових гібридних форм, а отже, й її соціальна функція нині – це щось схоже на міфічну гідру: вивчати треба не самі «голови», а те, що з ними відбувається, коли вони знову і знову зіштовхуються з різноманітними гострими чи пекучими реперонами.

Рисунок 1. «Як часто Ви, в середньому, надасте перевагу у вільний час читанню газет / журналів?»**, %

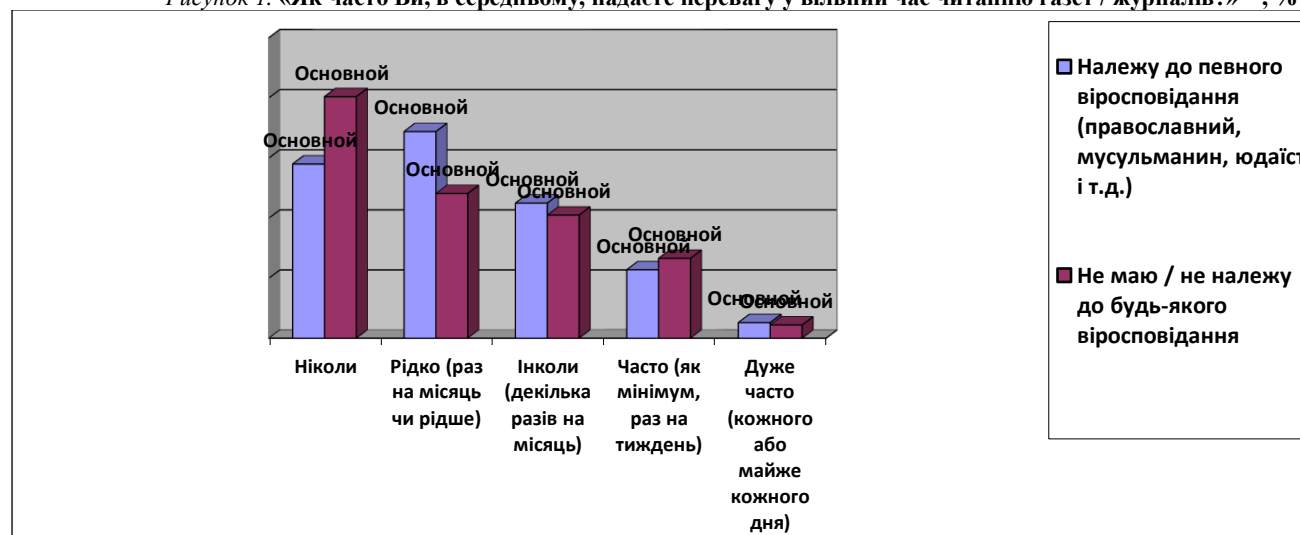

Рисунок 2. «Як часто Ви, в середньому, надаєте перевагу у вільний час грі у відеоігри?»***, %

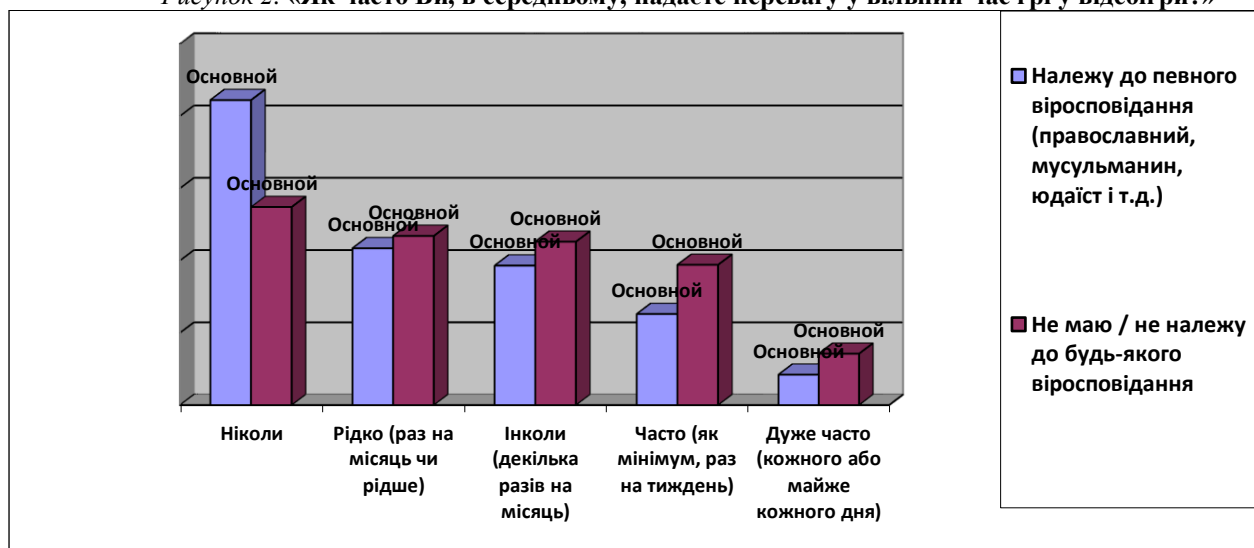

Рисунок 3. «Як часто Ви, в середньому, надаєте перевагу у вільний час тому, щоб нічого не робити / тусуватись/ розслабитись?»*, %

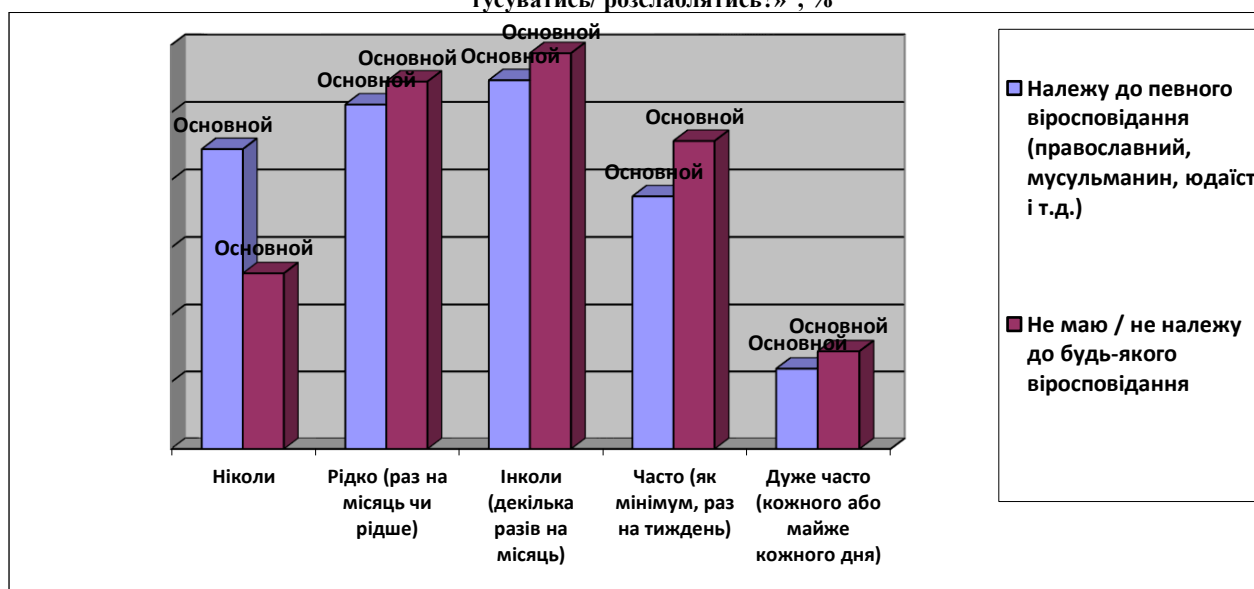

Рисунок 4. «Як часто Ви, в середньому, надаєте перевагу у вільний час проведенню часу з родиною?»*, %

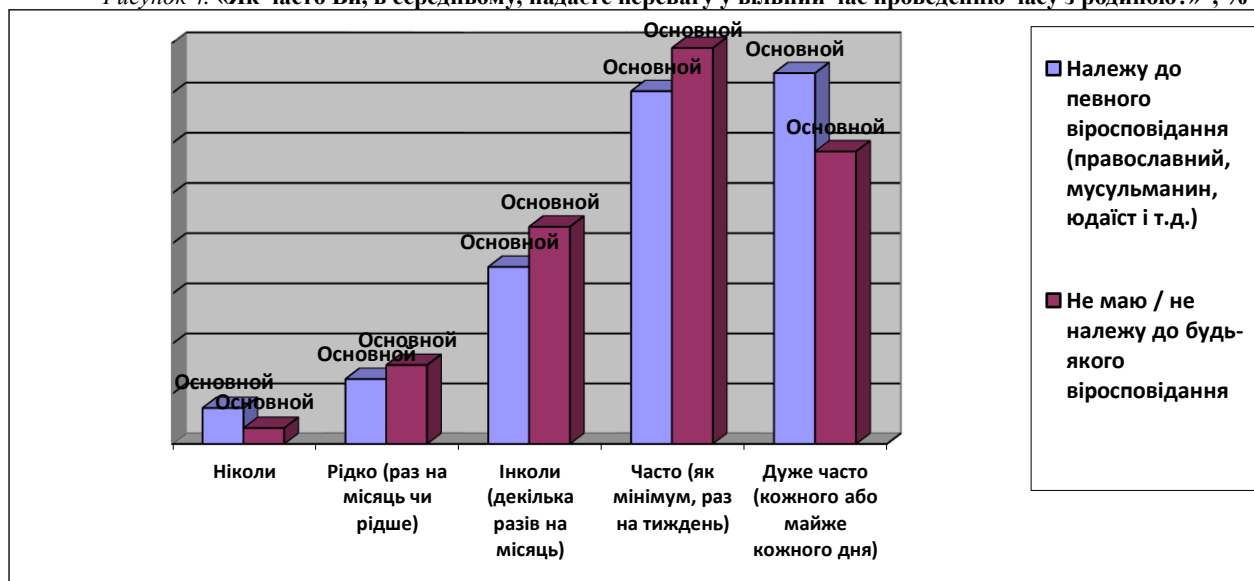

Рисунок 5. «Як часто Ви, в середньому, надасте перевагу у вільний час тому, щоб молитися?»***, %

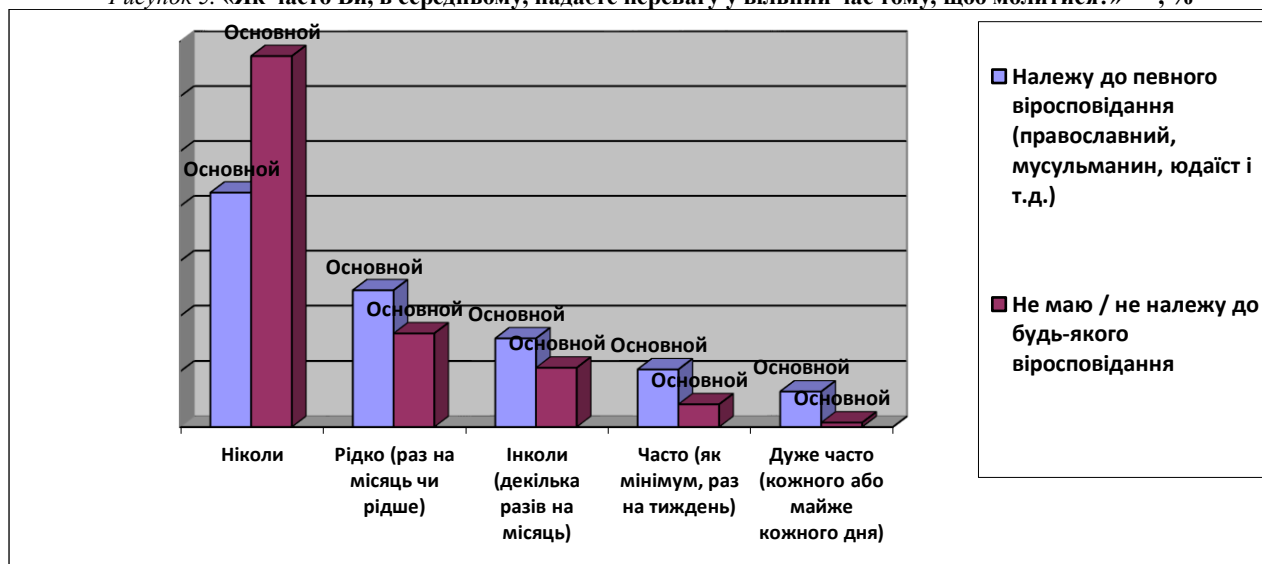

Рисунок 6. «Наскільки важливо для Вас бути віданим роботодавцю?»**, %

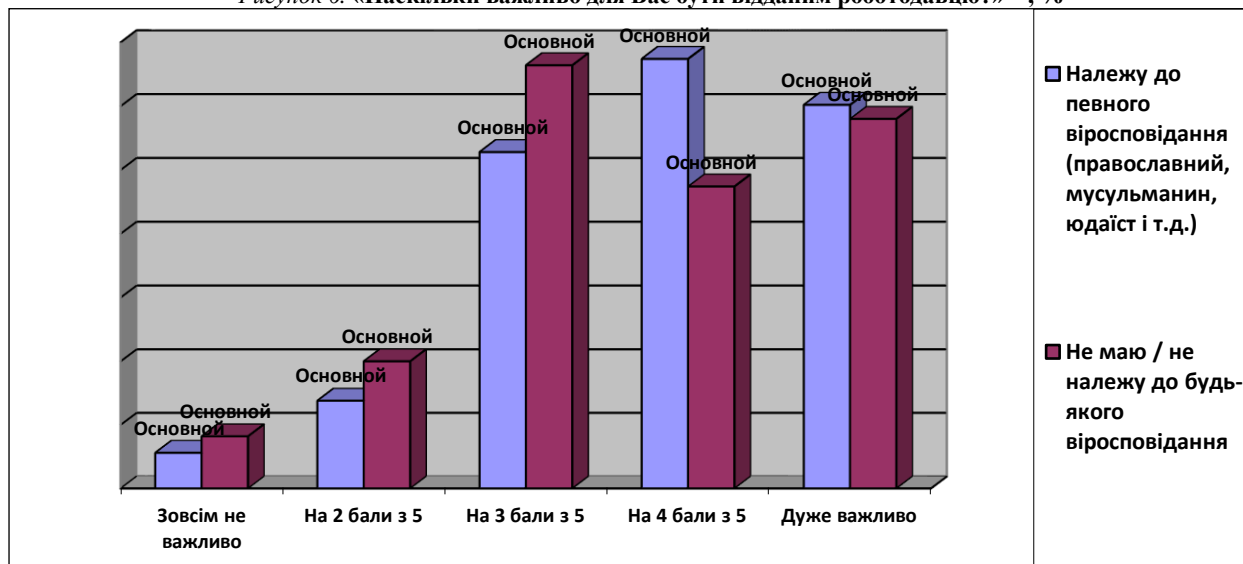

Рисунок 7. «Наскільки важливо для Вас закінчити університет?»*, %

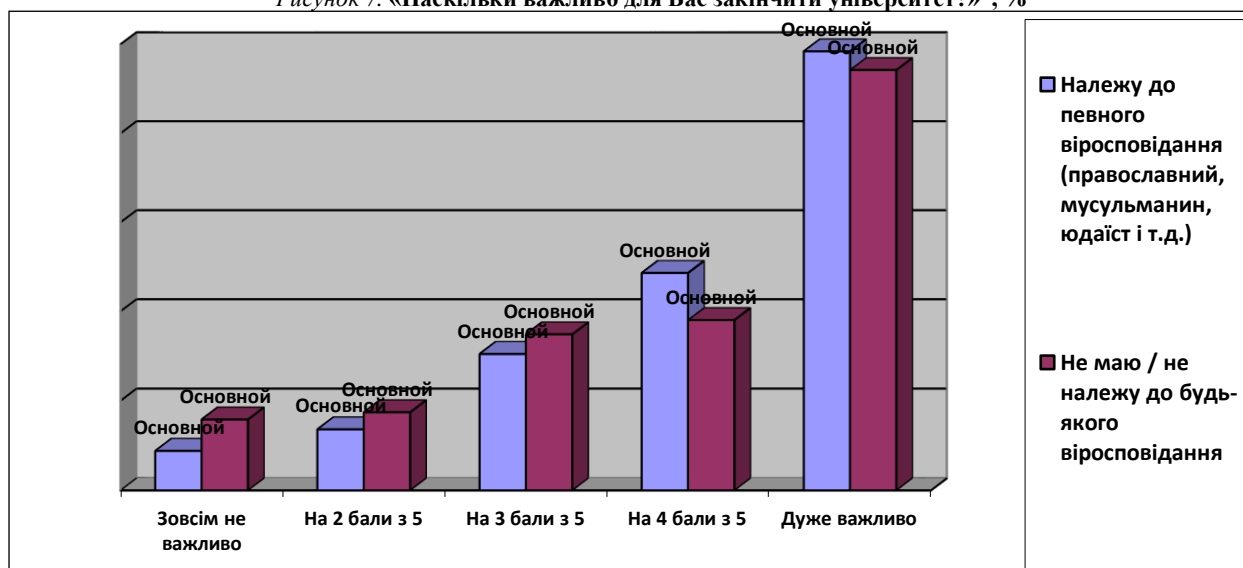

Рисунок 8. «Наскільки важливо для Вас одружитися / бути у шлюбі?»***, %

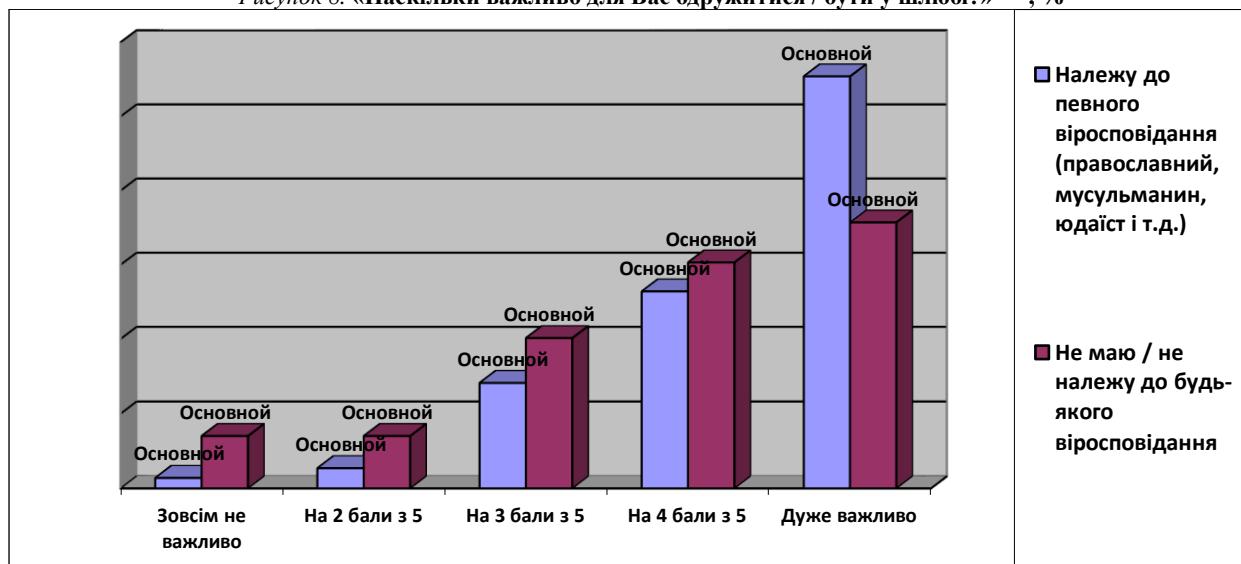

Рисунок 9. «Яким Ви бачите майбутнє суспільства в Україні загалом?»***, %

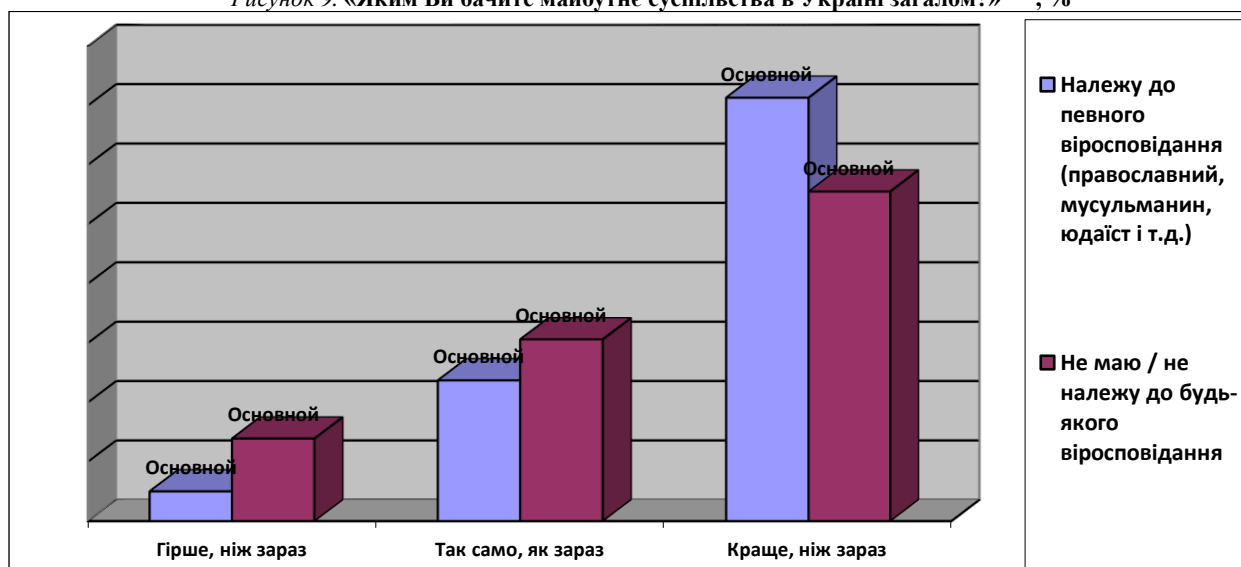

Рисунок 10. «До якої міри Ви довіряєте сусідам?»***, %

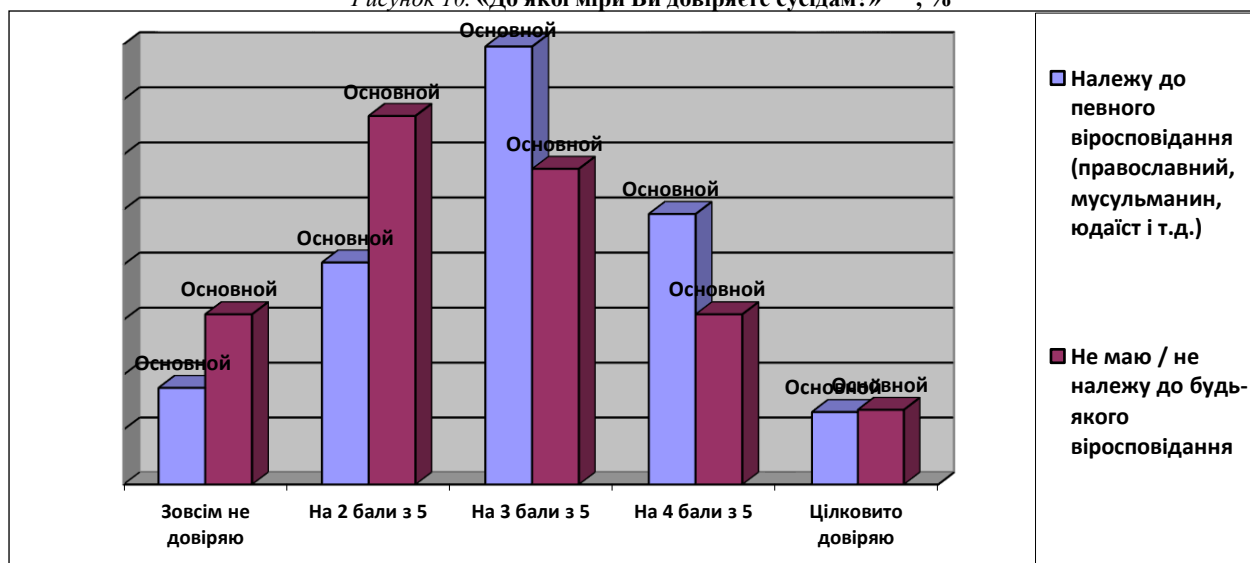

Рисунок 11. «До якої міри Ви довіряєте однокласникам, однокурсникам чи колегам по роботі?»***, %

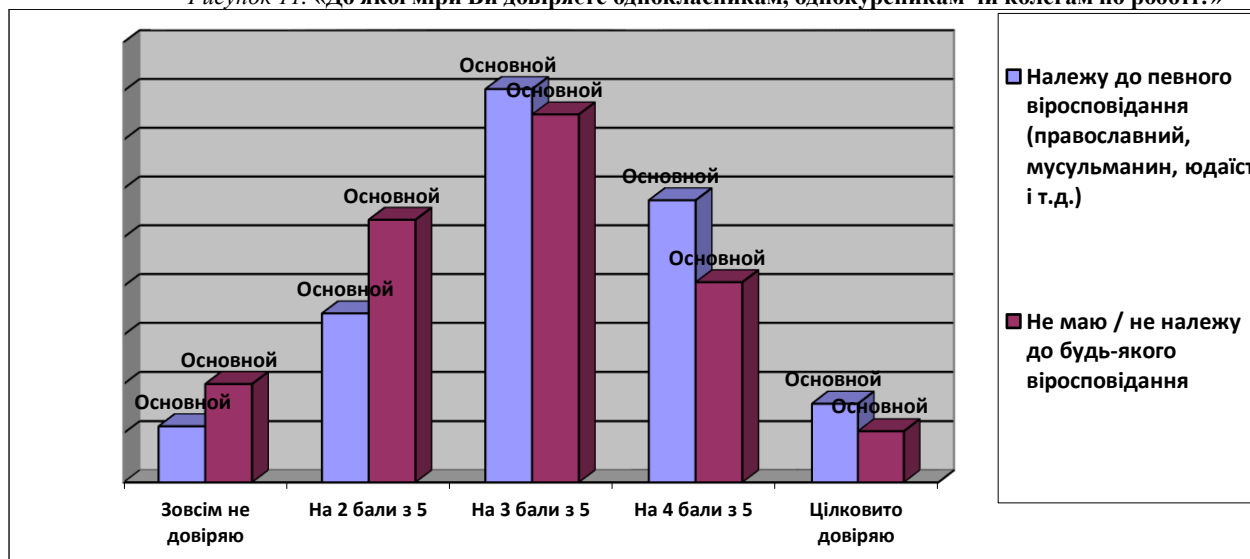

Рисунок 12. «Наскільки Ви загалом довіряєте церкві, релігійним установам?»***, %

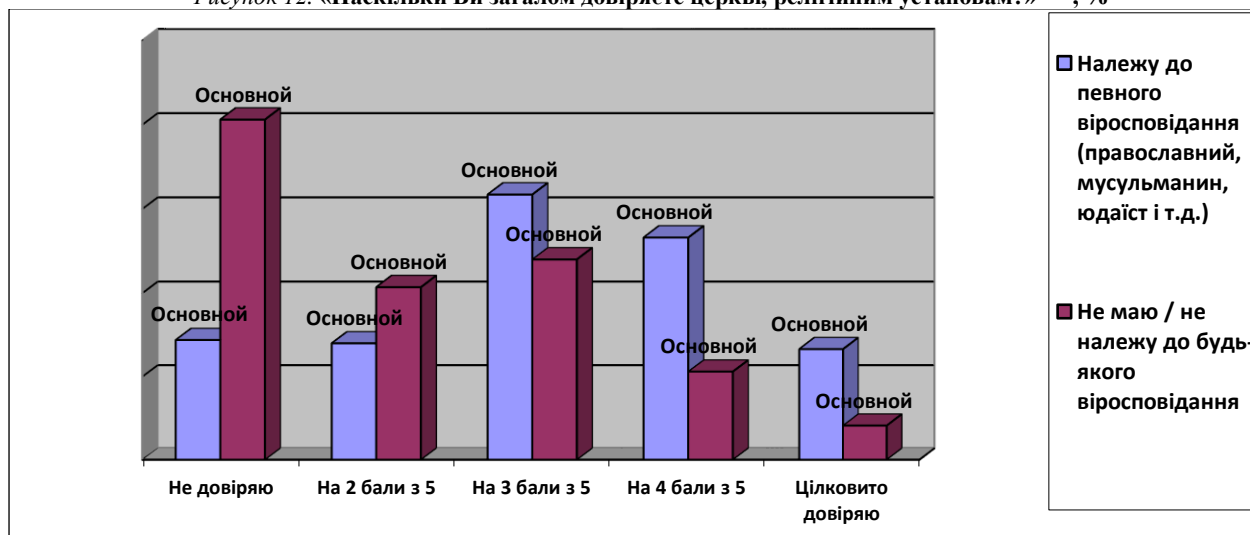

Рисунок 13. «Наскільки Ви загалом довіряєте засобам масової інформації України?»**, %

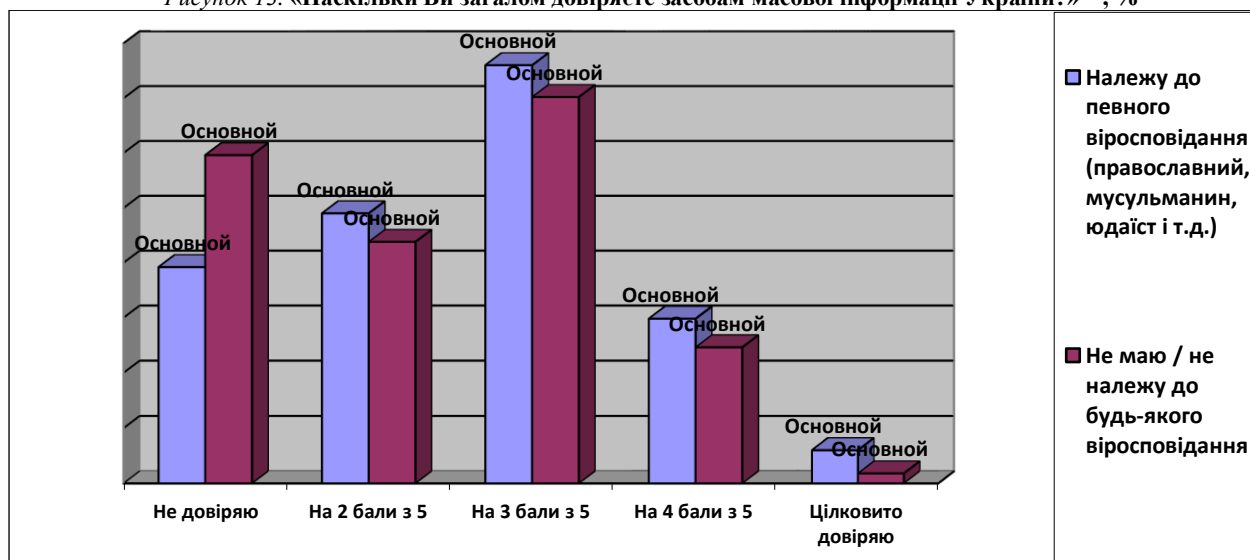

Рисунок 14. «До якої міри Ви довіряєте профспілкам?»***, %

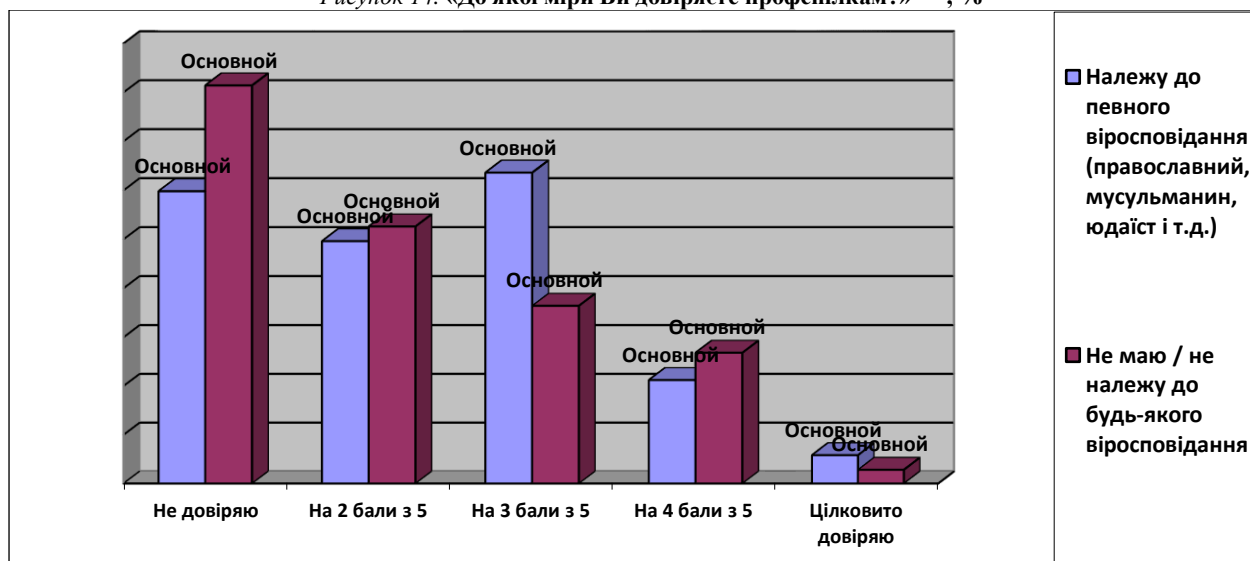

Рисунок 15. «До якої міри Ви довіряєте великим компаніям / корпораціям?»***, %

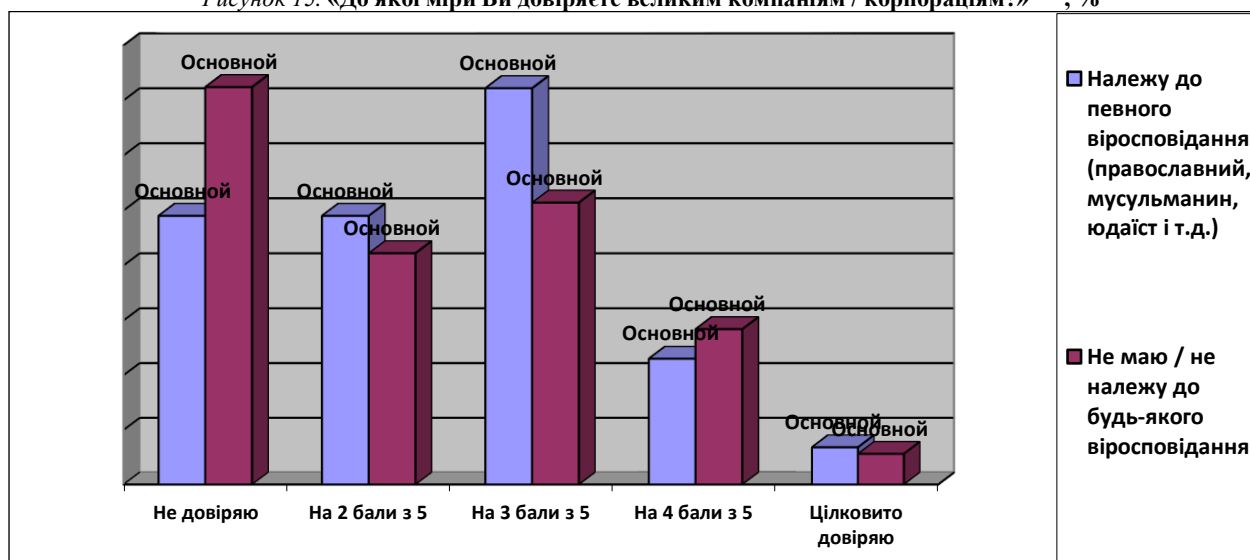

Рисунок 16. «До якої міри Ви довіряєте волонтерському руху?»***, %

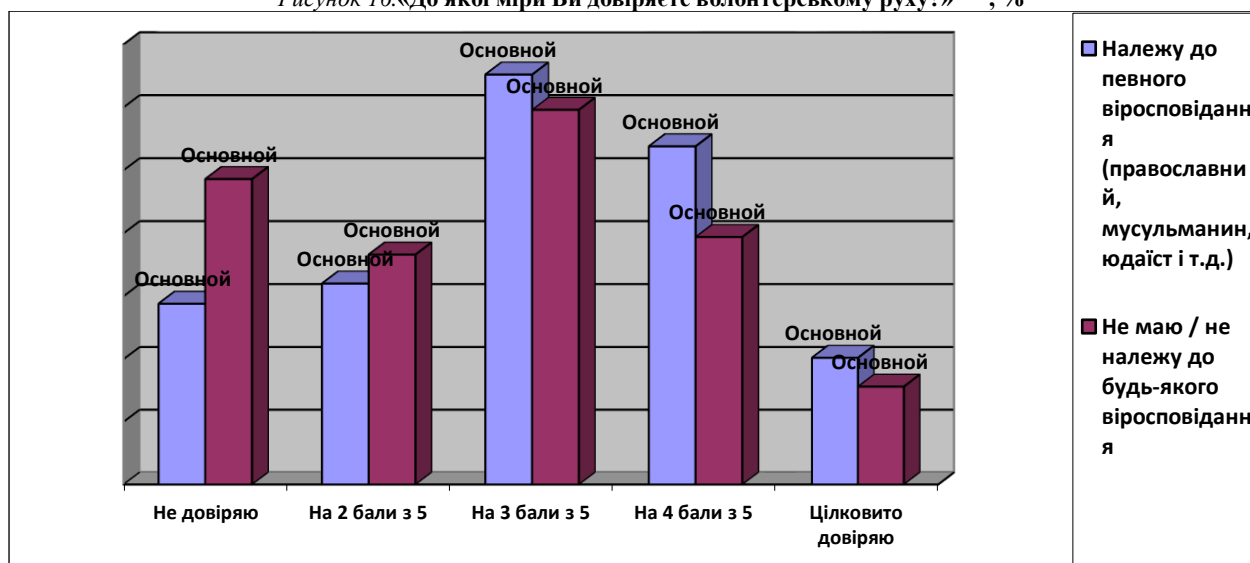

Рисунок 17. «До якої міри Ви довіряєте Європейському Союзу?»***, %

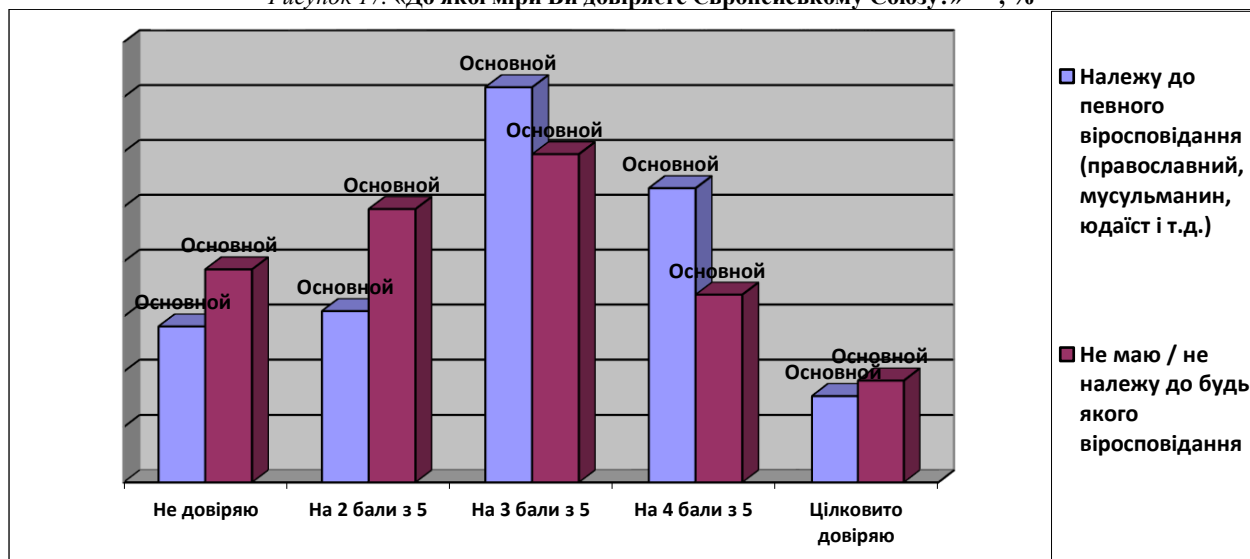

Рисунок 18. «Якою мірою Ви бачите себе як європейця?»***, %

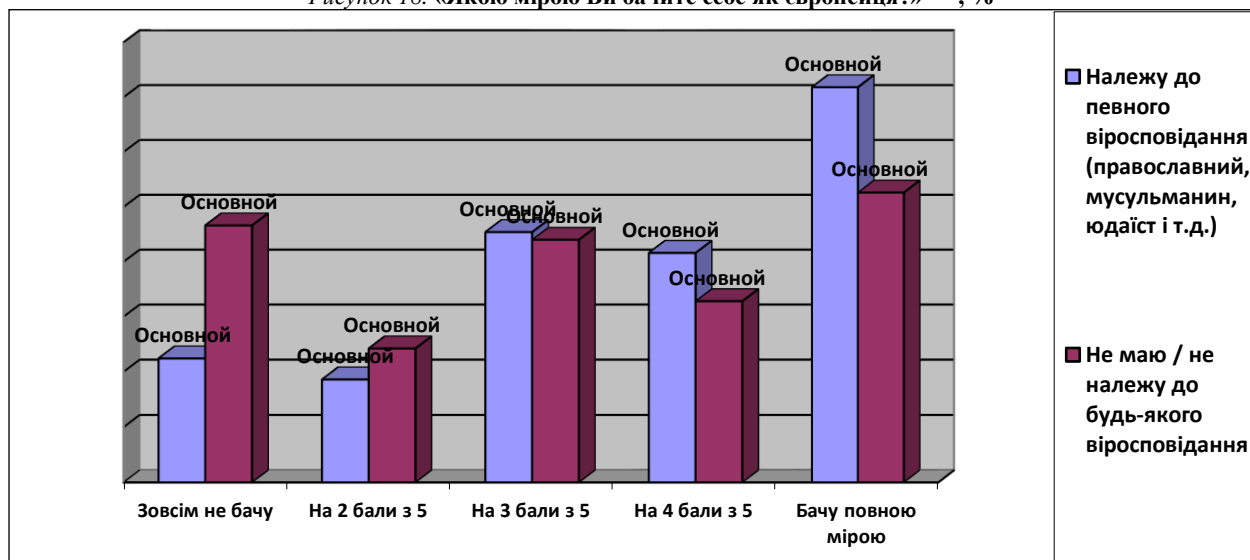

Рисунок 19. «Якою мірою Ви бачите себе як громадянина світу?»*, %

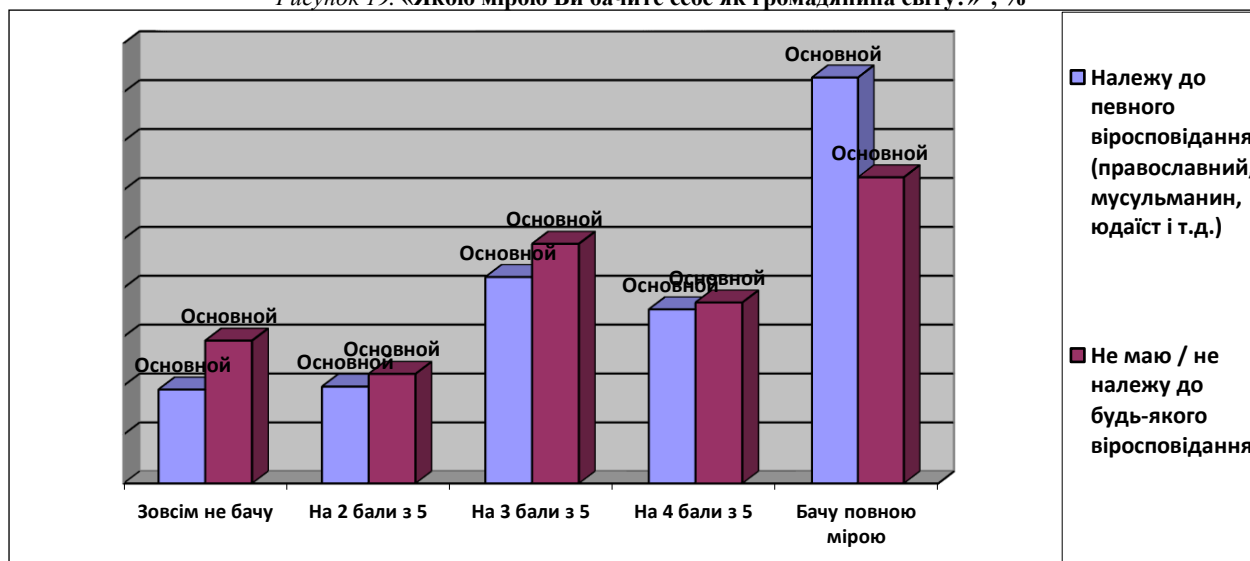

Рисунок 20. «Які з вказаних речей є у власності Вашої з батьками сім'ї? Вкажіть кількість цих речей. – Велосипед»*, %

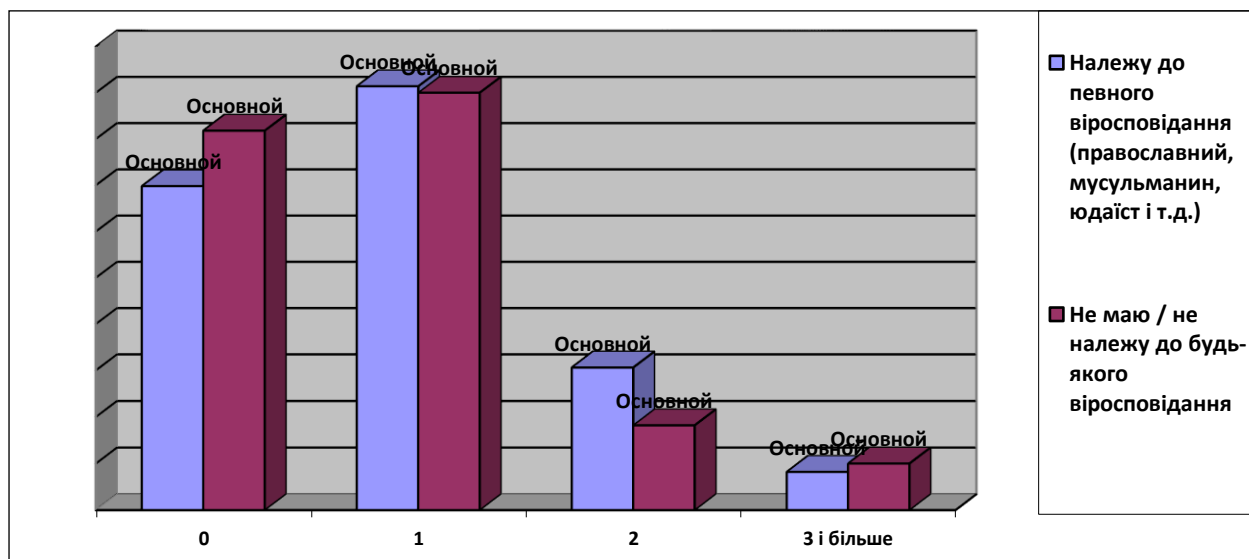

Рисунок 21. «Яке з наступних тверджень найточніше описує Ваш сексуальний досвід?»*, %

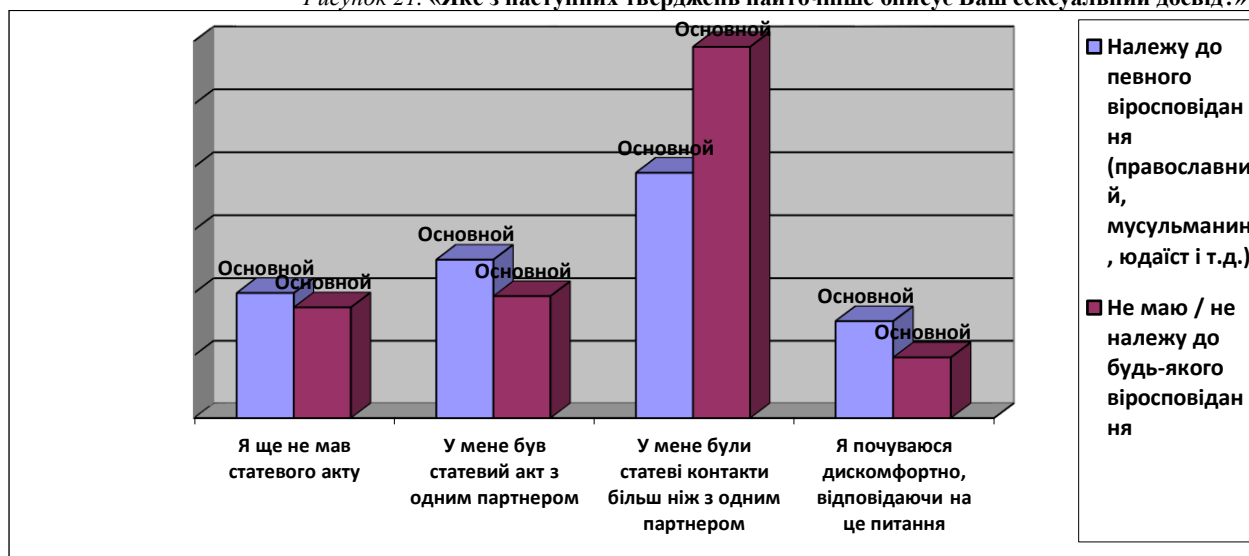

Рисунок 22. «Як часто Ви користуєтесь Інтернетом для читання новин онлайн / отримання інформації?»***, %

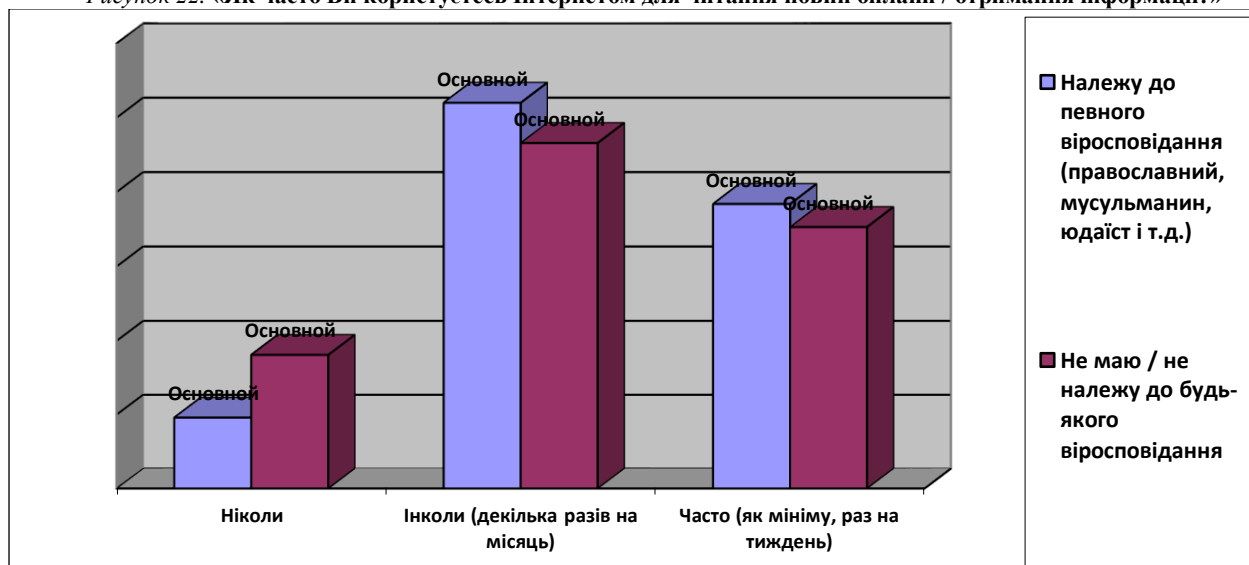

Рисунок 23. «Як часто Ви користуєтесь Інтернетом для електронного листування?»*, %

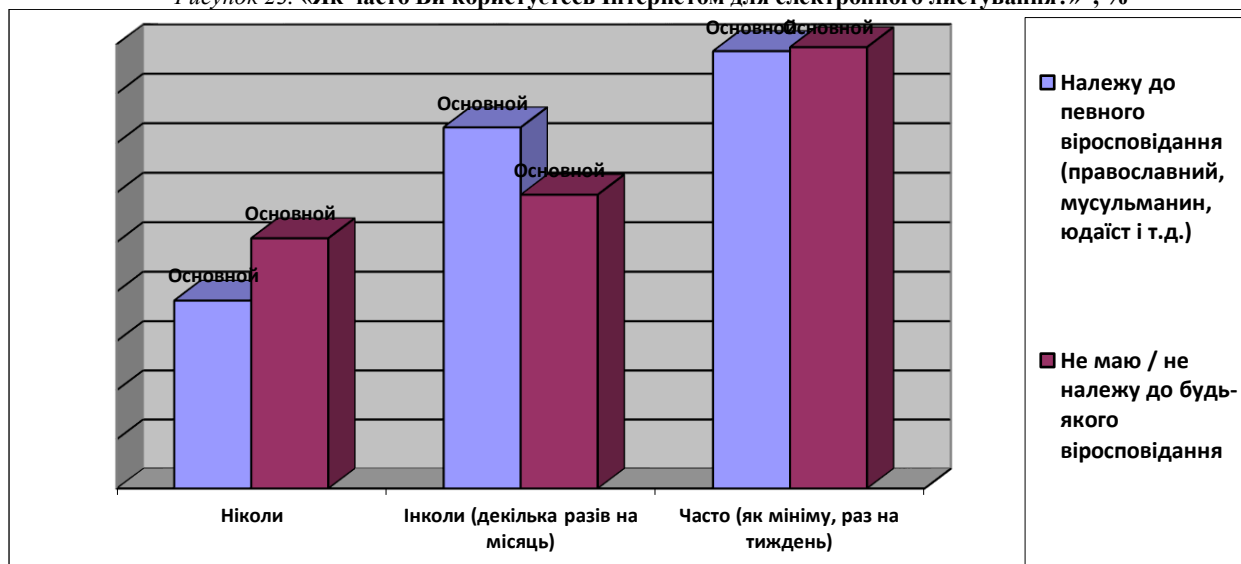

Рисунок 24. «Як часто Ви користуєтесь Інтернетом для шерінгу фото, відео чи музикою?»**, %

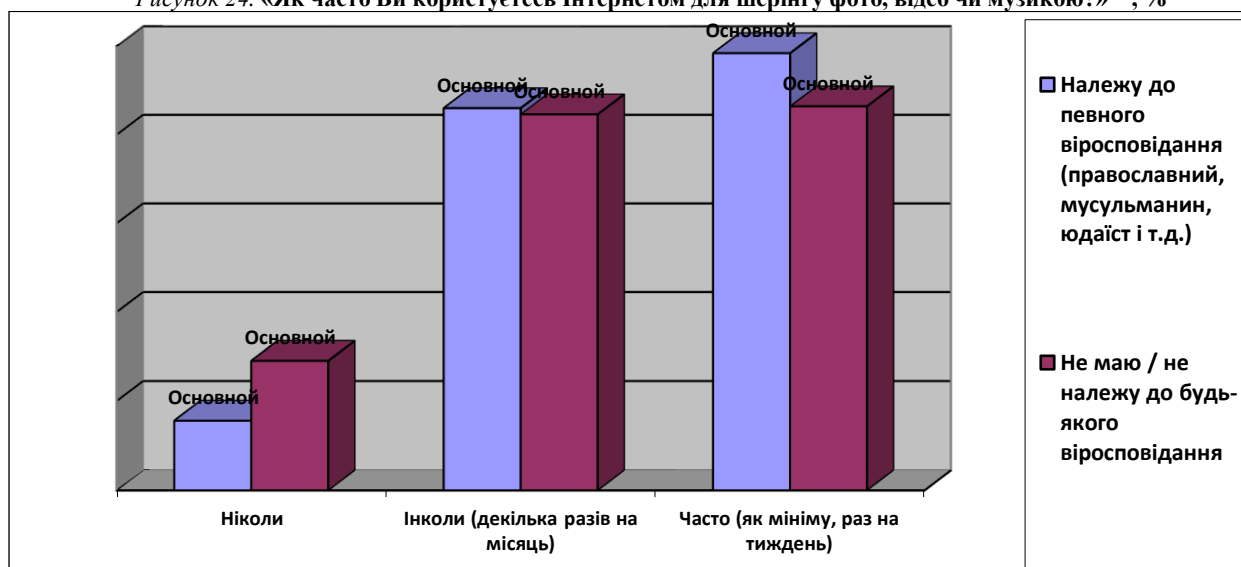

Рисунок 25. «Як часто Ви користуєтесь Інтернетом для гри в ігри?»**, %

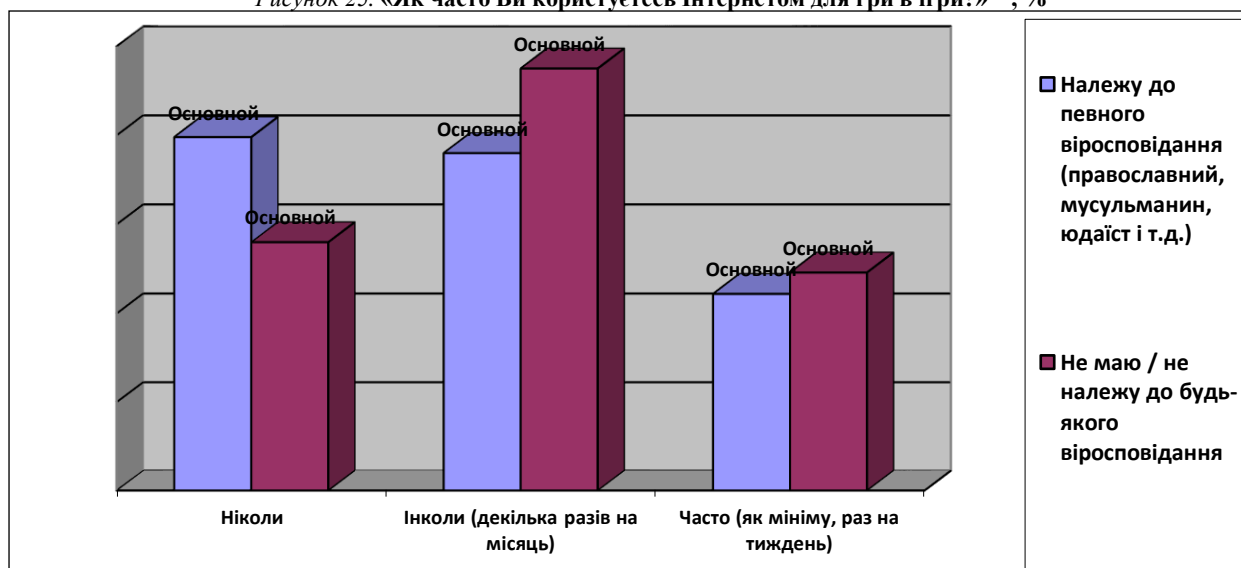
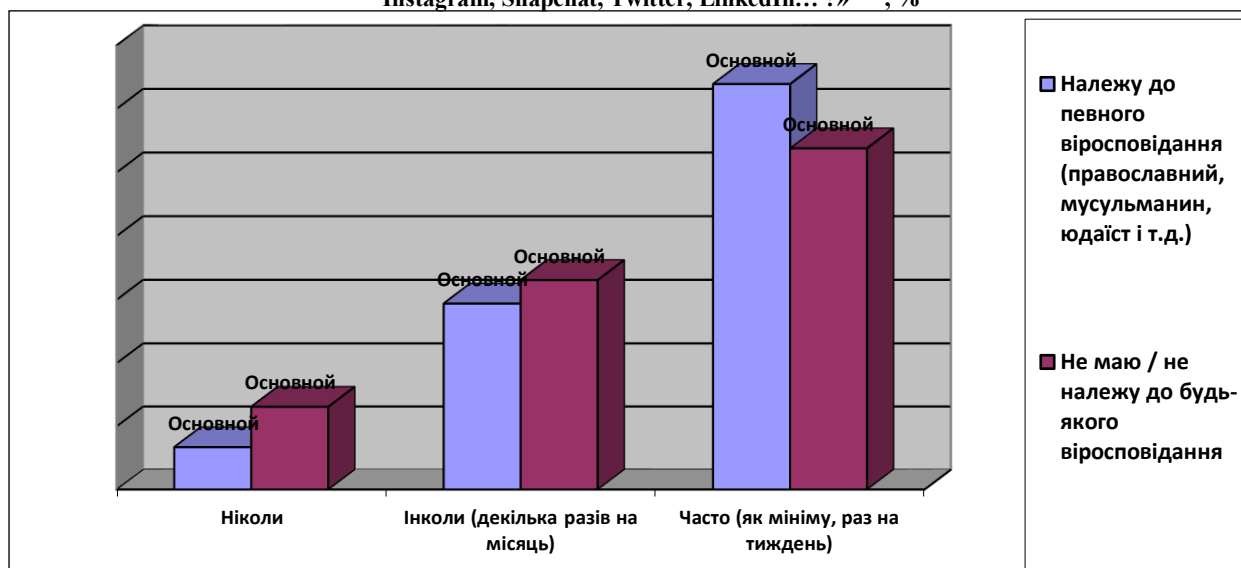

Рисунок 26. «Як часто Ви користуєтесь Інтернетом для Користуюсь соціальними мережами, як-от Facebook, Instagram, Snapchat, Twitter, LinkedIn...?»***, %

Таблиця 1. Відмінності між віруючими і невіруючими в оцінюванні домашніх речей як знаків повсякдення «свого покоління»

Віруючі, %		Невіруючі, %	
Інформаційно-комунікаційні техніка і речі** (напр., смартфон, ноутбук, ПК etc)	74,7	Інформаційно-комунікаційні техніка і речі** (напр., смартфон, ноутбук, ПК etc)	88,7
Домашня бібліотека, книги (як такі чи окремі)** (напр., книги про героїв-піонерів, Біблія, «Кобзар», класична література, книги про секс etc)	40,9	Побутові техніка і речі (напр., програвач вінілових пластинок, самовар, сушка, «плазма», кондиціонер etc)	25,8
Побутові техніка і речі (напр., програвач вінілових пластинок, самовар, сушка, «плазма», кондиціонер etc)	27	Домашня бібліотека, книги (як такі чи окремі)** (напр., книги про героїв-піонерів, Біблія, «Кобзар», класична література, книги про секс etc)	20,6
Одяг і взуття (напр., армійська форма, взуття Nike, джинсовий одяг, норкова шуба, вишиванка etc)	18,2	Одяг і взуття (напр., армійська форма, взуття Nike, джинсовий одяг, норкова шуба, вишиванка etc)	16,5
Коштовні і пам'ятні речі* (напр., нагороди батька у ВВВ, дорожні прикраси, комсомольські і піонерські значки, бабусині корали, сувеніри з подорожей etc)	16,6	Транспортні засоби (напр., велосипед, автомобіль, лижі etc)	11,3
Речі декоративного призначення (напр., кришталеві вази, килими на стіні, чайний сервіз, магніти на холодильнику etc)	12,2	-	-

Таблиця 2. Відмінності між віруючими і невіруючими в оцінюванні тем для розмов як знаків повсякдення «свого покоління»

Віруючі, %		Невіруючі, %	
Близькі люди*	34	Політика	31,2
Політика	33	Дозвілля, хобі, відпочинок	24,7
Робота, кар'єра	23	Культура і мистецтво	23,7
Дозвілля, хобі, відпочинок	19	Робота, кар'єра	22,6

Культура і мистецтво	16,5	Близькі люди*	20,4
Економіка, фінанси, бізнес	14,4	Економіка, фінанси, бізнес	20,4
Особисте, інтимне	11,3	Техніка, технології, науки	14
Стан здоров'я	10,3	Плітки, поради, новини	10,8
Плітки, поради, новини	10,3	-	-
Людські взаємини	10	-	-

Таблиця 3. *Відмінності між віруючими і невіруючими в оцінюванні приємних занять у вільний час як знаків повсякдення «свого покоління»*

Віруючі, %		Невіруючі, %	
Читання (вдома / у бібліотеці)	32,8	Спілкування, гостини, знайомства	29,8
Спорт і активний відпочинок	27,4	Читання (вдома / у бібліотеці)	26,6
Спілкування, гостини, знайомства	24	Сидіння в Інтернеті, в соціальних мережах, за комп'ютером	24,5
Перегляд фільмів, похід до кінотеатру	20,3	Спорт і активний відпочинок	21,3
Домогосподарчі хобі і роботи**	17,9	Перегляд фільмів, похід до кінотеатру	19,1
Сидіння в Інтернеті, в соціальних мережах, за комп'ютером	17,2	Виїзд на природу	16
Виїзд на природу	12,8	Прогулянки	16
Перегляд телебачення	12,8	Перегляд телебачення	11,7
Прогулянки	12,2	-	-
Байдикування, відпочинок, сон	10,8	-	-

Таблиця 4. *Відмінності між віруючими і невіруючими у визначенні провідних ставленнєвих рис характеру як ознак «свого покоління»*

Віруючі, %		Невіруючі, %	
Позитивне до інших людей** (добродія, чуйність, ввічливість etc)	67,9	Позитивне до інших людей** (добродія, чуйність, ввічливість etc)	44
Позитивне до роботи (працьовитість, сумлінність, ініціативність etc)	35,1	Позитивне до роботи (працьовитість, сумлінність, ініціативність etc)	33
Позитивне до речей (охайність, ощадливість, ретельність, оптимізм, раціональність etc)	30,2	Позитивне до речей (охайність, ощадливість, ретельність, оптимізм, раціональність etc)	31,9
Негативне до себе (марнославство, образливість, самовдоволеність etc)	15,1	Негативне до інших людей* (злість, байдужість, безцеремонність etc)	19,8
Негативне до речей (неохайність, марнотратство, недбалість, песимізм, відірваність від реальності etc)	11,7	Негативне до себе (марнославство, образливість, самовдоволеність etc)	18,7
Негативне до інших людей* (злість, байдужість, безцеремонність etc)	10,9	Позитивне до себе (почуття власної гідності, самокритичність, впевненість у собі etc)	13,2
Позитивне до себе (почуття власної гідності, самокритичність, впевненість у собі etc)	10,2	Негативне до речей (неохайність, марнотратство, недбалість, песимізм, відірваність від реальності etc)	12,1
Негативне до роботи* (лінивість, недбалість, пасивність etc)	3,8	Негативне до роботи* (лінивість, недбалість, пасивність etc)	8,8

Таблиця 5. Відмінності між віруючими і невіруючими у визначенні провідних функціональних рис характеру як ознак «свого покоління»

Віруючі, %		Невіруючі, %	
Позитивні емоційні* (спокійність, добродушність, легкість etc)	66,7	Позитивні емоційні* (спокійність, добродушність, легкість etc)	54,3
Позитивні моральні** (відповідальність, чесність, принциповість etc)	35,5	Позитивні інтелектуальні (глибокодумність, винахідливість, допитливість etc)	38,3
Позитивні інтелектуальні (глибокодумність, винахідливість, допитливість etc)	28,3	Негативні емоційні (поривчастість, жорстокість, інертність etc)	30,9
Позитивні вольові (рішучість, наполегливість, володіння собою etc)	26,8	Позитивні вольові (рішучість, наполегливість, володіння собою etc)	24,5
Негативні емоційні (поривчастість, жорстокість, інертність etc)	25,7	Позитивні моральні** (відповідальність, чесність, принциповість etc)	21,3
Негативні вольові (нерішучість, поступливість, агресивність etc)	8,7	Негативні інтелектуальні (поверховість, шаблонність, відсутність інтересу до нового etc)	12,8
Негативні інтелектуальні (поверховість, шаблонність, відсутність інтересу до нового etc)	6,9	Негативні вольові (нерішучість, поступливість, агресивність etc)	10,6
Негативні моральні (безвідповідальність, брехливість, безпринципність etc)	5,4	Негативні моральні (безвідповідальність, брехливість, безпринципність etc)	6,4

Список використаних джерел:

1. Власихина Н. В. Семейные отношения в религиозных семьях: современные исследования / Н. В. Власихина // Вектор науки ТГУ. – 2017. – № 1 (39). – С. 43-47.
2. Гришаева Е. И. От секулярного к постсекулярному: эклектичность религиозного сознания верующих в современной России / Е. И. Гришаева, О. М. Фархитдинова, Г. П. Хазиев // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2015. – Т. 2, № 3. – С. 143-152.
3. Калениченко Т. Застосування теорії раціонального вибору до аналізу подій в Україні 2013-2016 рр. / Т. Калениченко // СХІД. – 2016. – № 1 (141). – С. 69-72.
4. Кофанова Е. Н. Религиозна ли мораль? Заметки о современных верующих / Е. Н. Кофанова // Мониторинг общественного мнения. – 2008. – № 4 (88). – С. 94-101.
5. Линн Р. Интеллект и экономическое развитие / Р. Линн // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2008. – Т. 5, № 2. – С. 89-108.
6. Малахов А. В. Социологические исследования восприятия религии учеными разных стран // Общество: социология, психология, педагогика. – 2016. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologicheskie-issledovaniya-vospriyatiya-religii-uchenymi-raznyh-stran>
7. Мартынюк И. Светская вера как феномен субъективной реальности: современное состояние и тенденции изменений / И. Мартынюк, Н. Соболева // Социология: теория, методы, маркетинг. 2001. №2. С. 32-53.
8. Медведева К. С. Векторы социологии религии в Европейской социологической ассоциации / К. С. Медведева // Социологическое обозрение. – 2016. – Т. 15, № 1. – С. 134-140.
9. Михайлова Л. Б. Специфика религиозного сознания в постсоветском социокультурном пространстве / Л. Б. Михайлова // Эпистемология и философия науки. – 2017. – Т. 53, № 3. – С. 167–183.

10. Пруцкова Е. В. Связь религиозности и ценностно-нормативных показателей: фактор религиозной социализации / Е. В. Пруцкова // Вестник ПСТГУ I: Богословие. Философия. – 2015. Вып. 3 (59). – С. 62–80.

11. Тащенко А. Ю. Культурні коди як засіб соціальної ідентифікації у повсякденних практиках: дис. ... канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / А. Ю. Тащенко. – Київ, 2017. – 394 с.

12. Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування (Київ, 27.11.2017). – Режим доступу: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnya-z-tsinnosti-ta-oriyentyry/>

13. Фазлеева Р. Р. «Бедная» вера как минимум религиозности в постсекулярном российском обществе / Р. Р. Фазлеева // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2016. – № 4(66): в 2-х ч. Ч. 1. – С. 186-188.

14. Шабыков В. И. Межэтнические и межконфессиональные браки в восприятии современного горожанина в Республике Марий Эл / В. И. Шабыков // Социодинамика. – 2018. – № 2. – С. 23-29.

15. Шандор Ф. Ф. Релігійність у світі: соціологічні виміри та прогнози // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2017. – Випуск 2 (41). – С. 266-268.

16. Щудло С. А. Релігія в системі пізнавальних орієнтацій мешканців Заходу та Сходу України / С. А. Щудло // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2014. – Вип. 64. – С. 134-142.

17. Эрвье-Леже Д. В поисках определенности: парадоксы религиозности в обществах развитого модерна / Д. Эрвье-Леже // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2015. – № 1 (33). – С. 254-268.

18. Яковенко Ю. І. Релігія як соціальна технологія консолідації соціуму / Ю. І. Яковенко, О. В. Грабовець // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С. 111-122.

19. FES Youth in East Europe (YEE) studies. – Access mode: <http://projects.ff.uni-mb.si/ceps/index.php/youth-studies/>

References:

1. Vlasihina, N. V. (2017), “Family Relations in Religious Families: Current Research”, *Vektor nauki TGU*, vol. 1 (39), pp. 43–47.

2. Grishaeva, E. I. Farhitdinova, O. M. Haziev, G. P. (2015), “From secular to post-secular: eclecticism of the religious consciousness of believers in modern Russia”, *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina*, vol. 3(2), pp. 143–152.

3. Kalenyshenko, T. (2016), “Application of the theory of rational choice to the analysis of events in Ukraine 2013-2016”, *SKhID*, vol. 1(141), pp. 69–72.

4. Kofanova, E. N. (2008), “Is morality religious? Notes on Modern Believers”, *Monitoring obshchestvennogo mneniya*, vol. 4 (88), pp. 94–101.

5. Linn, R. (2008), “Intellect and economic development”, *Psihologija. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki*, vol. 2(5), pp. 89–108.

6. Malahov, A. V. (2016), “Sociological studies of the perception of religion by scientists from different countries”, *Obshchestvo: sociologija, psihologija, pedagogika*, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologicheskie-issledovaniya-vospriyatiya-religii-uchenymi-raznyh-stran> (Accessed 4 Feb 2018)

7. Martynjuk, I. Soboleva, N. (2001), “Secular faith as a phenomenon of subjective reality: current state and trends of change”, *Sociologija: teorija, metody, marketing*, vol. 2, pp. 32–53.

8. Medvedeva, K. S. (2016), “Vectors of the sociology of religion in the European Sociological Association”, *Sociologicheskoe obozrenie*, vol. 1(15), pp. 134–140.

9. Mihajlova, L. B. (2017), “The specifics of religious consciousness in the post-Soviet socio-cultural space”, *Jepistemologija i filosofija nauki*, vol. 3(53), pp. 167–183.

10. Pruckova, E. V. (2015), “The relationship of religiosity and value-normative indicators: the factor of religious socialization”, *Vestnik PSTGU I: Bogoslovie. Filosofija*, vol. 3 (59), pp. 62–80.
11. Tashchenko, A. Iu. (2017), “Cultural codes as a means of social identification in everyday practices”, Abstract of Ph.D. dissertation, Special and branch sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
12. “Ukrains'ke «pokolinnia Z»: tsinnosti ta oriientyry. Rezul'taty zahal'nonatsional'noho opytuvannia” (Kyiv, 27.11.2017), available at: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnya-z-tsinnosti-ta-oriientyry/> (Accessed 4 Feb 2018)
13. Fazleeva, R. R. (2016), “The «poor» faith of at least religiousness in post-secular Russian society”, *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*, vol. № 4(66), pp. 186–188.
14. Shabykov, V. I. (2018), “Inter-ethnic and interfaith marriages in the perception of the modern city dweller in the Republic of Mari El”, *Sociodinamika*, vol. 2, pp. 23–29.
15. Shandor, F. F. (2017), “Religiosity in the world: sociological dimensions and forecasts”, *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Serii «Pedagogika. Sotsial'na robota»*, vol. 2(41), pp. 266–268.
16. Schudlo, S. A. (2014), “Religion in the system of cognitive orientations of the inhabitants of the West and East of Ukraine”, *Sotsial'ni tekhnologii: aktual'ni problemy teorii ta praktyky*, vol. 64, pp. 134–142.
17. Jerv'e-Lezhe, D. V (2015), “In Search of Certainty: The Paradoxes of Religiosity in Developed Modern Societies”, *Gosudarstvo, religija, cerkov' v Rossii i za rubezhom*, vol. 1(33), pp. 254–268.
18. Yakovenko, Yu. I. Hrabovets', O. V. (2001), “Religion as a social technology for the consolidation of society”, *Sotsiologiya: Teoriia, metody, marketynh*, vol. 3, pp. 111–122.
19. “FES Youth in East Europe (YEE) studies”, available at: <http://projects.ff.uni-mb.si/cepss/index.php/youth-studies/> (Accessed 4 Feb 2018)

УДК 316.36 (045)

Шаповал Ирина Григорівна
Викладач кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету

Шаповал Ирина Григорьевна
Преподаватель кафедры социологии и политологии
Национального авиационного университета

Shapoval Irina Grygoriivna

Lecturer at the Department of Sociology of National Aviation University

СІМ'Я ТА ЇЇ САМОВИЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація: сім'я в останні роки перебуває у стані трансформації, що призвело до виникнення гострих протиріч між впорядкованими, традиційно властивими міжособистісними відносинами у родині, і тим ритмом життя, що визначає діяльність людини поза сім'єю. На сім'ю у даний момент історичного розвитку покладають великі надії щодо процесів, які виникають у людини з навколишнім світом, а як наслідок – це призводить до того, що сім'я вже не характеризується тією сталістю зв'язків, які протягом тисячоліть були основою її існування. Під час історичної трансформації розуміння сім'ї та її особистого самовизначення відбуваються зміни в самій сім'ї та її функцій щодо суспільства. Сучасні

умови визначають нове бачення самовизначення сім'ї. По-перше, має місце глобальна зміна в суспільстві і його зростання, що впливає на малу соціальну групу (сім'ю), прагнучи спонукати до самостійного прийняття рішення, пов'язаному з реалізацією її основних функцій, без надії на чиюсь допомогу для вирішення проблем, пов'язаних зі складними соціально-економічними та соціокультурними аспектами комфорту в повсякденному житті. По-друге, сучасне суспільство дало можливість сім'ї самостійно визначати кількість дітей в сім'ї, джерела економічного забезпечення, методи і інститути соціалізації дитини, але при цьому ні сім'я, ні сама особистість не можуть не враховувати умови, в яких вони здійснюють самовизначення. Самовизначення сім'ї розглядається як взаємодія і взаємоприйняття цінностей в суспільстві і сім'ї, яке не може бути комфортним для людини, і подальший його розвиток без тих людей, що оточують її і з якими людині комфортно, які сприймаються як рідні.

Ключові слова: сім'я, самовизначення сім'ї, суспільство, функції сім'ї, трансформаційний процес.

FAMILY IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY AND ITS SELF-DEFINITION

Problem setting. By recent decades, in the developed countries of the world, there had been arose a sharp contradiction between the constancy, which traditionally inherent for interpersonal relationships in the family, and that permanent changeability of life, that determines the activities of a person outside the family. Involuntarily, on the modern family undergoes high rates of renewal information, the content of knowledge, skills, relationships, that arise in a person with the outside world. As a consequence, this leads to the fact that the family ceases to be characterized by the stability of ties, which had been being the basis of its functioning during a lot of centuries.

For many Ukrainian families is characteristic a contradiction between the requirements to comply their marital, parental, domestic duties, rules of communicating with relatives and the desire to perform them by all members of a small group. The isolation in the organization of family activity is growing, which is guided by not that rules, which are historically formed, moral or religious representations, and their own vision of the forms and methods of providing family comfort. The tendency of organization family life on the basis of individual ideas and desires of the spouses, parents and children is increasing.

Recent research and publications analysis. Various aspects, which are related with this problem were studied as by classics of world sociological thought: M. Mead, M. Weber, F. Engels, M. Kovalevsky, A. Kont, K. Marks, T. Parsons, P. Sorokin, E. Durkheim, and his contemporaries L. Amjadin, N. Babenko, N. Lavrinenko, M. Lukashevich, F. Shandor, O. Prokhorov and others.

The paper objective. The family and society are closely connected with each other, there is almost one whole. Family for society is an active element, as each family member enter into various social associations, to different social groups. At the same time with its development the family affects on relationships in society and all processes of social life. The family is a social phenomenon that has undergone a difficult path of development during its historical formation. In the process of formation of society, the types and forms of the family changed, the role of husband and wife modified, the methods of raising children, etc. Features of the historical development of the family have led to the destruction of the former forms of interaction with society and the creation of new, on the basis of self-determination by the implementation of the main functions. As a result, the essence, content and the main reasons are revealed, that caused the transition of the family in developed countries to self-determination by solving the problems of establishing a marriage union, the time and

number of births, the distribution of home responsibilities, the content and direction of education of the younger generation.

Self-determination of the family in modern conditions is conditioned, firstly, by the growth of global changes in society that affect on this small group, prompting itself to make decisions, which related with the realization of its main functions without hoping for outside help to survive in complex socio-economic and socio-cultural conditions and provide comfortable conditions for everyday life. Secondly, in the modern world is already not a society, and the family itself determines the sources of its budget formation, the number of children in the family, the choice of institutes of socialization of the child's personality. At the same time, neither person or family can carry out any self-determination without taking into account that conditions in which they are located.

Conclusions of the research. Self-determination of a family is a common rationally organized activity of capable members of a small group at making common goals of livelihoods of spouses, parents and children, and reasonable options for their achievement. Therefore, it is necessary to consider the process of self-organization of the family as an obligatory element of the system of self-determination. All members of the family need to develop self-organization skills in everyday life, home and out-of-family communication, in preventing and solving possible conflict situations.

Self-determination of the family involves the development of the skills of self-determination of each of its representatives regarding accepting or denying those experiences, and that value orientations, attitudes by which defer other members of the small group. The ability to find consensus, to exercise tolerance become the most important qualities of the individual, which ensures the ability to self-determination of the family in solving problem situations. Therefore, there is a need for special training of the younger generation for modern family life on the basis of development and implementation of that knowledge, abilities, skills that allow to strengthen and develop both the relationship between spouses, and child-parent relationships.

An important feature of family self-determination is the well-founded choice of those values by which the family defer at acceptance decisions, aimed at ensuring the comfortable existence of its members. At the same time, the values of a particular family are not necessarily denied those, which are dominant in society. The small group takes from them what is as much as possible consistent with its notions of well-being, maded on the basis of life experience, their own understanding of what is best suited to families. Saving of comfortable interaction in everyday life, communication, leisure of close people, creation of conditions for self-realization of each member of the group in family and non-family activities are that general guidelines that ensure effective self-determination of the family.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Відмінною особливістю сучасного життя є зростання свободи життєдіяльності як малих і великих груп, так і окремих індивідів. Традиційні форми залежності свідомості і поведінки людини від історично сформованих норм і правил відходять у минуле. Сучасна людина прагне самостійно визначати способи реалізації своїх потреб та інтересів, обираючи ту культуру, яка дозволяє повніше розкрити свою індивідуальність. Цей процес, що почався півтора століття тому, особливо актуалізується в сучасних умовах, якісно змінюючи не лише політичне, економічне життя різних країн і народів, але й життєдіяльність такої малої спільності, як сім'я.

Науковці відзначають, що, з одного боку, сім'я, як доведено історією, є найбільш стійкою формою організації спільної життєдіяльності людей, що забезпечує протягом тисячоліть відтворення людського роду. З іншого боку, ті глибокі перетворення, що відбуваються у світі

в усіх сферах відтворення і розвитку людини, призвели до істотної перебудови системи відносин сім'ї як із соціумом загалом, так і тими суб'єктами, які складають цю малу спільність.

В останні десятиліття у розвинених країнах світу виникло гостре протиріччя між сталістю, що традиційно властива міжособистісним відносинам у родині, і тією перманентною мінливістю життя, яка визначає діяльність людини поза сім'єю. На сучасну родину мимоволі переносяться високі темпи оновлення інформації, змісту знань, умінь, відносин, що виникають у людини з навколишнім світом. Як наслідок – це призводить до того, що сім'я перестає характеризуватися тією стійкістю зв'язків, які протягом багатьох століть були основою її функціонування.

Сучасна сім'я йде від історично традиційного положення, коли суспільство через систему законодавства, церкви, системи освіти, громадської думки визначало способи створення сім'ї, форми її існування, виконання основних функцій. Сьогодні сім'я прагне самостійно регулювати сексуальні відносини, час їхнього юридичного оформлення, народження дітей, їх кількість, характер відносин між подружжям у побуті, вихованні молодого покоління. Родина виявляє більше, ніж раніше, самостійності у вирішенні питань матеріального забезпечення, трудового самовизначення своїх членів, розвитку сімейного бізнесу. Для неї характерний суперечливий процес переходу до самовизначення всіх форм сімейної життєдіяльності.

Процес зміни сім'ї, форм її організації, реалізації основних функцій відбувається у різних країнах під впливом тих соціально-економічних та соціокультурних факторів, які діють у конкретні історичні періоди. В Україні на процес перетворення сімейних відносин у ХХ ст. істотний вплив здійснили зміна капіталізму соціалізмом і повернення до колишнього економічного устрою. Виник особливий симбіоз організації сімейного життя, яка затверджувалася комуністичною ідеологією, а потім жорсткими реаліями переходу до ринкової економіки.

Трансформація українського суспільства характеризується суперечливим ствердженням не тільки політичних, економічних свобод, але й особливої свободи сім'ї в реалізації своїх основних функцій. Сім'я самостійно, в одних ситуаціях вимушено, а в інших добровільно, визначає час і кількість народження дітей, методи сімейного виховання, рівень одержуваної дітьми освіти, розподіл домашніх обов'язків між подружжям, форми спільної дозвільної діяльності, фактори, що впливають на збереження або розпад сім'ї.

Розшарування і поляризація суспільства (з одного боку, сім'ї-жебраки, малозабезпечені, які перебувають за межею бідності, з іншого – сім'ї багаті, заможні), зростання кількості розлучень, неповних сімей, загострення проблем соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності неповнолітніх – це риси, що характеризують сучасне українське суспільство. У ньому загострюється протиріччя між потребою соціуму щодо потреби для його самозбереження і розвитку кількості дітей і готовністю родини до їх народження, забезпечення і виховання.

Для багатьох українських сімей характерним є протиріччя між вимогами виконувати свої подружні, батьківські, побутові обов'язки, правила спілкування з родичами і бажанням їх виконувати усіма членами малої групи. Зростає відособленість в організації життєдіяльності сім'ї, що керується не тими нормами, які історично склалися, моральними або релігійними уявленнями, а власним баченням форм і способів забезпечення сімейного комфорту. Посилюється тенденція до організації сімейного життя на основі індивідуальних уявлень і бажань подружжя, батьків і дітей.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Різні аспекти, які пов'язані з цією проблематикою, вивчалися як класиками світової соціологічної думки: М. Мід, М. Вебер, Ф. Енгельс, М. Ковалевский, О. Конт, К. Маркс, Т. Парсонс, П. Сорокін, Е. Дюркгейм, так і сучасниками: Л. Амджадин [1], Н. Бабенко [2; 3], Н. Лавриненко [4], Н. Лавріненко [5], М. Лукашевич [6], Ф. Шандор [6], О. Прохорова [7] тощо. Але для розуміння сутності та змісту процесів, що відбуваються у сучасній сім'ї, необхідно з'ясувати ті природні та соціокультурні чинники, які детермінували протягом величезного історичного періоду характер і спрямованість взаємодії сім'ї з різними соціальними групами, а також між самими членами цієї малої спільності. Це дозволить розкрити причини тих масштабних змін, що відбуваються в світі, які викликають перехід сім'ї до самовизначення при реалізації своїх функцій.

Формулювання мети дослідження: визначити, розглянути і проаналізувати основні проблеми, які виникають у процесі самовизначення сім'ї в умовах трансформації українського суспільства.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Сім'я і суспільство тісно пов'язане одне з одним, є майже одним цілим. Сім'я для суспільства є активним елементом, оскільки кожен член сім'ї входить до різних соціальних об'єднань, до різних соціальних груп. Одночасно зі своїм розвитком сім'я впливає на стосунки в суспільстві і на всі процеси соціального життя. Сім'я є соціальним феноменом, що в процесі свого історичного становлення пройшла складний шлях розвитку. В процесі становлення суспільства змінювалися також типи й форми сім'ї, видозмінювались ролі чоловіка та дружини, методи виховання дітей тощо. Особливості історичного розвитку сім'ї призвели до руйнування колишніх форм взаємодії з соціумом і створення нових, на основі самовизначення при реалізації основних функцій. Як наслідок, виявляється сутність, зміст і основні причини, що викликали перехід сім'ї у розвинених країнах світу до самовизначення при вирішенні проблем створення шлюбного союзу, часу і кількості народжених дітей, розподілу домашніх обов'язків, змісту і спрямованості виховання молодого покоління.

Можемо виділити три можливі форми взаємодії сім'ї із навколишнім світом. По-перше, така форма, коли становище сім'ї та її представників, норми і правила взаємодії між ними визначаються зовнішніми природними або соціокультурними факторами. Будь-яке самовизначення, що вимагає свободи поведінки самої спільності та її членів, фактично неможливо або вкрай обмежене через диктатуру зовнішніх факторів. По-друге, таке існування сім'ї, де спільні дії її членів визначаються волею, потребами одного з її представників. Решта членів спільності позбавлені самостійності у своїх вчинках не через тиск громадської думки, релігійних норм і правил, а в силу своєї залежності від глави сімейства. Також відсутнє будь-яке самовизначення сім'ї як пов'язаного загальними інтересами об'єднання індивідів. По-третє, можлива поява такої спільності близьких людей, чиї дії визначаються спільно виробленими її представниками орієнтаціями, установками на реалізацію спільних цілей і завдань досягнення бажаного добробуту, що забезпечує її стійке існування і розвиток протягом тривалого часу. У цьому випадку, мабуть, слід говорити про самовизначення як особливу форми взаємодії сім'ї, як із соціумом, так і з окремими членами цієї малої групи. Становлення такої сім'ї відбувається унаслідок тривалого історичного розвитку суспільства.

Щоб зрозуміти сутність, спрямованість і зміст самовизначення сім'ї, потрібно з'ясувати історичні причини, що викликали її взаємодію із соціумом протягом багатьох століть на основі підпорядкування його вимогам до організації, як відносин між подружжям, так і відносин діти-

батьки. На підставі уявлень антропологів про розвиток сім'ї від групового шлюбу через парний до моногамії виявляються ті природні та соціокультурні чинники, які детермінували її життєдіяльність. Груповий шлюб, формами якого є, згідно із Л. Г. Морганом, кровноспоріднена і пулануальна сім'я, визначався насамперед потребою продовження роду при високій смертності дітей, незалежно від здатності окремих чоловіків і жінок до дітородіння. Тому моногамний шлюб на ранніх етапах історії людства, швидше за все, був неможливий. За умов вкрай обмеженої кількості продуктів харчування, високої залежності від зовнішніх умов життя, нездатності окремого чоловіка захистити сім'ю від диких тварин і ворогів такий шлюб не гарантував збереження людського роду. Вирішити ці завдання дозволяло колективне існування людей, оскільки у певній кількості жінок, які спілкувалися з різними чоловіками, народжувалися діти, які доживали до дорослого віку. Випадковість самого сексуального спілкування з різними чоловіками сприймалася жінками як нормальне явище, хоча і дуже схоже на те, що пізніше було названо проституцією. Відсутність любові до конкретної жінки за статевого контакту з нею також сприймалося частиною чоловіків як цілком природне явище. У такій сім'ї не могло бути ніякого самовизначення у сексуальному спілкуванні, у термінах щодо народження дітей, у наявності симпатій чи антипатій з боку і чоловіків і жінок [11].

Кровноспоріднена сім'я перебувала в повній залежності від такого головного природного фактору, як необхідність продовження роду шляхом свободи реалізації чоловіками сексуального інстинкту із здатними до дітородіння жінками. Іншим природним фактором існування такої сім'ї була потреба забезпечувати життя тих її представників, які не могли з причини фізичної слабкості самостійно добувати собі їжу, захиститися від диких тварин чи ворожих груп (вагітні жінки, маленькі діти). Це завдання вирішували чоловіки всього роду, тому родина виступала як форма організації, що поступово під час історичного розвитку стає частиною такої спільності. При цьому передусім природа, а не культура визначала залежність жінок і дітей від представників сильної статі. Лише згодом соціум узаконив їхнє залежне становище відповідними звичаями, традиціями, нормами і правилами. Природна детермінація сім'ї доповнювалася у цей історичний період двома культурними факторами. Першим була необхідність спільної трудової діяльності, якою повинні були займатися всі здатні до роботи члени роду. Другим культурним фактором, що визначав функціонування сім'ї, була необхідність спеціального навчання, виховання дітей для того, щоб вони освоїли досягнення старших поколінь у перетворенні навколишнього світу, організації спільної діяльності людей.

У парному шлюбі детермінація відносин у родині на основі природних факторів була доповнена більш сильною системою соціокультурного примусу, принаймні, щодо жінок і дітей. Чоловік примножив дану йому природою силу, необхідну для примусу жінки до сексуального спілкування, системою культурних норм і правил, що вимагають беззаперечного виконання його волі не тільки в інтимних зв'язках, а й у всіх формах повсякденної взаємодії в побуті та дозвіллі. Природній примус жінки до сімейного життя було доповнено обов'язковими культурними приписами, які вимагають підпорядкування волі батьків, які обирають чоловіка, його самого за виконання подружнього обов'язку, участі в домашній роботі, вихованні дітей під постійним контролем чоловіка. Чоловік добровільно підкорювався природній детермінації своєї сексуальної поведінки, але не обов'язково із власною дружиною. Їй же доводилося за законами природи народжувати дітей, нерідко вимушено, від нелюба, грубого чоловіка [2].

Після виникнення моногамної сім'ї церква і держава встановили постійний контроль за характером відносин між подружжям, батьками та дітьми, між сім'єю і соціумом. Говорити про самовизначення такої сім'ї було неможливо. Часто відсутня сама можливість вибору шлюбного партнера «по любові», термінів народження дітей і їх кількості, бажаних видів сімейної діяльності, характеру спілкування із родичами, розлучення, якщо виникали постійні конфлікти. У повній залежності від встановлених соціумом порядків перебували не тільки подружжя, але й діти, які повинні були особливо шанувати батьків, беззаперечно виконувати їх волю, нерідко жити з ними разом до старості. Сім'я фактично була об'єктом щодо соціуму як суб'єкту, визначає спрямованість і зміст усіх її основних функцій.

Нуклеарна сім'я створила таку ситуацію, коли соціум перестав нав'язувати певні норми, правила сімейного життя подружжю, батькам і дітям. Це стало можливим, по-перше, унаслідок затвердження уявлень про те, що суспільство може зберегти себе за надання сім'ям свободи організації відносин як з самими членами малої групи, так і з навколишнім світом загалом. По-друге, сама сім'я досягла такого рівня самоорганізації, згуртованості, коли вона здатна самостійно вирішувати проблеми матеріального забезпечення, досягнення психологічного комфорту, формування умов для духовного саморозвитку її членів. Тоді з'являється можливість переходу сім'ї з об'єкта розвитку з боку соціуму в суб'єкт саморозвитку, але це не завжди є позитивними змінами, сучасні подружжя витрачають на виховання дітей тільки 18% шлюбного життя проти 54% минулого [8, с. 94].

Самовизначення сім'ї в сучасних умовах зумовлено, по-перше, наростанням глобальних змін у суспільстві, які впливають на цю малу групу, спонукаючи самостійно приймати рішення, пов'язані з реалізацією її основних функцій, не сподіваючись на допомогу ззовні, щоб вижити в складних соціально-економічних і соціокультурних умовах і забезпечити комфортні умови повсякденного життя. По-друге, в сучасному світі вже не соціум, а сама сім'я визначає джерела формування її бюджету, кількість дітей у сім'ї, вибір інститутів соціалізації особистості дитини. При цьому ні особистість, ні сім'я не можуть здійснювати будь-яке самовизначення без урахування тих умов, в яких вони знаходяться. Самовизначення сім'ї варто розглядати як особливу взаємодію прийнятих у сім'ї і соціумі цінностей, що забезпечують як подальший розвиток сучасного суспільства, так і комфортне існування особистості, яке неможливе без наявності особливих відносин з тими людьми, які сприймаються як рідні.

Методологія виявлення сутності самовизначення сім'ї вимагає, по-перше, розуміння того, що таке явище виникло і стало затверджуватися унаслідок досягнення людиною більш високої міри свободи щодо природи і соціуму. Тому слід трактувати самовизначення сім'ї, з одного боку, як частину загального процесу зростання свободи індивідів і соціальних груп в умовах сучасного розвитку людства та окремих культур, з іншого боку, як результат загального процесу гуманізації відносин між індивідами, малими та великими спільнотами у всіх сферах життєдіяльності сучасної людини. Ухвалення цінності індивідуальних особливостей особистості, створення можливостей для її самореалізації повинні здійснюватися на рівні не тільки всього суспільства, а й малих груп. Сім'я є тією малою спільністю, яка об'єднує в різних культурах більшість дорослих і дітей [6].

По-друге, самовизначення сім'ї варто розглядати як перехід її зі стану об'єкта впливу зовнішніх сил, які вимагають підкорення законам природи, нормам культури, що регулювали протягом багатьох століть повсякденне життя цієї спільності, до стану суб'єкта, який самостійно обирає найефективніші варіанти вирішення конкретних проблемних ситуацій, що

періодично виникають у процесі функціонування та розвитку сім'ї. Самовизначення сім'ї стає основним способом саморозвитку цієї малої спільності в сучасному житті.

По-третє, самовизначення сім'ї потрібно трактувати як особливу систему свідомої взаємодії всіх її дієздатних членів у процесі обґрунтованого вибору реально можливих способів створення, збереження, розвитку союзу близьких людей або його перетворення в інші відносини під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів. Індивіди спільно шукають способи конструювання тих відносин, які створюють прийнятні для малої групи та її членів форми спілкування за реалізації функцій сім'ї.

По-четверте, самовизначення слід розглядати як ефективний засіб виявлення та реалізації потенціалу кожного члена сім'ї щодо збереження та зміцнення зв'язків близьких людей. Не лише дорослі, а й діти, принаймні з підліткового віку, можуть розкривати свої індивідуальні здібності, спрямовані на забезпечення турботи про родичів, створення комфортних умов спільного життя.

По-п'яте, самовизначення сім'ї веде до появи особливої сукупності норм і правил спілкування подружжя, батьків і дітей. Виникає культура малої групи, що об'єднує кілька індивідів, що сприймають себе як близьких людей, на основі компромісів, толерантного ставлення один до одного, спільного вирішення важливих проблем. Тому кожна сім'я може створювати свою індивідуальну систему самовизначення на основі як загальних принципів, норм цього процесу, так і особливих, характерних тільки для цієї малої групи. Самовизначення сім'ї є пошуком реально можливих варіантів вирішення проблемних ситуацій.

Висновки. Самовизначення сім'ї – це спільна раціонально організована діяльність дієздатних членів малої групи при виробленні спільних цілей життєдіяльності подружжя, батьків і дітей і обґрунтованих варіантів їх досягнення. Тому потрібно розглядати процес самоорганізації сім'ї як обов'язковий елемент системи її самовизначення. Потрібно виробити усіма членами сім'ї навичок самоорганізації в побуті, домашньому та позасімейному спілкуванні, при профілактиці та вирішенні можливих конфліктних ситуацій.

Наступна характеристика самовизначення сім'ї полягає в тому, що воно дозволяє, по-перше, виявляти можливості кожного члена сім'ї, що забезпечують її стійке функціонування і розвиток, по-друге, формувати і використовувати потенціал спільної діяльності, спрямованої на підвищення рівня матеріального і духовного добробуту сім'ї при зіткненні з різними труднощами, конфліктами, які супроводжують спільне життя близьких людей. Отже, потрібно як вивчення позитивних для сім'ї якостей її членів, так і придбання ними тих знань і вмінь, які потрібні для збереження і зміцнення відносин між членами сім'ї. Для цього необхідно спеціальне навчання особистості, яке здійснюється як в організованій формі, так і за допомогою самоосвіти. Останнє є обов'язковою умовою, оскільки ніхто, крім самої людини, не може навчити його погоджувати свої потреби з інтересами інших членів малої групи.

Самовизначення сім'ї передбачає розвиток навичок самовизначення кожного її представника щодо прийняття або заперечення тих переживань, а також ціннісних орієнтацій, установок, якими керуються інші члени малої групи. Уміння знаходити консенсус, проявляти толерантність стають найважливішими якостями особистості, що забезпечують саму можливість самовизначення сім'ї при вирішенні проблемних ситуацій. Тому виникає необхідність спеціальної підготовки молодого покоління до сучасної сімейного життя на основі вироблення і реалізації тих знань, умінь, здібностей, які дозволяють зміцнювати і розвивати як взаємини між подружжям, так і дитячо-батьківські стосунки.

Важливою особливістю самовизначення сім'ї є обґрунтований вибір тих цінностей, якими сім'я керується при ухваленні рішень, спрямованих на забезпечення комфортного існування її членів. При цьому цінності конкретної сім'ї не обов'язково заперечують ті, які панують в соціумі. Мала група бере з них те, що максимально відповідає її уявленням про добробут, виробленим на основі життєвого досвіду, власного розуміння того, що найкращим чином підходить сім'ї. Збереження комфортної взаємодії у побуті, спілкуванні, дозвіллі близьких людей, створення умов для самореалізації кожного члена групи в сімейній та позасімейній діяльності є тими загальними орієнтирами, які забезпечують ефективне самовизначення сім'ї.

Список використаних джерел:

1. Амджадін Л. Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві: гендерний аналіз / Л. Амджадін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 3. – С. 60-75.
2. Бабенко Н. Б. Соціологія сім'ї: Навчальний посібник / Н. Б. Бабенко. – К.: ДАКККиМ, 2004. – 257 с.
3. Бабенко Н. Б. Історичні аспекти становлення і розвитку сімейного дозвілля / Н. Б. Бабенко // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Зб. наук. пр. : у 2 частинах. – Частина 1. – К.: ДАКККиМ, 2002. – С.131-144.
4. Лавриненко Н. Й. Гендер та інститут сім'ї / Н. Й. Лавриненко // Структурні виміри сучасного суспільства: Навч. посіб. / За ред. С. Макеєва. – К., 2006. – С. 264-292.
5. Лавріненко Н. В. Інститут сім'ї в умовах української реальності / Н. В. Лавріненко // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментарі науковців) / За ред. В. М. Ворони, М. О. Шульги. – К., 2001. – С. 329-342.
6. Лукашевич М. П. Соціологія сім'ї / М. П. Лукашевич, Ф. Ф. Шандор. – К.: Знання, 2013. – 223 с.
7. Прохорова О. Г. Семьеведение: учебник для бакалавров / О. Г. Прохорова, Е. И. Холостова, Е. М. Черняк. — М.: Издательство Юрайт, 2013. – 403 с.
8. Смелзер Н. Соціологія / Н.Смелзер. – М., 1994.
9. Танчин І. З. Соціологія: Навч. посіб. – 3-є вид., перероб. і доп. / І. З. Танчин. – К.: Знання, 2008. – 351 с.
10. Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2007.
11. Черняк Е. М. Семьеведение: Учебное пособие / Е. М. Черняк. – М.: Издательская торговая корпорация «Дашков и К°», 2009. – 320 с.
12. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений / Л. Б. Шнейдер. – М., 2000.

References:

1. Amdzhadin, L. (2007), "Transformational changes in the institute of family and marital relations in Ukrainian society: gender analysis", *Sociology: theory, methods, marketing*, vol. 3, pp. 60–75.
2. Babenko, N. B. (2004), *Sotsiologhiia sim'i: Navchal'nyj posibnyk* [Family Sociology: A Manual], DAKKKiM, Kyiv, Ukraine.
3. Babenko, N. B. (2002), *Istorychni aspekty stanovlennia i rozvytku simejnoho dozvillia* [Historical aspects of formation and development of family leisure], DAKKKiM, Kyiv, Ukraine.
4. Lavrynenko, N. J. (2006), *Hender ta instytut sim'i* [Gender and family institute], Kyiv, Ukraine, pp. 264-292.
5. Lavrinenko, N. V. (2001), *Instytut sim'i v umovakh ukrains'koi real'nosti* [Institute of the family in ukrainian reality], Kyiv, Ukraine, pp. 329–342.
6. Lukashevych, M. P. (2013), *Sotsiologhiia sim'i* [Sociology of family], Znannia, Kyiv, Ukraine.
7. Prohorova, O. G. (2013), *Sem'evedenie : uchebnik dlja bakalavrov* [Family studies: a textbook for bachelors], Izdatel'stvo Jurajt, Moscow, Russia.
8. Smelzer, N. (1994), *Sotsiologhiia* [Sociology], Moscow, Russia.

9. Tanchyn, I. Z. (2008), *Sotsiologhiia: Navch.posib.* [Sociology: tutorial], 3rd ed, Znannia, Kyiv, Ukraine.
10. *Ukrains'ke suspil'stvo 1992-2007. Dynamika sotsial'nykh zmin.* [Ukrainian Society 1992-2007. The dynamics of social change] (2007), Kyiv, Ukraine.
11. Chernjak, E. M. (2009), *Sem'evedenie: Uchebnoe posobie* [Family management: A Tutorial], Izdatel'sko trgovaja korporacija «Dashkov i K°», Moscow, Russia.
12. Shnejder, L. B. (2000), *Psihologija semejnyh otnoshenij* [Psychology of family relations], Moscow, Russia.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321.7: 316.614 (045)

Исхакова Наталия Гаріївна
доцент кафедри
соціології та політології
Національного авіаційного університету
Исхакова Наталия Гарриевна,
Доцент кафедры социологии и политологии
Национального авиационного университета
Iskhakova Nataliya Gariyivna
Associate Professor,
Department of Sociology and Political Science
National Aviation University

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. У даній статті розкриваються соціальні чинники політичної адаптації населення країн, які перебувають в процесі демократичної трансформації. Виокремлюються загальні тенденції зміни взаємодії людини та політичної системи. На цій основі встановлюються загальні характеристики політичної адаптації людей. Досліджується специфіка політичної адаптації у сучасній Україні. Соціальними чинниками демократизації визначаються тривалість ціннісної адаптації масової політичної свідомості, інтенсивність політичної мобілізації мас, рівень лояльності населення до демократичного режиму.

Ключові слова. Політична адаптація, політична соціалізація, демократизація, трансформація політичної системи.

SOCIAL FACTORS OF DEMOCRATIZATION OF THE POLITICAL SYSTEM OF MODERN UKRAINE

The success of democratization processes depends directly on the adaptability of citizens to a new political system, the establishment of a new stable relationship between man and political power on the basis of a rational attitude towards political institutions and structures of a democratic political regime. Therefore, further research into social factors of democratization of in modern Ukraine should be guided by the analysis of the following factors:

- duration of value-added adaptation of mass political consciousness,
- the intensity of political mobilization of the masses,
- the level of loyalty of the population to the democratic regime.

Valuable adaptation of the mass political consciousness of Ukrainian citizens is complicated by the constantly high level of lack of trust in the supreme institutes of state power.

Political mobilization of the population takes place spontaneously and is not permanent. This is evidenced by the events that took place during the presidential elections in Ukraine in late 2004 and 2013-2014.

The loyalty of the population to the democratic regime is ambiguous. The reason for this is the fragmentation of the political culture of Ukrainian society. This is manifested in the presence of closed

social groups. The level of awareness of their interests and opportunities is very low. This complicates the establishment of democratic values.

The basic contradictions under the conditions of democratic transformation in the modern Ukrainian society are determined. The influence of the social factors to the character of the political process has been analyzed. The general tendencies in the process of development of the social and political relationships have been determined.

Trends in the development of socio-political relations is the continuation of regionalization of political culture due to the stability of regional-territorial identification. There is also a slow formation of class consciousness and collective activity based on socio-economic interests. In the future, there will be an increase in the potential of political activity of the population and a low level of ability to organize forms of participation in the political process. It does not promote consolidation of the population, which leads to a lack of consensus on the main democratic political values, ideals and goals of social development.

Key words: political adaptation, political socialization, democratization, transformation of the political system.

В умовах суперечливого становлення демократичної політичної системи українського суспільства, а також деформації соціальних зв'язків та втрати значення попередньо набутих політичних практик особливого значення набуває дослідження соціальних чинників політичної адаптації населення, активної участі у формуванні нових форм організації суспільства. Розгляд даної проблеми має відбуватися із залученням теоретичних та емпіричних досліджень тих країн, становлення нового суспільного порядку яких вже відбулося. Вкрай важливим є комплексне дослідження визначальних соціальних чинників політичної адаптації населення. Це процес інтеграції індивідів до всієї системи соціально-політичних відносин, включення їх в інституціональну структуру суспільства шляхом політичної діяльності особистості, в ході якої відбувається пізнання та подальший розвиток даних відносин.

В другій половині ХХ століття провідною тенденцією світового політичного розвитку стало розгортання процесу демократизації. Дослідження переходу від тоталітаризму та авторитаризму до демократичного режиму в основному були зосереджені на аналізі подій у країнах Південної Європи (Греція, Іспанія, Португалія) та Латинської Америки (Перу, Еквадор, Болівія, Уругвай, Аргентина, Бразилія). Дослідники розробили низку підходів щодо результатів розвитку демократичних процесів, які згодом були перенесені на дослідження країн у Центральноамериканському регіоні (Гандурас, Сальвадор, Нікарагуа) та країни Африки, Центральної та Південно-Східної Азії. У кінці 80-х років ХХ століття цей глобальний процес перемістився у Східну Європу, а потім охопив Радянський Союз.

На досвіді цих країн, у науковій літературі накопичився значний матеріал, що дає можливість зробити певні узагальнюючі висновки щодо демократичної трансформації політичних режимів. З'являється цілий напрям під назвою *транзитологія*, біля витоків якого стояв американський політолог Д.Растоу [7]. Він вперше побудував динамічну модель процесу переходу до демократії базуючись на аналізі процесів демократизації у Швеції (1890-1920 рр.) і Туреччині (з 1945 р.). Вчений виділив основні стадії демократизації, особливо наголосивши на ролі *суб'єктивних чинників* такого переходу. Ця модель передбачає наявність основної передумови переходу до демократії – це усвідомлення громадянами загальної ідентичності, приналежності до політичної спільноти. Сам перехід має три стадії: підготовчу, яка

характеризується серйозним конфліктом основних соціальних сил; фаза прийняття правил демократичного правопорядку; фаза звикання – закріплення демократичних політичних інститутів та процедур, утвердження нової форми взаємодії громадянського суспільства та держави. Ці фази розглядаються сучасними політологами як такі, що характерні для всіх перехідних суспільств.

У ґрунтовному дослідженні “Переходи від авторитарного правління: попередні висновки про невизначені демократії” (1986р.) автори Г.О’Доннел, Ф.Шміттер здійснили порівняльний аналіз перехідних процесів, що відбувалися у країнах Південної Європи та Латинської Америки. Автори виділили три стадії переходу до демократії: лібералізація, демократизація (встановлення демократичних інститутів та процедур), *ресоціалізація* (засвоєння громадянами нових політичних норм і цінностей, поступове входження в нову систему відносин в ході демократичного політичного процесу, а також в результаті спеціально організованої системи навчання) [9,с.71].

Американський дослідник А.Пшеворський у роботі “Демократія і ринок. Політичні та економічні реформи у Східній Європі та Латинській Америці” (1990 р.) дає детальний опис тих детермінант суспільно-політичного розвитку, які безпосередньо впливають на процес зміни інституціональної системи суспільства, його соціальної сфери та відносин. Вчений намагався дати відповіді на питання «чи буде нова демократія стабільною і за яких умов, які соціальні інститути повинні лежати в її основі, якими є фактори ефективної нової політичної системи, які економічні механізми лежать в її основі» [6,с.11].

Даючи широкий аналіз даним процесам вчені майже не зосереджувалися на проблемі політичної адаптації людей, а якщо ця проблема і входила в поле досліджень, то не виокремлювалася в якості специфічної складової, що вимагає детального опису.

На основі аналізу вищезазначених підходів та концепцій демократизації авторка даної статті пропонує визначити соціальні чинники політичної адаптації населення в умовах становлення демократії. Виходячи із загальноновизнаних рис демократизації можна виокремити загальні тенденції зміни взаємодії людини та політичної системи.

1. Делегітимізація руйнує усталену систему взаємозв’язку людини та політичної системи внаслідок кризи державних інститутів та децентралізації влади.

2. Лібералізація режиму розширює можливості політичної діяльності індивідів і соціальних груп у процесі реалізації своїх прав та інтересів.

3. Активізація недержавних інститутів сприяє організованій участі громадян у політичному процесі та впровадженню громадянських норм та правил поведінки.

4. Формування партійної системи забезпечує структурування суспільних інтересів [2]

Процес політичної адаптації людей до змін політичної системи має низку загальних характеристик.

1. Соціальна дезорієнтація. Це явище викликано деформацією соціальної та економічної системи суспільства та є наслідком руйнації соціальних зв’язків, статусів та ролей, системи норм та взірців поведінки.

2. Нова соціальна ідентифікація. Адаптація індивідів до нових соціально-політичних умов відбувається шляхом встановлення нових соціальних ідентичностей та входження в інституціональну структуру суспільства.

3. Колективна політична участь. Мобілізація індивідів в рамках недержавних інститутів шляхом групової участі в політичному процесі.

4. Встановлення лояльності до ціннісно-нормативних засад демократичного суспільства.

Однак слід зауважити, що закономірності трансформації авторитарних режимів відрізняються від демократизації країн з тоталітарним минулим, насамперед, пострадянських країн, які мають свої особливості та тенденції розвитку. Відтак, політична адаптація людей буде набувати специфічних рис в ряді країн. Данні особовості детально описані у Н.Г. Ісхакової «Політична адаптація населення в умовах становлення демократії» [3].

Успішність процесів демократизації безпосередньо залежить від адаптованості громадян до нової політичної системи, встановлення нового стійкого взаємозв'язку людини та політичної влади на основі раціонального ставлення до політичних інститутів та структур демократичного політичного режиму. Тому подальші дослідження політичної адаптації населення поствавторитарних та посткомуністичних суспільств мають бути спрямовані в руслі аналізу наступних факторів:

- тривалість ціннісної адаптації масової політичної свідомості,
- інтенсивність політичної мобілізації мас,
- рівень лояльності населення до демократичного режиму.

Сучасне українське суспільство проходить важливу фазу демократизації, на якій відбуваються зміни як у політичній системі, так і в структурах усього суспільства з його соціальними, економічними та індивідуально-особистісними основами.

Слід зазначити, що процеси демократизації в Україні відбуваються в умовах переходу від тоталітарного суспільства і тому охоплюють надзвичайно глибокі перетворення суспільного ладу, а не лише політичної системи. Виходячи з того, що саме політична система суспільства встановлює загальні цілі розвитку інших сфер суспільного життя і є до певної міри визначальною щодо них, застосування системного підходу до аналізу трансформаційних умов дає можливість визначити, які саме елементи і в якій мірі сприяють порушенню і дисбалансу процесу демократизації.

Ціннісна адаптація масової політичної свідомості громадян України ускладнюється постійно високим рівнем не довіри до вищих органів державної влади. Соціологічні дослідження за весь період існування незалежної України фіксують постійне незадоволення громадян реальною діяльністю політичних інститутів з точки зору їх співвідношення з функціями агрегування та представництва інтересів суспільства. Однією з важливих причин невдоволення якістю демократичних перетворень є падіння життєвого рівня населення та повільні темпи проведення соціально-економічних реформ в демократичному напрямку.

Політична мобілізація населення відбувається спонтанно та не носить постійного характеру. Про це свідчать події, що відбулися під час президентських виборів в Україні в кінці 2004 року та 2013-2014 році.

Лояльність населення до демократичного режиму є неоднозначною. Причиною цього є фрагментарність політичної культури українського суспільства. Це проявляється у наявності замкнених соціальних групи із низьким ступенем усвідомлення своїх інтересів та можливостей впливу на політичний процес, що ускладнює утвердження загальноприйнятих демократичних цінностей.

З точки зору соціально-класової диференціації українського суспільства відсутність середнього класу ускладнює формування демократичної політичної культури, що життєво необхідно для становлення демократії шляхом усвідомлення соціальними групами та прошарками своїх інтересів.

В Україні соціальна стратифікація суспільства зазнала трансформації від соціальної рівності, заснованої на централізованій економіці з розподільчими функціями до глибокої соціальної нерівності, яка виникла на основі впровадження нових форм економічного життя. Наслідком стала зміна соціального становища окремих груп та індивідів у системі суспільного виробництва, тобто докорінна зміна статусів, рівня доходів, формальних та неформальних соціальних зв'язків, що відобразилася на деформації системи соціальної ідентифікації. У соціально-класовій структурі це проявилось у наступних ознаках: переміщення працівників з виробничих галузей до сфери послуг; скорочення питомої ваги представників промисловості за рахунок зростання частки зайнятих у сільському господарстві; інтенсивний процес формування приватного сектору; високий рівень безробіття серед населення та його зростання. Докорінна зміна соціально-економічних умов зруйнувала усталені соціальні відносини, традиційні зв'язки між соціальним статусом та образом життя, призвела до повільної адаптації населення до нових соціальних умов свого існування.

Ще однією рисою фрагментарності політичної культури українського суспільства є її регіональний характер. Відповідно, в окремих макрорегіонах України спостерігаються різні прояви особливостей політичної культури. Для Центральної України характерний відносно поміркований характер політичних процесів. Населення Києва достатньо активно долучається до неінституціональних форм політичної участі, масових і стихійних демонстрацій, студентських страйків, акцій протесту. У Західній Україні, процес формування громадянського суспільства є швидким. Тут найвища концентрація в Україні різних громадянських організацій та превалюють прозахідні орієнтації. Східний регіон має промислову інфраструктуру тому є найбільшим осередком піклування з боку держави. Тут домінують проросійські та патерналістичні орієнтації. Південний макрорегіон, що включав автономну республіку Крим, в основному був представлений росіянами. Тут завжди були наявні слабкі українські національні традиції та проросійські симпатії, незважаючи на відсутність організаційної бази.

Особливістю масової політичної свідомості були та й залишаються протиріччя способів політичного мислення, що призводить до посилення тенденцій регіоналізації політичної культури українського суспільства.

В умовах локалізації соціальних груп в економічній сфері, їх низької взаємодії на інституціональному рівні, приналежність до тієї чи іншої субкультури стає суттєвим фактором політичної мобілізації населення. В окремих регіонах України спостерігаються різні стратегічні орієнтири суспільного розвитку, політичні погляди щодо зовнішньої політики України, форми державного устрою, сфери поширення української мови, громадянства, тощо. Цьому сприяє неоднорідність впливу політичних партій, що зорієнтовані на різні стратегії розвитку суспільства, релігійних, націоналістичних організацій, ЗМІ. Так, найбільш виразно в українському суспільстві виокремилися два регіонально-територіальних сегмента на Заході та Сході країни. Тут наявна різниця у стереотипізації політичного мислення, як наслідок неоднорідності ментальних структур групової свідомості, політичних традицій та норм суспільно-політичного життя, уявлення про суспільно-політичний лад. Так, в Західній Україні наявні традиційні норми організованої участі у діяльності неурядових організацій, антикомуністичні та антиросійські політичні орієнтації, неприйняття патерналізму держави та домінування націоналістичних настроїв. На Сході та Півдні України більшою мірою проявляються стереотипи "радянської ментальності": антизахідні стратегічні орієнтири, російська інтеграція, патерналізм. Домінуючим залишається російськомовне населення. Ці дві

регіональні субкультури українського соціуму, що склалися внаслідок історичних та соціально-економічних особливостей, стають більш впливовими в процесі політичної соціалізації, ніж соціальне становище індивіда, визначають культурно-політичну обумовленість мотивів політичної діяльності індивідів, систем соціально-політичних уявлень [4].

Отже, можемо виокремити наступні тенденції розвитку соціально-політичних відносин: продовження регіоналізацій політичної культури в силу стійкості регіонально-територіальної ідентифікації; повільне формування класової самосвідомості та колективної активності на основі соціально-економічних інтересів; наростання потенційності політичної активності населення при низькій здатності до організованих форм участі у політичному процесі. Це не сприяє консолідації населення, веде до відсутності консенсусу відносно базових демократичних політичних цінностей, ідеалів та мети суспільного розвитку.

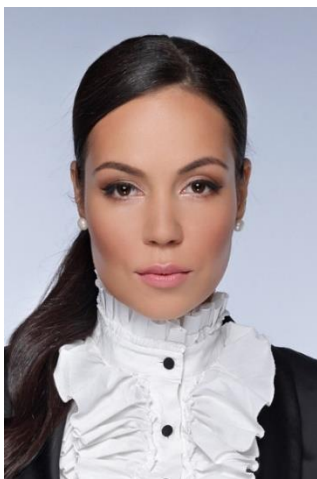
Список використаних джерел:

1. Данилов А.Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации. – Минск.: Універсітэцкае, 1997. – 431 с.
2. Исхакова Н.Г. Стратегия политической мобилизации: от протеста к консолидации // Молодой ученый. - №9 (12) сентябрь 2014. – С.187-191
3. Исхакова Н.Г. Політична адаптація населення в умовах становлення демократії // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 22. – К.: Видавництво педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 2011. – Випуск. – С.52-57
4. Исхакова Н.Г. Соціально-політична мобілізація українського населення // Вісник Національного авіаційного університету. Соціологія, політологія. Науковий журнал. – К.: НАУ, 2014. – №1. - С.123-128
5. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
6. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. – М.: “Российская политическая энциклопедия”, 1999. – 320 с.
7. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. - №5. – С.5 – 15.
8. Рудік О.М. Процес демократизації ”третьої хвилі” та особливості його розвитку у посткомуністичних країнах: Автореф. дис...канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеська національна юридична академія. – О., 2003. – 16с.
9. Харитоновна О.Г. Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей) // Полис. – 1996. - №5. - С.70 – 78.
10. Исхакова Н.Г. Доверие как фактор политической мобилизации общества в условиях становления демократии // Молодой ученый. - №8 (23) август 2015. – С.150-153.

References:

1. Danilov A.N. (1997) “Perehodnoe obshhestvo: problemy sistemnoj transformacii“, Universitjckae, 431 p.
2. Ishakova N.G. (2014) “Strategija politicheskoy mobilizacii: ot protesta k konsolidacii“, Molodoj uchenyj. Vol. 9 (12), pp.187-191
3. Iskhakova N.H. (2011) “Politychna adaptatsiia naseleennia v umovakh stanovlennia demokratii“, Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsial'no-politychnykh dystsyplin. Naukovyj chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P.Drahamanova. Vol. 22, pp. 52-57
4. Iskhakova N.H. (2014) “Sotsial'no-politychna mobilizatsiia ukrains'koho naseleennia“, Visnyk Natsional'noho aviatsijnogo universytetu. Sotsiolohiia, politolohiia. Naukovyj zhurnal. Vol. 1., pp. 123-128

5. Politylohichnyj entsyklopedychnyj slovnyk (2004) Za red. Yu.S. Shemshuchenka, V.D. Babkina, V.P. Horbatenka. Heneza, 736 p.
6. [Przeworski](#) A. (1991) "Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America", Cambridge University Press, 210p.
7. Rustow D. (1970) "Transitions to Democracy: Toward to Dynamics model", «Comparative Politics». Vol. 2. No 3. P. 337—363.
8. Rudik O.M. (2003) "Protses demokratyzatsii "tret'oi khvyli" ta osoblyvosti joho rozvytku u postkomunistychnykh krainakh", Avtoref. dys...kand. polit. nauk: Odes'ka natsional'na iurydychna akademiia, 16 p.
9. Haritonova O.G. (1996) "Genezis demokratii (Popytka rekonstrukcii logiki tranzitologicheskikh modelej) " , Polis. Vol. 5. pp.70 – 78.
10. Ishakova N.G. (2015) "Doverie kak faktor politicheskoy mobilizatsii obshhestva v uslovijah stanovlenija demokratii", Molodoj uchenyj. Vol. 8 (23) pp. 150-153.

УДК 32:005

Рагімова Анастасія Борисівна
Доцент кафедри соціології та політології
Гуманітарного Інституту
Національного авіаційного університету
Рагімова Анастасія Борисівна
Доцент кафедри социологии и политологии
Гуманитарного института
Национального авиационного университета
Anastasiia Ragimova
Associate Professor of the
Department of Sociology and Political Science of
Humanitarian Institute of the National Aviation University

ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ОСНОВА ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Анотація: досліджено політичні технології як основа політичного менеджменту. Встановлено, що теорія і практика політичного менеджменту в Україні пов'язана із проблемою розуміння менеджменту в цілому. Схематизовано історію політичного менеджменту в Україні. Проаналізовано основні дефініції «політичний менеджмент», «технології» та «політичні технології». Наведені основні види політичних технологій, а саме «чорні», «білі» та «сірі». «Чорний PR» – технології створення негативного іміджу. «Сірі» – технології, які не передбачають прямого порушення закону, але вступають у суперечність з нормами суспільної моралі та прийнятими способами ведення політичної (особливо виборчої) кампанії. «Білі» технології ті, які входять у неофіційний «реєстр» «дозволених». З'ясовано, що перетворення в системі розробки та здійснення політики в Україні мають привести до формування нової системи управління суспільним життям, яка офіційно визнаватиме і залучатиме до процесу тих дійових осіб, які утворюють горизонтальну складову.

Ключові слова: громадськість, державний менеджмент, зв'язки з громадськістю, політичні технології, політичний менеджмент.

POLITICAL TECHNOLOGIES AS THE BASIS FOR POLITICAL MANAGEMENT

In this article it has been researched the political technologies as the basis for political management. It has been defined that theory and practice of political management in Ukraine are connected with the problem of understanding management as the whole. The history of political management in Ukraine has been schematized, namely: from complete non-existence, when the term “management” was not even used, by the time it was used in the sense of management at the production; from production management to social management, which corresponds to the concept of “management”; from social management to its main varieties, in particular, political, in its various forms and at different levels, among which the most well-known is state-administrative (in the same understanding there are used identical concepts such as: administrative, governmental, political, administrative, state). Most researchers consider state-administrative management to be political. It has been analysed the main definitions of “political management”, “technologies” and “political technologies”. It has been investigated ethical problems, including the choice of means to achieve the set goal; the interaction of political managers with the politicians and political organizations, which they consult; general conditions and moral and ethical rules of competition on the market of political services; the correspondence and consistency (inconsistency) of the personal, political and moral principles, ideals and orientations of the political manager and the politician and political forces, which the political manager cooperates with; clear boundaries (on the general legal principles) of admissibility (inadmissibility) for invasion by political managers and technologists into people’s consciousness and subconsciousness using various methods and mechanisms of influence: verbal, advertising, etc.; personal (legal, moral and ethical) responsibility of the political manager for the content and possible consequences, caused by the implementation of actions of influence using applied means of administrative activity in the process of political management. As the experience of election campaign in October 2010 reveals, the problem of responsibility of political managers and technologists was brought up by representatives of community, the electorate, who had been repeatedly taught by the negative experience of previous election campaigns. According to them, they promise a lot; however, they not only break their pre-election promises, but also are not even going to fulfill them at all: they say, “Those were the elections!” It is important to take into account political and universal moral tolerance, restraint and balance; the obligation to keep the word by participants in the process of political management; respect for political opponents and even greater respect for the nation, which as the whole is the main object of political influence in the process of political management. It has been stated the main types of political technologies, such as “black”, “white” and “grey”. “Black PR” is about technologies, which create negative image. “Grey” is the type of technologies, which do not allow for the direct violation of the law, but they contradict with the norms of social moral and accepted methods of conducting political (especially, elections) campaign. “White” technologies are unofficially included on the list of “accepted”.

It has been found out that the changes in the system of policy development and conduction in Ukraine should lead to the formation of a new system for managing public life, which will officially recognize and involve to the process those actors who form a horizontal component. In its turn, this will mean rejection of direct administration, which is characteristic for the Ukrainian public administration system that is the appearance of variability in public policy.

Key words: public, state management, public affairs, political technologies, political management.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Дослідження проблематики політичних технологій є доволі актуальним у сучасних змінах в Україні, які призвели до неефективності державного управління, що в свою чергу, зумовили кризові явища не лише у економічній та соціальній сфері, але й у політичній. На даний час політична система нашої держави знаходиться у стані затяжних перетворень, для якого характерним є порушення внутрішньої стабільності та протиріччя у суспільних процесах. Тому на сьогодні є доволі важливо дослідити політичні технології, що обумовлюється постійним їхнім розвитком та удосконаленням.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сутність та особливості розвитку політичного менеджменту та політичних технологій досліджували чимало науковців, серед яких варто відмітити Бойко О.Д. [6], Вировий С.І. [1], Горбатенко В.П. [6], Денисюк С.Г. [6], Зіновєв А.П. [2], Іванов В.Н. [10], Кочубей Л. [3], Морозов С.А. [2], Морозова Є.В. [2], Перевозник Л. [4], Погорєлий С.С. [8], Пушкарьова Г.В. [7], Радченко О.В. [8], Рейтерович І.В. [1], Ринковий Т. [9], Сьомін С.В. [5], Стоякін В. [11], Телешун С.О. [5], Титаренко О.Р. [5] та ін.

Формулювання мети дослідження. Мета дослідження – розглянути політичні технології як основу політичного менеджменту.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. На сьогоднішній день не існує єдиної думки стосовно трактування сутності політичного менеджменту. Необхідно зауважити, що теорія і практика політичного менеджменту в Україні пов'язана із проблемою розуміння менеджменту в цілому. Якщо бути лаконічним, то схематизовано історію політичного менеджменту в Україні, яку він пройшов за двадцять років незалежності, можна подати так:

- від повного небуття, коли навіть термін «менеджмент» не вживався, до вжитку його в розумінні менеджменту на виробництві;
- від виробничого менеджменту до соціального управління, що відповідає поняттю «менеджмент»;
- від соціального управління до основних його різновидів, зокрема й політичного, у різних його формах та на різних рівнях, з яких найбільш відомий державно-адміністративний (у цьому ж розумінні вживаються як ідентичні поняття: адміністративний, урядовий, політико-адміністративний, державний), котрий більшість дослідників вважають власне політичним [5, с. 97].

Політичний менеджмент, або політичне управління постають перед нами як важливий інституціональний механізм трансляції політичних традицій, накопичення і реалізації реального політичного досвіду, розвитку політичних інновацій в межах реалізації політичних інтересів різних соціальних інститутів, груп і окремих індивідів [3]. Дане трактування, з однієї сторони, визначає взаємозв'язки з політичним менеджментом та політичним управлінням, що визначає його дескриптивним. З іншої сторони, воно відображає головні ознаки політичного менеджменту, тобто потребує застосування конструктивного підходу.

В. О. Корнієнко, один із авторів «Прикладної політології», наголошує на тому, що «політичний менеджмент є одночасно як наукою, так і мистецтвом управління» [7, с.95], це система управління політичними процесами [7, с.96]. І далі дає таке тлумачення політичного менеджменту: «Політичний менеджмент – особливий вид управління в політиці, наука і мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення

рекомендацій для політичного керівництва, забезпечення їх реалізації в політичній практиці [7, с.96].

Таким чином, політичний менеджмент виступає своєрідним видом управління в політичній сфері, наукою та мистецтвом дослідження політичного розвитку, встановлення його результатів, надання пропозицій політичному керівництву, а також забезпечення їх виконання на практиці. Політичний менеджмент дозволяє вирішувати особливі завдання, які полягають у: зміцненні впливу державних чи політичних діячів; створенні сприятливого образу державних установ, політичних партій, громадських організацій; зростанні прихильності до певних політичних програм; організації політичних об'єднань та блоків; посиленні впливу на політичних суперників у процесі політичного конфлікту тощо.

Оскільки технології іманентні будь-якому виду політичної діяльності, вони пронизують увесь різноманітний світ політики. Політичні технології являють собою ту частину соціальних технологій, що використовується у сфері політичної інженерії; вони задіяні у здійсненні державної політики, у процесі державного управління, у боротьбі політичних партій у виборчому процесі, у процесах політичного реформування і різноманітних політичних комунікацій. Політичні технології реалізуються у процесі функціонування політичних режимів, у сфері міжнародних відносин, знаходять втілення у процесі взаємодії держави і громадянського суспільства, є формою інституціоналізації політичного лідерства та слугують інструментом лобювання. Крім того, політичні технології застосовуються політичними елітами, їх ефективність визначає результати боротьби за владу, створення політичних партій і об'єднань тощо. Політичні технології наповнюють політику «інструментальним» змістом [9, с. 311].

Термін «технологія» виник від давньогрецьких слів техно – мистецтво, майстерність і логос – наука, знання, закон. У словниках технологію трактують:

- 1) як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогось;
- 2) як науку про переробку і обробку матеріалів, способи виготовлення продукції та сукупність прийомів, застосовуваних у різних видах діяльності;
- 3) як сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення виробничих операцій тощо;
- 4) як «будь-який засіб перетворення вихідних матеріалів, нехай то будуть люди, інформація чи фізичні матеріали, для одержання бажаної продукції чи послуг» [4].

На думку Жиган Д.Ф., політичні технології – це явище політичного життя суспільства та поняття, зміст якого динамічно розвивається та розширюється. Тому чіткого та єдиного визначення серед науковців досі не існує. В широкому сенсі політичні технології це система способів (злагоджених або автономних), які ведуть до збільшення або збереження політичного впливу, влади тих, хто їх застосовує [2, с. 468].

Таким чином, в основу даного формулювання сутності дефініції «політичні технології» покладено діяльнісний аспект. Іншими словами, під політичними технологіями варто розуміти комплекс методів та системи дій, направлених на досягнення потрібного політичного ефекту.

Політичні технології мають важливе значення у процесі формування політичних процесів та інститутів, а також в політичній сфері суспільства. Політичні технології виступають феноменом суспільно-політичного життя в країні.

У суспільстві досить чітко сформувалася стійка думка стосовно того, що політичні менеджери не мають найпростіших уявлень про морально-етичні норми і йдуть на все задля

отримання необхідного (бажаного) результату, грошей, користуючись гаслом: «Мета виправдовує засоби». Пересічні громадяни нерідко заявляють, що політика – це брудна справа і що в політиків брудні руки [5, с. 111].

З цього приводу можна вважати, що:

- політика, як і будь-яка інша галузь людської діяльності, має свої позитивні і негативні сторони й не може бути ні чистіша, ні брудніша за будь-яку іншу сферу людської діяльності. Вона суспільству необхідна, якщо на думку певних опонентів – це бруд, то необхідно обирати не «брудних», а «чистих» політиків, рекомендувати достойних або йти самим і показувати власним прикладом проведення «чистої» політики;

- політичні менеджери об'єктивно зацікавлені в проведенні високоякісного менеджменту, у будь-якому напрямі на загальноцивілізаційних засадах моралі, адже якість проведення ними заходів прямо впливає на ефективність результату. Тому допустити й реально побачити маніпулятивні дії представників політичного менеджменту реально можна, але, все ж таки зрозуміло, що вони об'єктивно не зацікавлені в маніпуляціях і приниженні та втраті свого власного іміджу. А в разі необхідності, коли дійсно виникає потреба установити істину, то треба проводити контроль з допомогою правових засобів та незалежного громадського контролю [8, с. 14 – 16].

Проте, не зважаючи на позитивні сторони політичного менеджменту, чимало науковців звертають увагу на його проблеми.

Так, на думку Пушкарьової Г.В., можна виділити низку етичних проблем, викликаних до життя політичним менеджментом [8, с. 14 – 16]. Це, зокрема:

- вибір засобів досягнення поставленої мети;
- взаємодія політичних менеджерів з політиками та політичними організаціями, яких вони консультують;

- загальні умови та морально-етичні правила конкуренції на ринку політичних послуг;
- відповідність та збігання (незбігання) особистих і політичних та моральних принципів, ідеалів та орієнтацій політичного менеджера та політика й політичної сили, з якими співпрацює політичний менеджер;

- чіткі межі (на загальних правових засадах) допустимості (недопустимості) вторгнення політичних менеджерів і технологів у свідомість та підсвідомість людини різноманітними методами та механізмами впливу: вербальними, рекламними тощо;

- особиста (юридична та морально-етична) відповідальність політичного менеджера за зміст та можливі наслідки здійснення дій впливу застосованих засобів управлінської діяльності в процесі політичного менеджменту. Як свідчить досвід виборчої кампанії жовтня 2010 року, цю проблему відповідальності політичних менеджерів і технологів почали порушувати представники громадськості, електорату, неодноразово навчені негативним досвідом попередніх виборчих кампаній: обіцяють багато, але не просто не виконують передвиборчих обіцянок, а навіть не збираються взагалі цього робити: мовляв, то ж були вибори;

- політична й загальнолюдська моральна толерантність, стриманість та виваженість, обов'язковість, дотримання слова учасниками процесу політичного менеджменту, повага до політичних противників і ще більша повага до народу, який загалом і є головним об'єктом політичного впливу в процесі політичного менеджменту.

Отже, розглянувши теоретичні засади політичних технологій перейдемо до аналізу основних їх видів.

Політичні технології це багатогранне та динамічне явище, що можна частково підтвердити типологією, передумовами, функціями та аспектами політичних технологій. Існує кілька підходів до типологізації політичних технологій. Наприклад М. Головатий та деякі інші дослідники поділяють їх на демократичні та недемократичні, а також на базові та другорядні, де базові політичні технології стосуються точки зору, дії великих груп або й усього населення країни. Також типологізувати виборчі технології можна за: ступенем інноваційності (на традиційні та іноваційні), витратами (дорогі, дешеві), прогноз результатів (надійні, вірогідні, ризиковані), легальності засобів, морально-етичним критерієм (конвенціональні і девіантні), характером дії(стратегічні, тактичні, оперативні), рівнем ефективності тощо [2, с. 470].

Увага до політичних технологій завжди була присутня в українському політичному дискурсі. Ми часто чуємо такі ознаки, як "чорні", "білі" та "сірі", коли йдеться про технології під час виборів. Дослідник Василь Стоякін у своїй статті «Чорні», «білі» та «сірі» політичні технології» [11] висловлює думку, що «чорний PR»-технології створення негативного іміджу. Схожу точку зору висловив навіть відомий політолог Г.Сатаров. Однак відомо, що навіть у США 2/3 політичної реклами мають негативний характер. Новосибірський політтехнолог Ф.Григор'єв пише з цього приводу: «У нас, до речі, досі вважають компроматом будь-яку інформацію про кандидата, яка йому не подобається. Але ж це абсурд!» [11].

«Сіримі» дослідник вважає ті технології, які не передбачають прямого порушення закону, але вступають у суперечність з нормами суспільної моралі та прийнятими способами ведення політичної (особливо виборчої) кампанії. Наприклад присутність на виборах якогонебудь політика групи його противників з транспарантами, листівками та іншими матеріалами опозиційного до нього змісту. З одного боку, такого роду діяльність не є порушенням закону (якщо тільки матеріали не містять наклепу на адресу політика, а самі його противники не порушують громадського порядку), з другого – громадськість звичайно засуджує такі дії, вважаючи їх порушенням неписаних правил публічних відносин політиків [11].

«Білими» технологіями Василь Стоякін пропонує вважати ті, які входять у неофіційний «реєстр» «дозволених». Переважно це найпростіші та природні технології: розклеювання інформаційних листівок, зустрічі з виборцями і т.ін. [11].

З іншого боку, дезінформація входить до складу «чорних» технологій. А думку деяких авторів, такими технологіями є лише ті, які оплачені неофіційно. Проте, така думка не є властивою для демократичних держав. Дану проблему можна пояснити занадто великими витратами на PR та рекламу, а через вітчизняну систему оподаткування навіть «білі» заходи подекуди є надто дорогими.

Варто зауважити, що між вище згаданими видами технологій досі не встановлено конкретну межу. Крім цього, певні технології одночасно можуть бути як «чорними», так і «білими», що залежить від особливостей їх використання у кожній конкретній ситуації.

Перехід до публічної політики та управління відбувається разом з демократизацією відносин між інститутами та суб'єктами політики, і сучасна політична реальність, що виникає в процесі пострадянських трансформацій і еволюційного антропогенного руху, зумовлює необхідність пошуку сучасних технологій управління відповідно до "вимог часу". Традиційні для індустріального суспільства структури або ламаються без їх адекватної заміни, або не працюють через свою нерелевантність і, як наслідок, очевидно поглиблюється конфліктність політичних відносин у країні. У системі суспільних відносин політичний конфлікт поєднаний з боротьбою суб'єктів за ресурси, статус, владу тощо і може відбуватися між регіонами, трудовими колективами, політичними партіями, групами інтересів тощо. Зіткнення векторів

суспільного розвитку супроводжуються суперництвом у сфері інформації та технологіями управління конфліктами. Деякі конфлікти можуть бути розв'язані штучно і набуватимуть «технологічного характеру» [10, с. 225].

З метою досягнення високого рівня ефективності в процесі управління конфліктами, політичний суб'єкт має брати до уваги вплив основних як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, які позначаються на їхньому формуванні та протіканні. Зокрема, серед них можна виділити: рівень доступності політичної системи; ступінь єдності конфліктуючих груп і концентрації внутрішніх взаємовідносин їх членів; приєднання населення до розв'язання дискусійних питань; ступінь емоційності політичної поведінки конфліктуючих груп та їхня спроможність самообмежувати власні владні домагання тощо.

Пошук ефективних форм управління в умовах публічності політичного процесу є насущною потребою практики сучасних суспільств і безпосереднім чином пов'язаний з дослідженням політичного процесу, політичної ситуації та політичних подій. Ефективність управління безпосередньо пов'язана з наявністю об'єктивної інформації про об'єкт управління або впливу. Отримати сьогодні відповідну інформацію без відповідних технологій практично неможливо. Ще однією технологією, без якої в умовах публічної політики управління може стати безрезультатним, є політична аналітика, яка в даному контексті є технологією збирання, обробки та інтерпретації інформації, потрібної для прийняття рішення в умовах прозорості та публічності [1].

В той же час, пошук сучасних підходів до вирішення вище згаданих проблем залежить від необхідності подолання політичного кризового становища в процесі поглиблення негативних явищ у державному управлінні. На жаль, основною проблемою трансформаційних процесів в Україні є те, що нові завдання вирішуються переважно старими засобами, оскільки нові демократичні механізми в державних інституціях та суспільстві відсутні. Крім цього, головною структурною частиною демократичного суспільства, яке має на меті врегулювання інтересів різноманітних суспільних груп при підготовці та прийнятті рішень державними органами, виступає співпраця публічної політики з управлінням. В свою чергу, публічна політика передбачає залучення у процес ухвалення політичного рішення усіх зацікавлених сторін при розв'язанні конкретних проблем.

Публічна політика – це політика, яка розробляється і реалізується не тільки виключно органами державної влади (так званий «вертикальний вимір»), а й у «горизонтальному вимірі» політичного процесу. Вертикальна складова процесу здійснення публічної політики відображає її когерентність, ієрархічність та інструментальність. Горизонтальна складова доповнює вертикальну, акцентуючи увагу на зв'язках між акторами політики, які визначають набір можливих варіантів політики. Саме горизонтальна складова повинна радикально вплинути на визначення предмета політики та на впровадження політичних рішень. Присутність горизонтальної складової різних державних, недержавних та громадських інституцій з різних галузей економіки та суспільного життя, груп незалежних експертів, громадських і міжнародних організацій, представників бізнесових кіл, що конкуруватимуть за доступ до ресурсів, цільових груп політики тощо – дає змогу визначити такі цілі, засоби оцінювання та впровадження політики, що будуть відповідати суспільним потребам та національним інтересам [6].

Зміни в розробці та здійсненні державної політики повинні породити нову систему управління суспільним розвитком, яка прийматиме та притягатиме до процесу осіб, які

формують горизонтальний елемент. Крім цього, це можна вважати відмовою від прямого регулювання, яке є характерне для вітчизняного державного управління.

Наявність та стабільний розвиток горизонтального елемента дозволяє перетворити державну політику на публічну. Така політика формується спільними зусиллями та здійснюється шляхом врахування усіх законних суспільних інтересів через організацію суспільної комунікації і прямої співпраці влади і суспільства. Сформована таким чином політика вимагає і сучасного підходу для її здійснення і запровадження, що визначає пошук і застосування новітніх технологій управління.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в процесі даного дослідження можна дійти наступних висновків. Політичний менеджмент виступає своєрідним видом управління в політичній сфері, наукою та мистецтвом дослідження політичного розвитку, встановлення його результатів, надання пропозицій політичному керівництву, а також забезпечення їх виконання на практиці. Теорія і практика політичного менеджменту в Україні пов'язана із проблемою розуміння менеджменту в цілому. Нами встановлено, що під політичними технологіями варто розуміти комплекс методів та системи дій, направлених на досягнення потрібного політичного ефекту. Політичні технології мають важливе значення у процесі формування політичних процесів та інститутів, а також в політичній сфері суспільства. На даний час не зважаючи на постійний розвиток політичних технологій варто продовжувати вивчати дану проблематику, підготувати систему правового регулювання використання політичних технологій для вдосконалення законодавчої бази. Є актуальною потреба у вивченні особливостей, закономірностей та усіх аспектів політичних технологій в теорії і виявленні їх у практичній діяльності заздалегідь.

Список використаних джерел:

1. Вступ до політичної аналітики : навч. посіб. /авт. кол. : С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович, С. І. Вировий ; за заг. ред. С. О. Телешуна. - К. : Вид-во НАДУ, 2006. - С. 15-168
2. Жиган Д.Ф. Політичні технології: теоретико-методологічні засади дослідження політичних технологій / Д.Ф. Жиган // Держава і право. Юридичні і політичні науки. - 2014. - Вип. 64. - С. 466-474
3. Зиновьев А.П. Политический менеджмент : учеб. пособ. / А.П. Зиновьев, С.А. Морозов, Е. В. Морозова / под ред. А. П. Зиновьева и др. – М. : ИНФРА, 2009. – 236 с.
4. Кочубей Л. Категоріальне осмислення виборчих процесів / Лариса Кочубей // Політ. менеджмент. - 2009. - № 4 (37). - Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=29&c=448>
5. Перевозник Л. Політичний менеджмент: сутність та особливості розвитку в Україні в період формування громадянського суспільства / Л. Перевозник // Наукові записки. – 2012 – Випуск 15. – С. 96-112
6. Політична аналітика в системі публічного управління / авт. кол. : С. О. Телешун, С. В. Сьомін, О. Р. Титаренко та ін. ; за заг. ред. С. О. Телешуна. - К. : Вид-во НАДУ, 2008
7. Прикладна політологія [Текст] : навч. посіб. / за ред. В. П. Горбатенка ; О. Д. Бойко, В. П. Горбатенко, С. Г. Денисюк [та ін.]. - К. : Академія, 2008. - 472 с.
8. Пушкарева, Г. В. Политический менеджмент : учебник и практикум для академического бакалавриата / Г. В. Пушкарева. — М. : Издательство. Юрайт, 2014. — 365 с.
9. Радченко О.В., Погорелий С.С. Політичні технології взаємодії органів державної влади та суспільства / О. В. Радченко, С. С. Погорелий // Актуальні проблеми державного управління. - 2011. - № 1. - С. 309-317
10. Ринковий Т. Політичні технології як складова публічної політики та управління на сучасному етапі державотворення / Т. Ринковий // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. - 2009. - Вип. 4. - С. 221-230

11. Стоякін В. «Чорні», «білі» та «сірі» політичні технології. [Електронний ресурс] / В. Стоякін. – День. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/65235>

References:

1. Teleshun, S.O. Tytarenko, O.R. Rejterovych, I.V. Vyrovjy S.I. (2006), *Vstup do politychnoi analityky* [Introduction to political analytics], NADU, Kyiv, Ukraine
2. Horbatenko, V.P. Bojko, O.D. Horbatenko, V.P. Denysiuk S.H. (2008), *Prykladna politolohiia* [Applied Political Science], Akademiia, Kyiv, Ukraine
3. Teleshun, S.O. S'omin, S.V. Tytarenko O.R. (2008), *Politychna analityka v systemi publichnoho upravlinnia* [Political analytics in the system of public administration], NADU, Kyiv, Ukraine
4. Zhyhan, D.F. (2014), “Politychni tekhnolohii: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia politychnykh tekhnolohij”, *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, vol. 64, pp. 466-474
5. Zynov'ev, A.P. Morozov, S.A. Morozova, E.V. (2009), *Polytycheskyj menedzhment* [Political Management], YNFRA, Moscow, Russia
6. Kochubej, L. (2009), “Katehorial'ne osmyslennia vyborchykh protsesiv”, *Polit. Menedzhment*, [Online], vol. 4 (37), available at: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=29&c=448>
7. Perevozyk, L. (2012), “Politychnyj menedzhment: sutnist' ta osoblyvosti rozvytku v Ukraini v period formuvannia hromadians'koho suspil'stva”, *Naukovi zapysky*, vol. 15, pp.96-112
8. Pushkareva, H.V. (2014), *Polytycheskyj menedzhment* [Political Management], Yurajt, Moscow, Russia
9. Radchenko, O.V. Pohorielyj, S.S. (2011), “Politychni tekhnolohii vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlyady ta suspil'stva”, *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1, pp. 309-317
10. Rynkovyj, T. (2009), “Politychni tekhnolohii iak skladova publichnoi polityky ta upravlinnia na suchasnomu etapi derzhavotvorennia”, *Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, vol. 4, pp. 221-230
11. Stoiakin, V. (2001), ““Chorni”, “bili” ta “siri” politychni tekhnolohii”, *Den'*, [Online], available at: <http://www.day.kiev.ua/65235>

УДК 351.456

Семенець-Орлова Інна Андріївна

Доцент кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету

Семенец-Орлова Инна Андреевна

Доцент кафедры социологии и политологии Национального авиационного университета

Semenets-Orlova Inna Andriivna

Associate Professor, Department of Department of Sociology and Political Science, National Aviation University

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. Проаналізовано інституційний вплив держави на процес реалізації освітніх змін з метою попередження проблемних ситуацій у системі управління освітою, забезпечення синхронності перетворень на різних ланках складної системи соціальної сфери, якою є освітня галузь, мінімізації труднощів на шляху реалізації освітніх змін та збільшення їх корисної дії.

Розкрито процедурні аспекти освітніх змін, обґрунтований об'єктивний характер змін в освіті як галузі, що має безпековий вимір, а, відтак, цілепокладання розвитку системи освіти, виходячи з актуальних потреб суспільства. Охарактеризовано особливі ознаки, функціональні можливості освітніх змін, визначено їх типології у сучасних теоретичних інтерпретаціях. Розкрито зміст і специфіку освітніх змін як інструментальної підсистеми організаційного розвитку, обґрунтовано місце теорії освітніх змін в теоріях організації. Виокремлено універсальні методологічні схеми успішного впровадження запланованих освітніх змін. Розроблено практичні рекомендації щодо оптимізації організаційно-управлінських засад реформування освіти в сучасній Україні.

Ключові слова: державне управління, освітня зміна, освітня реформа, державне управління освітніми змінами, теорії управління освітніми змінами, моделі управління освітніми змінами.

ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT BASICS OF EDUCATION REFORM IN MODERN UKRAINE

Reasonably scientific bases of educational changes as objects of public management are characterized by tendentiousness of public management of educational changes on the basis of collective nature. Introductions of approach of broad involvement of the public to management of development of educational system by basic change of a paradigm of management of development of branch are defined. It is noted that educational changes can be directly object of public management of education as a component of public management if a vector of changes in education is determined defining at the state level and it is proclaimed in the relevant frame standard and legal document (the doctrine, the concept, strategy, etc.). Educational changes can be also introduced as a result of other social, economic innovations and develop at the level of educational institutions according to the logic of balance theories of development of the organizations (as reaction to exogenous impulses of influence).

It is noted that transformation of social institute of education demands cardinal changes in training of new generation of the managerial personnel with the high level of professionalism, culture, innovative creative thinking. Personal and professional qualities of public servants in education substantially define probability of the most educational change. In new concepts of management of changes public servants and officials of local government are defined as active agents of changes, are capable to initiate, provide with resources, to support processes of transformations at different stages. At the same time, influence of reforms in the conditions of a transition period of development on the development of the country substantially depends on quality of institutes in all system of public management.

Reform of public management, including in education, provides more and more public nature of dialogue on the state educational policy, an institutionalizing of public monitoring of a condition of education. The main task of the government at a stage of initiation of educational reform is to outline the accurate, clear and achievable strategic directions of changes, to make the most public conceptualization of each transformation, to build the coalitions of support, to motivate, attract society in process of changes, to provide with resources and qualitative training materials of all participants of changes.

Ideally, announcement of educational changes (depending on their scale and specifics of contents) has to happen in 2-5 years prior to their introduction. If there is no opportunity to provide this condition, it should be compensated by other administrative tools. It is found out, than more unstable is the design background of educational changes, especially accurately and economic

mechanisms of management of these changes have to be guaranteed defined, risks of unexpected reduction of certain expenses are minimized.

The main competence of the central executive authority of education at a stage of system educational changes is coordination of state and regional interests of updating of education.

Educational changes in modern western democracies equally concern organizational and administrative components of education, contents, methods and technologies of education, mechanisms of management of education. Timely updating of the legislative base of education is a condition and at the same time organic component of any educational reform. It defines importance of the advancing nature of process of development of effective standard providing branch of education in comparison with other components of educational transformations.

Features of regulatory influence of the state on process of introduction of educational changes on nation-wide, regional and the level of educational institution for the purpose of providing guarantees of realization of constitutional right of the person for education are revealed, it is carried out by means of the system of public management of education. Law of Ukraine "About Education" has shown to the storage understanding the legislator of the fact that respect for the right for education without support of development of education isn't possible. It proves existence of management of educational changes as separate direction in the system of the public management of education.

Keywords: public management, educational change, education reform, public management of educational changes, theories of management of educational changes, models of management of educational changes.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Зв'язок між економікою, політикою та освітою в сучасному світі не є прямолінійним. У статті, розміщеній у «Guardian» від 8 січня 1996 р. В. Хаттон відмічав: «Хоча цінність освіти і виховання не може бути піддана сумніву, нещодавні дослідження показують, що самі по собі вони не можуть дати багато. Потрібні заходи для того, щоб зменшити нерівність в доходах населення, підвищити рівень кваліфікації й зменшити безробіття. Важливо те, що сучасний світ переживає багато потрясінь, на які освіта може дати відповідь лише частково. Однієї освіти недостатньо, але, щоб зробити більше, потрібно йти далі політики «пирога з яблуками» і охорони материнства та зачепити інтереси сильних світу цього» [1, с. 52]. Звідси, фрейм якісної освіти в сучасному публічному дискурсі критично важливий, але, на думку британських теоретиків, навіть якщо запрацює досконала освітня система, державі залишиться ще дуже багато зробити для того, щоб отримати хороше суспільство і якісну демократію.

Таким чином, ініційовані зміни в сучасній Україні носять структурний (новий Закон України «Про освіту», створення опорних шкіл, Концепція «Нова українська школа») та змістовий (нові програми та державні стандарти, також Концепція «Нова українська школа») характер.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відомий експерт К. Робінсон цитує індійську дослідницю С. Мітру. Вона переконує, що інтелектуальна традиційна модель освіти закладає міцний фундамент, на якому можна нагромаджувати знання, що важливо для розв'язання новітніх проблем. Без надійної основи будь-яка спроба здобути нові знання провалиться. Проблеми ХХІ століття потрібно розв'язувати, враховуючи минулий досвід і знання – саме ті знання, які

дали нам змогу побудувати цей світ XXI століття [1, с. 242]. Дослідниця Дж. Бургунь наголошує на потребі свіжого погляду на управління змінами зараз, як ніколи [1, р. 396].

Формулювання цілей (мети) статті. Мета статті – проаналізувати організаційно-управлінські заходи реформування освіти в сучасній Україні та розробити рекомендації з їх вдосконалення.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Оновлене нормативно-правове забезпечення освітньої галузі, водночас, розширює рамки професійної свободи вчительства й, звідси, встановлює високі вимоги до професіоналізму педагогів. Зміну фокусу освітньої діяльності новаціями задекларовано в бік практики, інтерактивності та функціональності. Учитель тепер буде створювати освітні та навчальні програми відповідно до потреб учнів та локальних громад, облаштовуватиме відкрите навчальне середовище, враховуючи потенціал школи й залучаючи до освітнього процесу партнерів.

Однак, визначені в оновленому нормативному забезпеченні сфери освіти в Україні методики діяльнісного та проблемно-пошукового підходу вимагають відповідних нових умов освітнього процесу. ЗЗСО стає перед необхідністю переконструювати шкільне життя на демократичних засадах. Якщо учні набувають знань через пасивні форми навчання, то компетентностей – лише через пізнавальні форми (демонстрація, практика і тренування). Активний учень стає активним громадянином; школа, шкільне оточення та клас стають мікро-суспільством.

У 2018 р. Україна вперше візьме участь у порівняльному дослідженні «Програмі міжнародного оцінювання учнів PISA». Як стверджує П. Салберг, дослідження PISA від його заснування 2000 р. справило величезний вплив на світові освітні реформи та стало вагомим приводом для розвитку освіти в багатьох країнах світу [3, с. 97]. Тисячі делегацій відвідали найуспішніші у світі країни, щоб дізнатися «секрети» доброї освіти. Хоча значна частина фінських освітян вважає, що PISA оцінює лише вузьку частину спектра шкільного навчання, що веде до спрощеного бачення підходів до вдосконалення освіти.

Організація «Міжнародний форум майбутнього» визначила три форми порозуміння, які було названо сучасними трьома горизонтами змін: горизонт 1 – наявна система; горизонт 2 – процес переходу; горизонт 3 – нове становище, що має скластися в результаті [2, с. 224].

Стратегічна потреба сучасного суспільства, яке готується стати навчальним доквіллям для кожного, – це успішні освітні зміни сталого характеру. Аналізуючи конкретні ситуації впровадження освітніх змін на організаційному рівні шляхом анкетування їхніх найактивніших учасників у ролі експертів ми можемо зробити висновок лише про деякий рівень готовності організаційного доквілля освітньої системи України до масштабних змін. Адже наразі в українському суспільстві є значний запит на зміни й, водночас, з'являється певна зневіра в успішне закінчення уже розпочатих реформ. Реформа вищої школи, що розпочалася із прийняття ЗУ «Про вищу освіту», триває досі і виявляється не настільки успішною, як передбачалось. На нашу думку, причина низької інституційної спроможності вітчизняних ЗВО є не належна підготовленість як працівників вищої школи, яким доручено впроваджувати масштабні управлінські зміни в систему ВО (зокрема, щодо автономізації ЗВО), так і тих освітян, які у відповідь на вимоги інформаційного суспільства працюють задля безперервного професійного вдосконалення та забезпечення результативної інноваційної діяльності в освітньому процесі.

Наразі відповідальність за якість освіти великою мірою лежить на самих закладах, установах освіти, що мають стати спроможними успішно реалізовувати постійні зміни. Ми

виходимо з розуміння, що безперервність розвитку освіти в перехідному контексті з великою вірогідністю можлива через точкові зміни сталого характеру. Зважаючи на те, що освіта, як галузь культурної діяльності, досить консервативна та враховуючи не зовсім вдалі попередні спроби здійснити освітні реформи в Україні, можна пояснити стійкий супротив новаціям у вітчизняному контексті, що впливає з організаційної інерційності закладів освіти. Неготовність / небажання учасників до впровадження перетворень, на нашу думку, зумовлене нехтуванням потреби ретельного дотримання процедурних аспектів змін на найнижчому операційному рівні (особливо, в розрізі підготовчого етапу змін). Це, в результаті, зумовлює неуспішність або часткову успішність змін, спричинюючи для організації значні матеріальні та психологічні витрати.

Успішні освітні управлінці радять для початку процесу перетворень «виміряти температуру» у своїй освітній організації:

- з'ясувати, що люди думають про навчальну культуру;
- поставити серйозні питання, що спонукають до роздумів;
- розробити підходи до змін в організаційній культурі, які акцентуватимуться на сильних сторонах інституції;
- запровадити практичні методи, щоб засвідчити співробітникам, що керівництво дослухається до їхніх ідей і вважає їх цінними;
- забезпечити тривалий і постійний діалог (при чому, підтримка культури слухання і розповіді в колективі вкрай важлива);
- налагодити діалог із зовнішнім довкіллям організації.

На наше переконання, вагомою причиною низької успішності освітніх змін в Україні на рівні закладів, установ освіти є нехтування окремими універсальними інструментами послідовної підготовки та процедурами забезпечення належної управлінської підтримки освітніх перетворень. Зокрема, це недостатні ресурсний та консультативний супровід, вузькі інформаційно-роз'яснювальні кампанії, не висока релевантність змін цілям і культурі освітніх закладів, відсутність належного рівня партисипаторного управління та стимулювання активності учасників на найнижчому операційному рівні тощо.

З метою обґрунтування такої позиції, протягом лютого-червня 2016 р. нами було проведено експертне анкетування досвідчених та задіяних в інноваційній діяльності педагогів та управлінців у сфері освіти для аналізу їх практичного досвіду як активних учасників освітніх змін. Анкету було складено у вигляді запитань, відповіді на які могли б допомогти зрозуміти, наскільки реальна практика освітніх змін в Україні відповідає сучасним науково обґрунтованим рекомендаціям щодо організації процесу освітніх змін.

У ході дослідження було опитано 65 фахівців-експертів, які концептуально вивчають проблему освітніх змін у своїй професійній діяльності та брали участь у впровадженні освітніх змін різного типу, зокрема у ЗВО. Опитані експерти були обрані за критеріями їх активності в процесах обґрунтування сценаріїв освітніх змін (експертні публікації, наукові статті, участь у громадських слуханнях, експертизі нормативно-правових актів) та реалізації на практиці стратегічних/інкрементальних освітніх перетворень, зокрема у ЗВО. Опитані експерти виявились членами таких субспільнот, що становлять зацікавлені групи освітньої реформи: 34% – доценти ЗВО, 21% – (старші) викладачі, асистенти ЗВО, 9% – професори ЗВО, 15% – керівники структурних підрозділів ЗВО, 19% – державні службовці у сфері освіти, 2% – громадські активісти. Серед опитаних 14% обраних респондентів відзначили, що активно займаються науковим аналізом проблеми освітніх змін, але поки не брали безпосередньої

участі в освітніх змінах на практиці (надалі в анкетуванні їх було виключено з числа експертів). Іншим відібраним експертам, які активно займаються практичним впровадженням освітніх змін, було поставлено 40 запитань закритого та відкритого характеру. Анкета містила питання, у яких інтерв'юер міг обрати один або кілька варіантів відповіді.

Анкета була умовно поділена на кілька блоків. До визначених експертів ми звернулися з проханням проаналізувати їхній останній досвід освітніх змін. Отримані результати по кожному блоці анкети подаємо нижче.

Загальний блок. 65% опитаних експертів брали участь у реалізації змін у освітньому процесі, 35% – у реалізації освітніх змін, що стосуються організаційного розвитку установи (перетворення у системі підвищення кваліфікації та безперервної освіти працівників), 19% – у впровадженні управлінських перетворень в освіті. 62% опитаних брали участь у впровадженні освітніх змін у ролі учасника, 39% – ініціатора, 23% – керівника (8 експертів були одночасно у 2-х ролях, 6 – експертів – у 3-х ролях). Абсолютна більшість опитаних брали участь у змінах типу окремої невеликої новації, або кількох взаємопов'язаних новацій, і лише 11% долучалися до проведення масштабної системної зміни з новизною радикального характеру. У більшості випадків (58%) опитані інтерв'юери експериментували з аудиторією у кількості 50-200 студентів (слухачів), у 23 % випадках – це була аудиторія 500-1000 осіб. 7% інтерв'юерів працювали зі змінами, що мали вплив на аудиторію в 1 млн. і більше осіб, які навчаються. Останні 7% опитаних також брали участь у змінах, що охоплювала кількість учасників, властиву для рівня освітньої інституції (близько 1000 осіб), тому в ході анкетування ми звернулися до них з проханням проаналізувати власний досвід участі саме в освітніх змінах на рівні одиничної освітньої інституції. За характеристикою реалістичності цілей освітніх змін – 82% опитаних зазначили, що зміна включала невелику кількість досяжних цілей, 14% – велику кількість малодосяжних цілей, 4% респондентів оцінили ціль/цілі зміни «значною мірою недосяжними».

Процедурний блок. На запитання «Чи було чітке розуміння змісту, цілей зміни з боку учасників?»: 64% експертів відповіли – частково, 27% – так, 9% – складно відповісти. На питання «Чи було належним чином проконсультовано учасників перед початком зміни», 55% відповіли – певною мірою, 39% – так, 5% – ні. Наступне питання анкети стосувалося розробленості і вільного доступу для учасників детального графіку (плану) зміни. У 61% експертів план і вільний доступ до нього були, у 39% – не було.

Як виявилось, вітчизняних учасників змін не було забезпечено переконливими фактами доречності зміни та про те, що здійснене перетворення принесе вдосконалення системи або її елементів. Лише 43% опитаних зазначили, що такі дані їм були надані ініціаторами в повному обсязі, 41% – у частковому, а 16% – не були надані зовсім.

Звідси, можемо стверджувати, що належним управлінським та організаційним забезпеченням важливих аспектів попередньої аналітичної підготовки процесу змін у вітчизняних реаліях часто нехтують. Наприклад, 38% експертів зазначили, що в ході підготовки до впровадження і самого впровадження освітніх перетворень питання аналізу ризиків, що можуть супроводжувати процеси змін, не розглядалось взагалі, 34% – частково розглядалось. Ще 18% опитаних наголосили, що окремі ризики були лише названі, але не проаналізовані. 20% респондентів відзначили, що зміст запропонованого освітнього перетворення повністю співпадав зі стратегією розвитку закладу, 50% – частково співпадав, 25% – «подібного співставлення не проводилось», 5% – не співпадав.

Блок ресурсного забезпечення зміни. Абсолютна більшість респондентів (60%) оцінили ресурсне забезпечення зміни як «часткове», 16% зазначили, що «зміна ресурсами не була забезпечена взагалі» і 24% стверджували про повне забезпечення ресурсами усього процесу. Серед дефіцитних ресурсів найчастіше згадувалось – обладнання (48%), час (43%), кошти (39%), компетентні кадри (36%), лідерський потенціал у керівника та учасників (20%).

Відповіді інтерв'юерів також засвідчили невисокий рівень підтримки колег у процесі освітніх змін – 79% опитаних оцінили підтримку їхніх ініціатив колегами як «часткову», 5% – «повну», а у випадку 16% – респонденти «підтримку колег не відчули взагалі». Ступінь підтримки адміністрації був оцінений інакше – 68% респондентів зазначили, що підтримка була часткова, 25% – у повному обсязі, 4% респондентів – не було взагалі. На питання «Чи була зацікавленість в успішному впровадженні освітньої зміни у інших учасників зміни (студентів, співробітників ЗВО)?», 62% респондентів відповіли – «частково», 32% – «так» і 5% – «ні».

Невисокою є оцінка респондентами загального рівня володіння учасниками змін необхідними навичками для імплементації перетворень. 61% інтерв'юерів наголосили на недостатньому рівню володіння учасниками необхідними навичками, 23% зазначили – «складно відповісти», 5% стверджували про відсутність потрібних навичок, лише 11% опитаних стверджували про «достатній» рівень таких.

Інструментальний блок. Мотивами участі в змінах експерти обрали наступні: 55% – турбота про студентів, 32% – турбота про майбутнє освіти та суспільства, 20% – турбота про установу, заклад, імідж організації, 20% – внутрішня потреба творчості, 13% – «зміни як вимога для майбутнього професійного зростання», 7% – «намагання зменшити ресурсомісткість освіти в умовах кризи». 39% експертів стверджували, що на етапі впровадження зміни заохочувались відкриті дискусії, 32% – «дискусії заохочувались певною мірою», 23% – «дискусії не заохочувались взагалі». На запитання «Як під час зміни було сприйнято критику учасниками?», 71% експертів відповіли, що критику було взято до уваги, 16% – «проігноровано», 9% – «носії критики агресивно переконували», 3% – «ізолювали критиків від процесу», 2% – «критиків було звільнено», 2% – «не було критики».

Відповіді на питання для аналізу поставленого управлінського акценту в кожному випадку зміни засвідчили виняткову позитивну (для перетворень на рівні інституції) тенденцію децентралізації та спільної відповідальності за результат. Відповіді експертів розділися так: основним принципом управління змінами був названий принцип делегування повноважень для 30% опитаних, колективне прийняття рішень і командна робота – для 21%, навчання в команді – для 21%, сильний владний центр – для 20%. Однак 14% респондентів зазначили, що «все було пущено на самотік». На запитання «Чи виникали неформальні групи колег, що демонстративно виявляли супротив (опір) зміні?», 52% респондентів відповіли – «ні», 14% – «так», водночас 45% опитаних уточнювали, що «найчастіше багатьом колегам було просто байдуже». 52% респондентів, які стикалися із ситуаціями опору в процесі впровадження зміни зазначали, що він виникав на етапі безпосереднього впровадження зміни, 20% – «формування концепції», 14% – обговорення плану впровадження. 66% опитаних експертів зазначили, що в процесі зміни «іноді мали місце конфлікти», 29% – «конфліктів не було», 3% – «конфлікти відбувалися регулярно», 2% – «конфлікти були одноразово». 66% експертів зазначили, що до учасників змін, які виявляли супротив зміні, застосовувались примус і методи тиску. Серед основних причин, що перешкоджали впровадженню зміни експерти назвали: 41% – байдужість з боку колег, 39% – дефіцит ресурсів, 30% –

незацікавленість з боку різних груп учасників змін (студентів, співробітників), 21% – відсутність підтримки з боку адміністраторів, 11% – некомпетентність виконавців.

Блок аналізу результатів (рефлексія) освітньої зміни. Аналізуючи кінцевий результат впровадженної освітньої зміни, 73% експерти оцінили перетворення як «частково успішне», 6% – «неуспішне» і лише 21% – «успішне та оформлене в постійну практику». Ми попросили експертів охарактеризувати форму впливу результатів зміни на їхню професійну діяльність. У випадку 43% перетворень кінцевий результат освітньої зміни було позитивно відзначено студентами (співробітниками) як об'єктом зміни, у 27% – високо оцінено колегами, у 27% – успішно презентовано на конференції або надруковано статтю, у 20% – використано в розробці нормативно-правових актів у сфері освіти. Однак лише 14% експертів зазначили, що їхня ініціативна участь у процесах змін були відзначені з боку адміністрації через кар'єрний ріст, премії тощо. 5% експертів відзначили, що зміна не отримала жодного визнання, 3% – результати перетворення відзначено за кордоном, ще 4% опитаних в результаті успішного перетворення отримали міжнародний грант.

45% експертів зазначили, що негативних наслідків для себе від процесу зміни не відчули, 38% – «зміна спричинила стрес і втому», 13% – «відволікала від основної роботи», 13% – «супроводжувалась тривалою невизначеністю, іноді апатією», 5% – «негативно вплинула на професійний статус-кво», 4% експертів – «негативно позначилася на особистому житті». На прохання дати критичну оцінку перспективному сценарію розвитку зміни, якщо ініціатор перетворень припинить свою діяльність в закладі й не впливатиме на сталий характер зміни, 29% респондентів стверджували, що «зміна все одно працюватиме без підтримки ініціатора», 14% – «не працюватиме», 25% – «будуть дієві окремі елементи зміни», а для 32% респондентів виявилось складно відповісти на це питання. На запитання «Чи у тих же самих умовах Ви б взяли участь у зміні за тими ж правилами і з тими ж ресурсами?», 52% відповіли «так», 39% – «не знаю», 9% – «ні». Це свідчать про значний ентузіазм у впровадженні нового серед освітян та державних службовців у сфері освіти в Україні, ресурс якого наразі не використовується повною мірою.

Інформативно-аналітичний блок. 38% експертів зазначили, що в їхніх організаціях є співробітники, які відповідають за управління змінами, 34% – «таких співробітників немає», 27% – не володіють такою інформацією і 2% – «такі співробітники були раніше». 45% експертів відзначили, що в організаційній культурі організації «частково заохочується інноваційність та ініціативи змін», 18% – «заохочується у всіх аспектах», 16% – «це залежить від керівництва», 11% – «не заохочується». Причому 43% експертів наразі беруть участь у впровадженні освітніх змін, 34% – не беруть участь, 23% – займаються науковим обґрунтуванням даної проблеми.

Анкета передбачала оцінку експертами динаміки свого ставлення до проблеми впровадження освітніх змін в Україні. 45% експертів зазначили, що в їхніх організаціях з'явився скепсис, зневіри в можливостях змін, 30% наголошували, що за останні 2 роки активізувалися конструктивні дискусії на тему змін, 13% респондентів зазначили про зростання наукового інтересу до даної проблеми, 9% – про ріст активності зробити щось нове своїми силами, 7 – про натхненне сприйняття перспективи успішних змін. 13% респондентів відповіли, що в їхніх професійних колективах ставлення до освітніх змін не змінилося ніяк.

На запитання «Чи берете Ви участь у формуванні державних концепцій освітніх змін, розробці чи обговоренні освітніх законів, стратегій?», 36% експертів відповіли – «так, час від часу», 30% – «ні», 20% – «долучаються у дистанційному форматі, через громадські

обговорення», 14% – «так, постійно». Такі відповіді освітян можуть свідчити про певний рівень їхньої недовіри до органів державного управління освітою в Україні. Причому 55% експертів не брали участь у схожих анкетуваннях, 45% – брали. Останні дані ілюструють вузькість досліджень освітніх змін у сучасній Україні.

Блок оцінки експертами державного управління освітніми змінами в Україні. 87% експертів зазначили, що повністю ознайомлені з ініціативами МОН України, місцевих органів влади в питанні освітніх змін, 11% – що наразі не мають достатньо часу для цього. 88% експертів зазначили, що діяльність органів управління освітою України щодо впровадження освітніх змін є недостатньо ефективною, 7% – ефективною, особливо на ланці вищої освіти, 5% – повністю неефективною. 75% експертів «відчувають позитивні результати впроваджених за останні 2-3 роки освітніх змін лише в певних напрямках», 16% – «не відчувають зовсім», 9% зазначили про повністю позитивну динаміку у реформуванні освіти.

Результати опитування засвідчили низькі показники успішності освітніх змін на рівні інституції та низьку якість підготовки до впровадження змін співробітників освітнього закладу – лише у 21% випадках освітні зміни були впроваджені успішно. У результаті анкетування ми отримали емпіричне підтвердження неналежної управлінської підтримки процесу освітніх змін, обґрунтованих у зарубіжній літературі – через недотримання окремих процедур, недостатнє використання потрібних інструментів, недостатнє ресурсне забезпечення тощо. Проте результати анкетування засвідчили правильність поставленого управлінського акценту у переважній більшості освітніх змін (делегування повноважень, командна робота, адже надмірний контроль руйнує внутрішні процеси, пов'язані із прийняттям інновацій). Однак, лише 18% експертів зазначили, що в організаційній культурі їхнього закладу заохочується інноваційність повною мірою, що в ідеалі має бути прямим наслідком децентралізації управління закладом освіти. Отримані результати свідчать про *малі перспективи освітніх змін сталого характеру у освітньому закладі в умовах, коли прогресивні ініціативи педагогів не є цінністю для організації, елементом її внутрішньої культури*. Особливо у випадку реалізованих «зверху вниз» ініціатив, інноваційність конфліктуватиме із культурними установками, що захищатимуть статус-кво. Таку позицію підтвердять наступні дані – лише 20% респондентів зазначили, що зміст зміни співпадає зі стратегією розвитку їхнього закладу освіти. Наголосимо на вихідній позиції західних вчених – діалогічність у впровадженні нового, внутрішній клімат, що стимулює до участі у змінах, чіткий сигнал з боку керівника щодо забезпечення інноваційної діяльності суттєво сприяють зростанню внутрішньої мотивації учасників змін до використання нових творчих підходів у професійній діяльності [11, р. 1020] та їх сталому характеру.

Силове поле підтримки змін залежить від чіткості та однозначності розуміння змісту перетворень їх учасниками. Тому учасники мають бути належно проконсультовані перед початком перетворень. За результатами нашого анкетування лише у 27% випадках освітніх змін учасники мали чітке розуміння змісту та цілей перетворень, що свідчить про неналежну роз'яснювальну роботу.

Процес змін розпочинається із наявності переконливо обґрунтованої підстави для зміни, чіткого уявлення «що змінити» і «як змінити». Закономірним також може бути очікування сильної опозиції змінам. Велике значення для переконання співробітників з критичною точкою зору має наявність емпіричних даних про вихідний стан закладу. Плани впровадження зміни мають бути реальними із чітко вказаними реальними часовими рамками (продумані дедлайни уможливають досяжність результатів на кожному етапі). Критично

необхідним є акцент на нарощенні потенціалу співробітників через безперервне навчання за рахунок інновацій та ефективного використання наукових досліджень. До початку зміни учасникам слід забезпечити можливість підвищити свою фахову компетентність з проблемних питань. Тому, впроваджуючи зміни як сучасний підхід до управління освітньою організацією, потрібно передбачити створення в структурі закладу підрозділу, що займатиметься консультативним супроводом освітніх змін та відповідатиме за безперервну освіту співробітників. Наше дослідження засвідчило, що лише в 11% випадках освітніх змін учасники повністю володіли всіма необхідними навичками для впровадження нового. Це свідчить про суттєве нехтування належною підготовкою учасників до змін у вітчизняних ЗВО, можливо, через причину економії коштів.

Як свідчить практика освітніх змін, найпоширеніша помилка освітніх управлінців – сприймали модель зміни без детального аналізу, чи виявиться вона зручною для педагогів [10, р. 66]. Успішні зміни пов'язані з принципами побудови команди, збільшенням конструкцій спільної роботи з усіма зацікавленими сторонами, відкритим лідерством, що заохочує співробітників до постійного самостійного розвитку, філософією турботи з боку вищого керівництва до кожного споживача послуги (з індивідуальним дотиком), учасницьким управлінням та якісним трудовим життям. На думку Д. Левайна та Е. Купера, процес управління змінами помилково не розпочинають із внутрішньоорганізаційного контексту конкретного закладу, установи освіти. Такий підхід має властивість не зважати на внутрішнє довкілля самої організації, тому, вірогідно, виникають непередбачувані для ініціаторів змін проблеми [13]. Як стверджував М. Фуллан, правильні рішення приходять через спільне вироблення смислів усіма учасниками. Дозволяючи співробітникам брати участь в розробці нових методів і темпів роботи, управлінці сприяють зміцненню сил колективу загалом, підвищенню довіри працівників у себе. Теоретик Б. Левін, наприклад, виділяє три причини, чому зміну не можна впровадити: 1) зміна помилкова; 2) у ході впровадження приділено неналежну увагу до легітимації зміни в суспільстві (колективі закладу); 3) немає точності та відданості учасників реалізації перетворення. На думку Б. Левіна, стійке зростання і покращення в освітніх закладах можливе за умови охоплення всіх зацікавлених сторін для зрощення громадської підтримки та довіри [9].

Як засвідчили результати анкетування, серед основних причин, що перешкоджали впровадженню змін, більшість експертів назвали – байдужість з боку колег. Звісно, що для впровадження змін, учасники мають бути добре вмотивованими. Як свідчать дослідження, працівники публічного сектору високо вмотивовані через внутрішні чинники [13], засновані на репутаційному капіталі та вертикальній мобільності [4] Але деякі вчені стверджують про потребу посилення цих стимулів додатковими зовнішніми нагородами [7]. У нашому випадку лише 14% опитаних експертів зазначили, що їхня активна участь у процесах змін були відзначені з боку адміністрації, зокрема через кар'єрний ріст, премії, ріст зарплати. Емпірично встановлено, що фінансові стимули в цілому позитивно корелюються з інноваціями, бо такі сприяють індивідам у ясному та послідовному розумінні критеріїв, за яким вимірюється і винагороджується висока продуктивність праці [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Синергія освітньої реформи та реформи з децентралізації влади дозволить вирішити сучасні завдання реформування системи державного управління освітою на принципах демократії, посилення місцевого самоврядування та співпраці шкіл з громадами. Позитивно, що за останні роки на національному рівні посилюється політичний діалог з питань децентралізації, держава суттєво

заохочує та підтримує процеси широких консультацій при розробці реформ аби забезпечити врахування позицій та інтересів усіх зацікавлених сторін з усіх регіонів України. Це сприяє витворенню широкого консенсусу. Систематична практика консультацій з громадськістю стала дієвим інструментом для подолання супротиву і конфліктних ситуацій.

Напрямами відбору інновацій в системі державного управління освітніми змінами є: селективний (передбачає орієнтацію на розвиток у пріоритетних напрямках, визначених зовнішньою інноваційною та промисловою політикою держави і регіону) та індикативний (як сукупність змін відповідно до встановлених суспільством громадянсько-суспільних індикаторів (легітимних в суспільстві норм)).

Завдяки мікрополітичним чинникам політичні рішення щодо розвитку освіти трансформуються у відповідності до місцевих особливостей. Щоб прагнення до збереження регіональною освітньою системою статус-кво не мало глибоких деструктивних впливів у імплементаційному процесі змін, важливим є підготовчий та експериментальний етапи освітніх перетворень. Успішна освітня реформа у національному масштабі потребує: тривалого підготовчого етапу (період від 3 до 5 років, що включає інформаційно-роз'яснювальну кампанію, створення інфраструктури для формування нових компетентностей в учасників змін, легітимацію в суспільстві нових смислів та ін.); повного ресурсного забезпечення (матеріально-технічного, часового, кадрами-інноваторами в регіонах); розробки і прийняття несуперечливих нормативно-правових актів для врегулювання нових відносин в галузі; підготовки керівних кадрів та освітніх управлінців у відповідності із новаціями у функціонуванні галузі; створення регіональних інноваційних комплексів для забезпечення сталого характеру реформи, а також дисемінації кращого досвіду; надання оперативної консультативної допомоги учасникам зміни та проведення необхідної систематичної роз'яснювальної роботи із усіма зацікавленими особами.

За результатами проведеного анкетування, на найнижчому операційному рівні ініціатори та керівники змін нехтують багатьма необхідними процедурами підготовки процесу зміни та не використовують низку інструментів ефективного впровадження освітніх перетворень, обґрунтованих в сучасній теорії організації. Це, в свою чергу, негативно впливає на готовність всієї освітньої системи до впровадження проголошеної у 2014 р. політики системних змін. Виходячи з того, як будуть підтримані ініціативи освітніх новаторів на рівні окремого закладу сьогодні можна робити прогноз про формування готовності учасників змін долучитися до стратегічних перетворень у загальнонаціональному вимірі завтра.

Для успішності точкових змін в освіті, що забезпечують прогрес сталого характеру в галузі, на рівні окремих закладів, установ освіти важливим буде дотримання таких умов: необхідність наукового та консультативного супроводу процесу змін, поступовість впровадження і систематичний моніторинг результатів, забезпечення потрібними інформаційними потоками, створення сприятливого соціально-адаптаційного фону, визначення балансів повноважень і відповідальності адміністративних і громадських органів управління закладами освіти, уникнення проєктів змін, не забезпечених необхідними ресурсами (матеріальними, часовими, політичними, дефіцит критичної кількості підготовлених педагогів-інноваторів) на період вирішення питання їх стабільного ресурсного забезпечення, що можливо через злагоджену систему державного управління освітою.

Список використаних джерел:

1. Барбер М. Обучающая игра: аргументы в пользу революции в образовании / М. Барбер. — М.: Просвещение, 2007. — 347 с.
2. Робінсон К. Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту / К. Робінсон, Л. Ароніка / Пер. з англ. Г. Лелів. — Львів: Літопис, 2016. — 258 с.
3. Салберг П. Фінські уроки 2.0 : Чого може навчитися світ з освітніх змін у Фінляндії / П. Салберг ; пер. з англ. А. Шиян. — Харків: Вид-во «Ранок», 2017. — 240 с.
4. Blase, J., & Björk, L. (2010). The Micropolitics of Educational Change and Reform: Cracking Open the Black Box. In A. Hargreaves, A. Lieberman, M. Fullan, & D. Hopkins (Eds.), *Second International Handbook of Educational Change* (pp. 237-58). London, New York: Springer <http://dx.doi.org/10.1007/978-90-481-2660-6>.
5. Bourgon, J. (2008). The Future of Public Service: A Search for a New Balance. *Australian Journal of Public Administration*, 67(4), 390-404. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8500.2008.00597.x>.
6. Burnes, B. (2015). Understanding Resistance to Change – Building on Coch and French. *Journal of Change Management*, 15(2), 92-116. <http://dx.doi.org/10.1080/14697017.2014.969755>.
7. Bysted, R., & Jespersen, K. (2013). Exploring managerial mechanisms that influence innovative work behavior: Comparing private and public employees. *Public Management Review*, 16(2), 217-41. <http://dx.doi.org/10.1080/14719037.2013.806576>
8. Bysted, R., & Jespersen, K. (2013). Exploring managerial mechanisms that influence innovative work behavior: Comparing private and public employees. *Public Management Review*, 16(2), 217-41. <http://dx.doi.org/10.1080/14719037.2013.806576>. — P. 241.
9. Education Change Management. Advice on effective education change management. PPTA Toolkit. — New Zeland Post Primary Teachers' Association, 2012. — P. 3.
10. Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change* (4th ed.). London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group. — P. 66.
11. Jacobsen, C. B, & Andersen, L. B. (2014). Performance Management in the Public Sector: Does It Decrease or Increase Innovation and Performance? *International Journal of Public Administration*, 37(14), 1011-23. <http://dx.doi.org/10.1080/01900692.2014.928317>. — P. 1020.
12. Jacobsen, C. B, & Andersen, L. B. (2014). Performance Management in the Public Sector: Does It Decrease or Increase Innovation and Performance? *International Journal of Public Administration*, 37(14), 1011-23. <http://dx.doi.org/10.1080/01900692.2014.928317>. — P. 1020.
13. Levine, D. U., & Cooper, E. J. (1991). The Change Process and Its Implications in Teaching Thinking. In L. Idol & B. F. Jones (Eds.), *Educational Values and Cognitive Instruction: Implications for Reform* (pp. 387-410). New York: Lawrence Erlbaum.
14. Levine, D. U., & Cooper, E. J. (1991). The Change Process and Its Implications in Teaching Thinking. In L. Idol & B. F. Jones (Eds.), *Educational Values and Cognitive Instruction: Implications for Reform* (pp. 387–410). New York: Lawrence Erlbaum.
15. Zaltman, G., & Duncan, R. (1977). *Strategies for planned change*. New York: Wiley.

References:

1. Barber, M. (2007). *Obuchayushchaya yhra: arhumenty v pol'zu revolyutsyy v obrazovanyu* [The Learning Game: Arguments for an Education Revolution]. Prosveshchene, Moskva (in Russian).

2. Robinson, K. (2016) *Shkola majbutn`ogo. Revolyuciya u vashij shkoli, shho nazavzhdy` zminy`t` osvitu* [School of future. The revolution in your school is to change your education foreve]. Litopy`s, Lviv (in Ukrainian).
3. Salberg, P. (2017) *Fins`ki uroky` 2.0 : Chogo mozhe navchy`ty`sya svit z osvitnix zmin u Finlyandiyi* [Finnish lessons 2.0. What can the world learn from the educational changes in Finland]. Ranok, Kharkiv.
4. Blase, J., & Björk, L. (2010). The Micropolitics of Educational Change and Reform: Cracking Open the Black Box. In A. Hargreaves, A. Lieberman, M. Fullan, & D. Hopkins (Eds.), *Second International Handbook of Educational Change* (pp. 237-58). London, New York: Springer <http://dx.doi.org/10.1007/978-90-481-2660-6>.
5. Bourgon, J. (2008). The Future of Public Service: A Search for a New Balance. *Australian Journal of Public Administration*, 67(4), 390-404. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8500.2008.00597.x>.
6. Burnes, B. (2015). Understanding Resistance to Change – Building on Coch and French. *Journal of Change Management*, 15(2), 92-116. <http://dx.doi.org/10.1080/14697017.2014.969755>.
7. Bysted, R., & Jespersen, K. (2013). Exploring managerial mechanisms that influence innovative work behavior: Comparing private and public employees. *Public Management Review*, 16(2), 217-41. <http://dx.doi.org/10.1080/14719037.2013.806576/>
8. Bysted, R., & Jespersen, K. (2013). Exploring managerial mechanisms that influence innovative work behavior: Comparing private and public employees. *Public Management Review*, 16(2), 217-41. <http://dx.doi.org/10.1080/14719037.2013.806576>. — P. 241.
9. Education Change Management. Advice on effective education change management. PPTA Toolkit. — New Zeland Post Primary Teachers' Association, 2012. — P. 3.
10. Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change* (4th ed.). London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group. — P. 66.
11. Jacobsen, C. B., & Andersen, L. B. (2014). Performance Management in the Public Sector: Does It Decrease or Increase Innovation and Performance? *International Journal of Public Administration*, 37(14), 1011-23. <http://dx.doi.org/10.1080/01900692.2014.928317>. — P. 1020.
12. Jacobsen, C. B., & Andersen, L. B. (2014). Performance Management in the Public Sector: Does It Decrease or Increase Innovation and Performance? *International Journal of Public Administration*, 37(14), 1011-23. <http://dx.doi.org/10.1080/01900692.2014.928317>. — P. 1020.
13. Levine, D. U., & Cooper, E. J. (1991). The Change Process and Its Implications in Teaching Thinking. In L. Idol & B. F. Jones (Eds.), *Educational Values and Cognitive Instruction: Implications for Reform* (pp. 387-410). New York: Lawrence Erlbaum.
14. Levine, D. U., & Cooper, E. J. (1991). The Change Process and Its Implications in Teaching Thinking. In L. Idol & B. F. Jones (Eds.), *Educational Values and Cognitive Instruction: Implications for Reform* (pp. 387–410). New York: Lawrence Erlbaum.
15. Zaltman, G., & Duncan, R. (1977). *Strategies for planned change*. New York: Wiley.

УДК 32.1:323.212:001.361:351.862.22

Чупрій Леонід Васильович
доктор політичних наук, професор кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету

Чуприй Леонид Васильевич
доктор политических наук,
профессор кафедры социологии и политологии
Национального авиационного университета

Chupriy Leonid Vasiliovich
Doctor of Political Sciences, Professor of the Department of Sociology and
Political Science of the National Aviation University

ОПТИМІЗАЦІЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація: В статті аналізуються безпекові аспекти вітчизняної гуманітарної політики в умовах сучасних викликів. Досліджується європейський досвід в гуманітарній сфері, використання якого сприятиме оптимізації державного управління в сфері освіти, релігії, культури, збереження та популяризації історико-культурної спадщини. Висвітлюється ключова роль національної культури в контексті формування загальноукраїнської ідентичності. Акцентується увага на важливості захисту інформаційного простору України. Досліджується проблема формування єдиної української Автокефальної православної церкви.

Ключові слова: гуманітарна безпека, гуманітарна політика, національна культура, історична пам'ять, інформаційний простір, державно-конфесійні відносини.

OPTIMIZATION OF HUMANITARIAN POLICY IN THE CONTEXT OF PROVIDING NATIONAL SECURITY OF THE UKRAINIAN STATE

Problem setting. In the modern scientific discourse, the humanitarian aspects of security are defined as the problems of preserving the human person in the time of the destruction of traditional cultural norms and values, and at the same time, an important condition for the preservation of the identity of the people in conditions of external threats.

Therefore, in today's conditions, countering the negative humanitarian and informational influences on the part of the Russian Federation, it is necessary to form an effective state policy in the humanitarian sphere that should promote the consolidation of the Ukrainian nation, preservation and enhancement of the identity of the national culture under the conditions of external pressure, the formation of an effective ethno-national policy, the modernization of educational and the scientific sphere, harmonization of state-church relations, etc.

Recent research and publications analysis. This problem was studied by a number of domestic researchers. In the area of the formation and implementation of domestic humanitarian policy aimed at the development of culture and support of cultural industries, a number of researchers dealing with this issue should be mentioned, in particular V. Bebik, V. Bakalchuk, S. Bezklubenko, G. Bilanich, T. Belofastova, O. Gritsenko, L. Zelenska, O. Kokhan, N. Kuchina, I. Mashchenko, M. Obushny, N. Palagesha, M. Rusin, O. Semashko, L. Skoryk, M. Stepiko, M. Striha, Y. Usenko, G. Chmil, V. Tsvych, S. Yanishevsky and others.

The paper objective. The National Security Strategy of Ukraine clearly states that the strategic priorities of the national security policy are the achievement of national unity and consolidation of society by overcoming both objective and artificial contradictions of socio-cultural, confessional, ethnic, linguistic, interregional and regional character, based on unconditional observance of

constitutional guarantees rights and freedoms of man and citizen. Realizing the main directions of the security policy of the state in the humanitarian sphere, we must focus on positive developments of foreign countries, in particular European ones. So today, the European educational space is being actively formed. Ukraine should use the best achievements of European education in order to train highly skilled personnel and increase the intellectual potential of the Ukrainian state, increasing its competitiveness.

One of the directions of realization of the humanitarian policy of the state is the study of the state of preservation and popularization of the historical and cultural heritage. Our state is one of the leading European countries in the number of objects of historical and cultural heritage (about 140,000 - it is almost 2.5 times more than in Poland). Unfortunately, this powerful cultural potential is not being used to the full, due to the presence of a number of significant problems in this field. At present, a rather low level of state management in the field of the protection and preservation of cultural objects, in promoting the cultural and recreational brand of the national heritage should be noted. The reason for this is the inertia of administrative management, the lack of relevant information and intellectual technologies and, to a large extent, the lack of adequate financing for the industry.

An important factor in consolidating Ukrainian society is the formation of the historical memory of the Ukrainian nation. The state policy of memory should be focused on preserving political stability, non-conflict of social relations. Taking into account that the process of reconciliation of national memory in Ukraine is still far from complete, and the historical past permanently acts as a factor of social tension, the urgent need is to find integrated ideas and strategies, to thoroughly predict the social reaction on them, to prevent the emergence of new lines of "split" and confrontation.

Conclusions of the research. To summarize, in today's conditions, in order to counteract negative informational and humanitarian influences, special attention should be paid to the formation of an effective humanitarian policy of the state, which should contribute to the preservation and enhancement of the identity of the national culture, the formation of an effective ethno-national policy, the modernization of the educational and scientific sphere, the harmonization of state-church relations, etc. We pay special attention to the national culture, which we regard first and foremost as a system of values that underlie the development of society.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасному науковому дискурсі гуманітарні аспекти безпеки визначаються як проблеми збереження людської особистості за руйнації традиційних культурних норм і цінностей і водночас важлива умова збереження самобутності народу.

Саме певний набір світоглядно-ціннісних орієнтацій є соціокультурною основою сфери забезпечення безпеки суспільства і лежить в основі формування загальнонаціональної ідентичності, як одного з основних консолідуючих та інтегруючих суспільство чинників. Ключовим чинником, який забезпечує формування національної ідентичності є культура. В. Липинський в даному контексті відзначав, що обов'язковою і важливою передумовою націотворення є культурна спільність. Дослідник говорив: «Без культури нема нації, без традиції нема культури. Без об'єднуючої спільної традиції і спільної культури не може існувати група людей, біля якої має об'єднатися і зорганізуватися нація». Саме із і культурної традиції повинна випливати «політична лінія суспільної групи, що зорганізовується в націю» [1, с. 394].

Кожна етнічна культура має в своїй структурі культурну традицію, яка і є унікальним механізмом самовідтворення і самозбереження сакральних змістів її «центральної зони» - ядра

даної культури [2, с.14]. Щоб асимілювати поневолені народи всі імперії прагнули якщо не знищити, то бодай знівелювати, спрimitивізувати їхні етнічні культури, замінити своєю власною культурою. Українська культура постійно зазнавала асиміляційного впливу з боку сусідніх держав: Австро-Угорщини, Польщі, Російської імперії. Зокрема остання й сьогодні активно проводить експансіоністську політику, пропагуючи і насаджуючи ідеї «руського міру». Недалекоглядна і безсистемна політика попередньої української влади в гуманітарній, етнонаціональній та інформаційній сфері, а іноді й пряме потурання з боку деяких можновладців щодо поширення цих ідей, призвела до того, що ці шовіністичні ідеї закріпилися в масовій свідомості населення південних і східних регіонів і дозволили здійснити злочинну експансію Криму і поширювати сепаратистські настрої на Сході країни при певній підтримці місцевого населення, яке прагнуло об'єднатися з «великою Росією». Українська культура в цих регіонах належним чином чином не підтримувалася і не популяризувалася, переважав пострадянських проросійський історичний наратив. Якщо на Заході і Центрі України радянська топоніміка втратила свої позиції, особливо процес руйнування пам'яток тоталітарному минулому прискорився в період Євромайдану, то в деяких районах Сходу і Півдня країни залишається майже недоторканою. Тисячі назв населених пунктів, вулиць, майданів продовжують щоденно проектуватися на історичну пам'ять, капіталізуючи в ній рудименти тоталітаризму.

Відтак в сучасних умовах для протидії негативним гуманітарним та інформаційним впливам з боку Російської Федерації, потрібно сформувавши ефективну політику національної безпеки в гуманітарній сфері, що повинна сприяти консолідації української нації, збереженню та примноженню самобутності національної культури в умовах зовнішнього тиску, формуванню ефективної етнонаціональної політики, модернізації освітньої та наукової сфери, гармонізації державно-церковних відносин тощо.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дана проблематика вивчалася цілим рядом вітчизняних дослідників. В сфері формування і реалізації вітчизняної гуманітарної політики, спрямованої на розвиток культури та підтримку культурних індустрій, слід згадати ряд дослідників які займаються даною проблематикою, зокрема В. Бебик, В. Бакальчук, С. Безклубенко, Г. Біланич, Т. Белофастова, О. Гриценко, Л. Зеленська, О. Кохан, Н. Кучина, І. Мащенко, М. Обушний, Н. Палагеша, М. Русин, О. Семашко, Л. Скорик, М. Степико, М. Стріха, Ю. Усенко, Г. Чміль, В. Цвих, С. Янішевський та ін. Теоретичні дослідження проблематики захисту національних інтересів та національної безпеки України здійснено низкою українських вчених, серед яких О. Білорус, І. Бінько, О. Гончаренко, В. Горбулін, О. Данільян, О. Дергачов, О. Дзьобань, О. Литвиненко, Е. Лисицин, Д. Лук'яненко, В. Косевцов, В. Кремень, О. Корнієвський, В. Ліпкан, М. Ожеван, Б. Парахонський, Г. Почепцов, С. Пирожков, С. Сьомін, Ю. Кальниш, В. Петрик, В. Остроухов, М. Розумний, О. Сушко, інші.

Формулювання цілей (мети) статті. Метою статті є дослідження безпекових аспектів вітчизняної гуманітарної політики в умовах сучасних викликів.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. В Стратегії національної безпеки України чітко зазначається, що стратегічними пріоритетами політики національної безпеки є досягнення національної єдності та консолідації суспільства шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі безумовного додержання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Так в розділі 2.1. зазначається, що однією з головних цілей Стратегії національної безпеки України у внутрішньополітичній сфері є

утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО [3].

Реалізуючи основні напрями безпекової політики держави в гуманітарній сфері ми повинні орієнтуватися на позитивні напрацювання зарубіжних країн, зокрема європейських. Так сьогодні активно відбувається формування європейського освітнього простору. Україна повинна використовувати найкращі досягнення європейської освіти, щоб готувати висококваліфіковані кадри і збільшувати інтелектуальний потенціал української держави, підвищуючи її конкурентоспроможність.

Справді потужним імпульсом європеїзації освіти України стала Болонська декларація (1999 р.). Згідно з цією угодою, євроінтеграція спрямована на консолідацію зусиль науковців та освітян для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської науки й вищої освіти, а відтак їхньої ролі в розвитку та зміцненні стабільних, мирних і демократичних суспільств. У Болонській декларації зазначено, що "Європа знань" сьогодні є загально визнаним пріоритетним чинником соціального та людського розвитку. Вона є запорукою зміцнення й інтелектуального збагачення європейців, оскільки саме така Європа може надати їм необхідні знання, щоб адекватно реагувати на виклики нового тисячоліття, усвідомлюючи спільні цінності й належність до єдиної соціально-культурної сфери [4, 17].

Метою конституювання європейського освітнього простору є також прагнення зберегти її культурне різноманіття Європи. "Справжня культура, – зазначає Д. де Ружмон, – не є якоюсь оздобою, звичайною розкішшю, чи набором спеціальностей, що не стосуються обивателя. Вона постає із усвідомлення життя, постійної потреби поглиблювати значення життя, збільшувати владу людини над речами. Вона створила велич Європи" [5, с. 66]. Власне творення, передання і вироблення культури, на думку Д. де Ружмона, є результатом постійного діалогу між великою кількістю реальностей і антагоністичних тенденцій. Саме в цій дискусії – таємниця динамізму і творчого невдоволення, який спонукає європейців ставити та обговорювати від століття до століття свої відносини з Богом, зі світом, з державою і спільнотою.

Зasadничий світоглядний принцип європейської освіти – це єдність у розмаїтті. Він виявляє себе в плюралізмі національних систем освіти та їхнього узгодження з європейськими стандартами. Ця узгодженість постає як розбудова європейських рис освіти з урахуванням національної специфіки.

Євроінтеграційні процеси в освіті ґрунтуються на принципі національної самотожності освітніх систем. Європейська освіта була і залишається національною. Наукова й владна еліти, попри кризу їхньої духовності, також є національними. Звідси випливає, що необхідною умовою інтеграції освіти до європростору є розбудова національного освітнього простору. Його завдання, з одного боку, – забезпечувати засвоєння цивілізаційних здобутків, а з іншого – стати бар'єром культурній гомогенізації. Він має утверджувати національну ідентичність особи та її культурну самобутність [6].

Відтак ми повинні успішно адаптувати європейський освітній досвід до українських реалій. Серед ключових завдань для вітчизняної системи в контексті використання європейських досягнень є такі:

- визначення основних пріоритетів вітчизняного освітнього та науково-технологічного розвитку шляхом розробки програми розвитку інноваційних процесів в даних галузях, які в сукупності формують інфраструктуру економіки знань – основу майбутньої конкурентоспроможності України у глобалізованому світі;

- формування нового типу університетів – дослідницьких університетів, який комплексно поєднує освіту, дослідження та інновації, що підвищить якість підготовки кадрів, в значній мірі буде сприяти розвитку наукоємного високотехнологічного виробництва та збільшить конкурентоспроможність країни у світі;

- перехід від репродуктивно-авторитарної системи навчання до освіти інноваційно-гуманістичного типу. Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти. В освіті головним є не тільки надання знань, а й виховання, формування у учнів високої моральною культури;

- орієнтація освіти на максимальний розвиток особистості. Заміна системи «вчитель – учень» як суб'єкт–об'єктної взаємодії на суб'єкт – суб'єктну взаємодію. Поширення педагогіки довіри та партнерства;

Важливим аспектом утвердження національної самосвідомості українського суспільства та популяризації національної культури є *підтримка державної мови*. Відповідно до статті 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова[7, с. 5].

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Останнім часом це питання надто політизувалося, ряд політичних сил вимагав введення російської мови як другої державної. В статті 10 Конституції України чітко зазначається, що в єдиною державною мовою є українська. Але при цьому гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Останнім часом після прийняття Верховною Радою «Закону про освіту» деякі країни, зокрема Угорщина, Румунія, Польща, Росія звинуватили Україну в тому, що нібито вона порушує освітньо-культурні права національних меншин. Міністр закордонних справ України Павло Клімкін в даному контексті заявляє, що Україна і надалі робитиме все для розвитку української мови і гарантувати вільний розвиток мов національних меншин. Щодо даної ситуації у Міністерстві освіти і науки України відмітили, що забезпечення навчання представників національних меншин здійснюється відповідно до Конституції України і законодавчих актів, а також міжнародних норм і рекомендацій, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою і з урахуванням Гаагських рекомендацій Верховного комісара ОБСЄ стосовно прав національних меншин на освіту. Для цього функціонують навчальні заклади з мовами викладання національних меншин.

Так за даними Департаменту середньої і дошкільної освіти, в 2016-2017 навчальному році в Україні налічується 581 учбовий заклад з російською мовою викладання, в яких навчаються 355 955 учнів; 75 шкіл (16 139 учнів) і 3 школи (2693 учні) – з румунською і молдавською мовами викладання відповідно, 71 школа (16 020) – з угорською, 5 (1 785) – з польською мовою викладання. При цьому діти – представники національних меншин мають можливість вивчати рідну мову факультативно і в гуртках. Окрім цього, в якості предмета вивчають рідну мову в українських школах гагаузи, греки, кримські татари. У системі вищої освіти за фахом філологія вивчають 29 мов, у тому числі кримсько-татарську, польську, російську, румунську, болгарську, білоруську, угро-фінські мови, східні мови. Слід відзначити, що попри те, що в усіх школах з навчання мовами нацменшин викладається і державна мова, рівень оволодіння нею школярами украї низький, що підтверджується результатами ВНО по українській мові. В даному контексті Президент України П. Порошенко, підписавши даний закон, зазначив, що Україна демонструвала й надалі демонструватиме таке ставлення до прав національних меншин, яке відповідає нашим міжнародним зобов'язанням, перебуває в гармонії з європейськими стандартами і є взірцем для сусідніх країн.

Одним із напрямків реалізації гуманітарної політики держави є *дослідження стану збереження і популяризації історико-культурної спадщини*. Наша держава є однією із провідних країн Європи за кількістю об'єктів історико-культурної спадщини (близько 140000 – це майже в 2,5 рази більше, ніж у Польщі) [8]. Але на жаль цей потужний культурний потенціал не використовується повною мірою, в зв'язку з наявністю ряду значних проблем в даній галузі. На сьогодні слід відмітити досить низький рівень державного менеджменту у сфері охорони та збереження культурних об'єктів, у просуванні культурно-рекреаційного бренду національної спадщини. Причиною тому слугує інерція адміністративного управління, брак актуальних інформаційних й інтелектуальних технологій і в значній мірі недостатність відповідного фінансування галузі. Внаслідок браку коштів реставрація та ремонт пам'яток проводились в недостатніх обсягах, тому нині до 50-70% об'єктів історичної культурної спадщини в багатьох регіонах України мають незадовільний технічний стан, до 10 % – аварійні. Приблизно 300 пам'яток національного значення потребують ремонтно-реставраційних або консерваційних робіт. З двадцяти тисяч пам'яток архітектури та містобудування кожна десята пам'ятка потребує негайного втручання реставраторів. Близько мільйона одиниць зберігання музейних цінностей на сьогодні також потребують реставраційних робіт [9].

За попередніми розрахунками, орієнтовна вартість лише першочергових протиаварійних і ремонтно-реставраційних та консерваційних робіт становить близько 600 млн. гривень [10]. Значну частину витрат щодо фінансуванні цих робіт бере на себе держава. Але цих коштів недостатньо, тому поряд з цим постає нагальна проблема знаходження недержавних джерел фінансування, спрямованих на збереження об'єктів історико-культурної спадщини, зокрема через використання механізмів оренди, концесії чи приватизації.

Одним із напрямків реалізації гуманітарної політики в Україні в контексті забезпечення національної безпеки є дослідження і популяризації свого історичного минулого. В цьому контексті важливим фактором консолідації українського суспільства є *формування історичної пам'яті української нації*.

Державна політика пам'яті має бути орієнтована на збереження політичної стабільності, неконфліктності суспільних відносин. Враховуючи, що процес примирення національної пам'яті в Україні ще далекий від завершення, а історичне минуле перманентно виступає чинником суспільної напруги, нагальною є потреба у пошуку інтегративних ідей та стратегій, ретельного прогнозування суспільної реакції на них, попередження виникнення нових ліній „розколів” та протистоянь.

Серед великого арсеналу форм та засобів формування історичної пам'яті провідне місце належить історичній освіті, актуалізації національних „місць пам'яті”, національного Пантеону, історико-культурної спадщини, музейних експозицій та бібліотечних фондів. Потужним джерелом конструювання масових історичних уявлень є твори мистецтва, засоби масової інформації, символічний простір пам'яті, комеморативні практики та ритуали. Підтримка розвитку історичної науки, підвищення впливу професійних істориків на формування історичної пам'яті має бути невід'ємним компонентом державної політики пам'яті. Потребує вдосконалення нормативно-правова та інституціональна база даного сегменту державного управління.

Для забезпечення розвитку і популяризації української культури потрібно розробити ряд заходів щодо *захисту інформаційного простору України*, зокрема через заборону ввезення та поширення в Україні низькопробного іноземного інформаційного продукту (книг, фільмів тощо), який, популяризує систему ворожих для України ідей та цінностей («руського міру» «братських слов'янських народів» тощо).

Слід відзначити, що в сучасних умовах найбільші перспективи мають ті держави, які обрали ідею демократичного розвитку, національної гідності, активного формування інформаційно-комунікаційного середовища на основі впровадження новітніх технологій та протидії негативним інформаційним впливам.

Однією з неодмінних умов формування національного інформаційного простору є комплексна та ефективна протекціоністська політика держави, головним завданням якої є стимулювання створення відповідних індустрій і забезпечення їх стійкого розвитку. Передусім це: 1) розвинена та впливова у суспільстві система загальнонаціонального Суспільного мовлення із такими виробничо-технологічними складовими, як загальнонаціональне та супутникове телерадіомовлення, онлайн мовлення в Інтернет, виробництво фільмів, телесеріалів, програм; 2) конкурентоспроможна система національного кіновиробництва та кінопрокату; 3) національна система глобального збирання та поширення інформації, орієнтована на активне розповсюдження відомостей про Україну та створення її позитивного іміджу у світі. 4) поширення українського інформаційного продукту на тимчасово окуповані території. Слід позитивно відзначити, що сьогодні тимчасово окуповані території Донбасу та Криму можуть бачити українські телеканали та радіостанції «1+1», «Еспресо-ТВ», «5-й канал», та, що мені дуже подобається, Суспільне телебачення України, Перший національний, і крім того, можуть чути «Радіо 24».

Важливим напрямом гуманітарної політики є також державо-конфесійні відносини. Сьогодні в Україні набрав сили бурхливий процес творення нової моделі релігійно-церковного буття і особливістю цього процесу є те, що він розвивається не лише за рахунок дії внутрішніх чинників, а й під впливом активної місіонерської діяльності закордонних релігійних організацій та центрів. Інтереси національної безпеки України, зважаючи на чітко окреслене територіальне поширення церков, вимагають призупинити неконтрольований потік ідеологічної обробки закордонними служителями культу українських громадян.

Відомі дослідники Б. Парахонський та С. Сьомін зазначають, що враховуючи складну культурно-релігійну ситуацію в країні, недосконалість вітчизняного законодавства в даній галузі, потрібно розглядати діяльність деяких закордонних місіонерів як спробу втручання у внутрішні справи нашої держави, намагання впровадження чужих цінностей, що далекі від національної культури і традицій. Безконтрольне перебування в країні деяких закордонних емісарів, їх протиправна, а в окремих випадках відверто ворожа щодо України діяльність переростає на дестабілізуючий фактор у міжконфесійній ситуації [12, с. 211].

Поширення неокультових об'єднань стало, з одного боку, зовнішнім індикатором демократичного стилю упорядкування соціуму, з іншого - через ускладнення внутрішніх трансформаційних процесів - спричинило низку загроз національній безпеці держави, що відзначають в своїх дослідженнях С. Здіорук та В. Петрик [13, с. 34].

Для України на сучасному етапі розвитку досить актуальним є формування єдиної Автокефальної православної церкви. З точки зору політики національної безпеки автокефалія православної церкви є однією із обов'язкових ознак державності, такою формою церковного устрою, який найадекватніше відповідає статусу незалежної держави. Найдоцільнішим є одержання автокефалії за умови, коли б цей статус визнавався вселенським православ'ям. Але зважаючи на позиції Московської православної церкви, для якої є не вигідним утворення української автокефалії, так як сьогодні вона має значний вплив на Українську православну церкву Московського патріархату, а в разі утворення Всеукраїнської православної автокефальної церкви, втратить можливість цього впливу, дане визнання на даний час є проблематичним. Крім того слід зважати на те, що при об'єднання всіх українських православних церков, Україна стане

найбільшою православною країною в світі, а Москва цього допустити аж ніяк не може. Але Українській церкві потрібно до цього прагнути, так як цей процес не може бути здійснений одномоментно, але в майбутньому цілком є можливим. Потрібно орієнтуватися на досвід отримання автокефалії Болгарською, Вірменською, Грузинською та іншими православними церквами, зважаючи на це, що там цей процес був досить довготривалим.

В цілому, аналізуючи складну ситуацію в релігійній сфері, слід відзначити, що сьогодні слід здійснити ряд кроків, спрямованих на подолання суперечностей в даній сфері. В цьому контексті потрібно виробити виважену і водночас динамічну державну політику України у сфері державно-церковних відносин, спрямовану на обстоювання власних національних інтересів та зміцнення духовно-морального здоров'я народу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи слід зазначити, що в сучасних умовах для протидії негативним інформаційним та гуманітарним впливам особливу увагу потрібно приділяти формуванню ефективної гуманітарної політики держави, що повинна сприяти збереженню та примноженню самобутності національної культури, формуванню ефективної етнонаціональної політики, модернізації освітньої та наукової сфери, гармонізації державно-церковних відносин тощо. Особливу увагу ми приділяємо саме національній культурі, яку ми розглядаємо в першу чергу як систему цінностей, які лежать в основі розвитку суспільства.

В цьому контексті політики національної безпеки в гуманітарній сфері повинна бути спрямована на досягнення консолідації українського суспільства, що є можливим при належному рівні підтримки вітчизняної культури та розвитку культурних індустрій та в стратегічному плані при створенні та реалізації концепції інноваційного розвитку країни. Для цього потрібно розробити бачення перспектив (переваг та загроз) з врахуванням кадрового та інтелектуального потенціалу та враховувати відповідні сценарії розвитку.

Список використаних джерел:

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму /В. Липинський. // Редактор Я. Пеленський. – К.: Київ-Філадельфія, 1995. – 470 с.
2. Edward Shils. Centre and Periphery. In: The Logic of Personal Knowledge. Essays Presented to Michael Polonai on his Seventieth Birthday. London: Routledge and Kegan Paul, 1961, p. 117.
3. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України"[Електрон. ресурс] – Режим доступу://<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
4. Журавський В., Згуровський М. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. / В.Журавський, М. Згуровський // К.: ІВЦ "Видавництво Політехніка", 2003. – 195 с.
5. Ружмон Д. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців./ Д. Ружмон // Львів, 1998. – 277 с.
6. Рижак Л. Філософсько-світоглядні засади освіти України в умовах євроінтеграції. / Л. Рижак // [Електрон. ресурс] – Режим доступу// Західний науковий центр// <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p034.php>
7. Конституція України: – К.: Просвіта, 1996. – 161 с.
8. Титова, О. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України. / О.Титова // Праці центру памятознавства. К., 2009. – 265 с.
9. Як Україні позбутися пам'ятників і музеїв [Електрон. ресурс] – Главред [веб-сайт] – Режим доступу: ua.glavred.info/archive/2008/04/25/164750-1.html
10. Охорона культурної спадщини в Україні. [Електрон. ресурс] // Журнал «Музеї України»[веб-сайт] – Режим доступу: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php>
11. Оперативні дані випуску книжкової продукції у 2016 році [Електрон. ресурс] – Режим доступу: // http://www.ukrbook.net/statistika_.html

12. Парахонський Б.О., Сьомін С.В. Нетрадиційні релігійні культу як питання національної безпеки України // Стратегічна панорама. 1-2/2000. – С. 210 – 218
13. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: Монографія / За ред. С. І. Здіорук. – К.: НІСД, 2006. – 403 с.

References:

1. Lypynskiy V. (1995). “Lysty do brativ-khliborobiv”. *Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu*. Kyiv, Ukraine.
2. Edward Shils (1961). Tsentre and Periphery. In: *The Lohic of Personal Klowledhe. Essays Presented to Michael Polonai on his Seventieth Birthday*. London: Routledhe and Kehan Paul, , r. 117.
3. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy"[Elektron. resurs] – Rezhym dostupu//<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>(Accessed 25 Dezember 2017).
4. Zhuravskiy V., Zghurovskiy M. (2003). “Bolonskiyi protses: holovni pryntsypy vkhodzhennia v Yevropeiskiy prostir vyshchoi osvity”. Vydavnytstvo Politekhnik. Kyiv, Ukraine.
5. Ruzhmon D. (1998). “Yevropa u hri. Shans Yevropy. Vidkrytyi lyst do yevropeitsiv” Lviv, Ukraine.
6. Ryzhak L. “Filosofsko-svitohliadni zasady osvity Ukrainy v umovakh yevrointehratsii” // [Elektron. resurs] – Rezhym dostupu// Zakhidnyi naukovyi tsentr// <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p034.php> (Accessed 15 Dezember 2017).
7. Konstytutsiia Ukrainy (1996). Prosvita. Kyiv, Ukraine.
8. Tytova O. (2009). “Deiaki aktualni pytannia zberezhenntia kulturnoi spadshchyny Ukrainy”. *Pratsi tsentru pamiatkoznavstva*. Kyiv, Ukraine.
9. Yak Ukraini pozbutysia pamiatnykiv i muzeiv [Elektron. resurs] – *Hlavred* [veb-sait] – Rezhym dostupu: ua.glavred.info/archive/2008/04/25/164750-1.html (Accessed 5 Dezember 2017).
10. Okhorona kulturnoi spadshchyny v Ukraini. [Elektron. resurs] // *Zhurnal “Muzei Ukrainy”*[veb-sait] – Rezhym dostupu: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php>(Accessed 5 February 2017).
11. Operatyvni dani vypusku knyzhkovoї produktsii u 2016 rotsi [Elektron. resurs] – Rezhym dostupu: // http://www.ukrbook.net/statistika_.html (Accessed 5 Dezember 2017).
12. Parakhonskiy B., Somin S.(2000). “Netradytiini relihiini kul'ty yak pytannia natsionalnoi bezpeky Ukrainy” *Stratehichna panorama*. 1– 2. – S. 210 – 218
13. Humanitarna polityka Ukrainskoi Derzhavy v novitnii period (2006): Monohrafiia / Za red. S. I. Zdiorka. NISD, Kyiv, Ukraine.

СОЦІОСФЕРА SOCIOSFERA

ВИПУСК 1

Відповідальні за випуск О. А. Хомерікі, І. А. Семенець-Орлова

Підписано до друку 27.12.2018.

Тираж 100 прим.

**Видавництво
Національного авіаційного університету**